جۇڭگو ئۇيغۇر

تارىخى-مەدەنىيىتى تەتقىقات خەۋەرلىرى

4 - سان

جۇڭگو ئۇيغۇر تارىخى-مەدەنىيىتى تەتقىقات جەمئىيىتى تۈزگەن

بېيجىڭ · 2001

《纪念艾里希尔·纳瓦依诞辰560周年全国学术研讨会》
2001年11月27日在北京人民大会堂新疆厅举行

《研讨会》讨论会在新疆驻京办事处举行

我会领导在《研讨会》开幕式上

著名学者在《研讨会》的讨论会上

مەسئۇل مۇھەررىر: تۇرۇپ بارات

مۇھەررىرلەر: تۇرسۇن ئايۇپ
ياڭ شىنتىڭ

جۇڭگو ئۇيغۇر تارىخى-مەدەنىيىتى تەتقىقات خەۋەرلىرىنىڭ مۇندەرىجىسى

1. «سەي گۇەنشېن ئەپەندىنىڭ جۇڭگو ئۇيغۇر تارىخى-مەدەنىيىتى تەتقىقات جەمئىيىتىگە پۇل ئىئانە قىلىش مۇراسىمى» بېيجىڭدا ئۆتكۈزۈلدى .... ( )

2. سەيپىدىن ئەزىزىنىڭ رەپىقىسى ئايىم ئەزىزىنىڭ «سەي گۇەنشېن ئەپەندىنىڭ ئۇيغۇر تارىخى-مەدەنىيىتى جەمئىيىتىگە پۇل ئىئانە قىلىش مۇراسىمى»دا سۆزلىگەن سۆزى .... ( )

3. جۇڭگو ئۇيغۇر تارىخى-مەدەنىيىتى تەتقىقات جەمئىيىتىنىڭ باش كاتىپى تۇرۇپ باراتنىڭ «سەي گۇەنشېن ئەپەندىنىڭ جۇڭگو ئۇيغۇر تارىخى-مەدەنىيىتى تەتقىقات جەمئىيىتىگە پۇل ئىئانە قىلىش مۇراسىمى»دا سۆزلىگەن سۆزى .... ( )

4. ئەلشىر ناۋائى تۇغۇلغانلىقىنىڭ 560 يىللىقىنى خاتىرىلەش مەملىكەتلىك ئىلمىي مۇھاكىمە يىغىنى بېيجىڭدا ئېچىلدى .... ( )

5. ئۇيغۇر كىشى ئىسىملىرىدا تۇراقلىق فامىلە قوللىنىش ۋە ئۇيغۇر كىشى ئىسىملىرىنىڭ خەنزۇچە يېزىلىش قائىدىسى توغرىسىدىكى سۆھبەت يىغىنى بېيجىڭدا ئۆتكۈزۈلدى .... ( )

6. «تۈركىي تىللار دىۋانى»غا بولغان تەتقىقاتنى چوڭقۇرلاشتۇرايلى ۋە كېڭەيتەيلى .... ( )

7. «جۇڭگو "تۈركىي تىللار دىۋانى" ئىلمىي مۇھاكىمە يىغىنى»غا تاپشۇرۇلغان بىر قىسىم ئىلمىي ماقالىلارنىڭ ئاساسىي مەزمۇنلىرى .... ( )

8. ئۇيغۇر تىل-ئەدەبىياتى كەسپىدە دوكتورلۇق ئۇنۋانىغا ئېرىشكەن تەتقىقاتچىلارنىڭ قىسقىچە تەرجىمىھالى .... ( )

   1. مۇنەۋۋەر ھېبىبۇللانىڭ قىسقىچە تەرجىمىھالى .... ( )
   2. ئەسئەت سۇلايماننىڭ قىسقىچە تەرجىمىھالى .... ( )
   3. راھىلە داۋۇتنىڭ قىسقىچە تەرجىمىھالى .... ( )
   4. ئەنۋەر سەمەتنىڭ قىسقىچە تەرجىمىھالى .... ( )

9. خېنەن ئۆلكىسى مىيەنچى ناھىيىسىدىكى ئۇيغۇرلار .... ( )

10. چەتئەللەر بىلەن مەدەنىيەت ئالماشتۇرۇش
1. لاڭ يىڭ تەكلىپكە بىنائەن ياپونىيىگە بېرىپ زىيارەتتە بولدى .... ( )
2. مۇنەۋۋەر ھېبىبۇللا تەكلىپكە بىنائەن تۈركمەنىستان ئاشقئابات شەھرىدە ئۆتكۈزۈلگەن خەلقئارا ئىلمىي مۇھاكىمە يىغىنىغا قاتناشتى........................ ( )
3. خانگۈل ئۆمەكنىڭ تەركىبىدە قازاقىستان قاتارلىق ئەللەرگە بېرىپ زىيارەتتە بولدى .... ( )
11. چەت ئەللەردىكى ئىلمىي پائالىيەتلەر .... ( )
12. جەمئىيەتىمىزگە يېڭى قوبۇل قىلىنغان ئەزالارنىڭ ئىسىملىكى .... ( )
13. جۇڭگو ئۇيغۇر تارىخى-مەدەنىيىتى تەتقىقاتى مەجمۇئەسىنىڭ 3-سانىغا كىرگۈزۈلگەن ماقالىلارنىڭ مۇندەرىجىسى (ئۇيغۇرچە) .... ( )
مۇقاۋىنىڭ 2-بېتىدە «سەي گۇەنشېن ئەپەندىنىڭ جۇڭگو ئۇيغۇر تارىخى-مەدەنىيىتى تەتقىقات جەمئىيىتىگە پۇل ئىئانە قىلىش مۇراسىمى»غا دائىر رەسىملەر
مۇقاۋىنىڭ 3-بېتىدە: ئەلشىر ناۋائىي تۇغۇلغانلىقىنىڭ 560 يىللىقىنى خاتىرىلەش مەملىكەتلىك ئىلمىي مۇھاكىمە يىغىنىغا دائىر رەسىملەردىن تاللانما

مۇقاۋا لايىھىلىگۈچى: يۈ شىن
جاڭ تاۋ

رەسىم تارتقۇچى: ئىمىن ئابلا

(ئىچكى ژورنال)

«سەي گۆەنشىن ئەپەندىنىڭ جۇڭگو ئۇيغۇر تارىخى-مەدەنىيىتى تەتقىقات جەمئىيىتىگە پۇل ئىئانە قىلىش مۇراسىمى» بېيجىڭدا ئۆتكۈزۈلدى

2001-يىل 6-ئاينىڭ 21-كۈنى

سەي گۆەنشىن ئەپەندىنىڭ جۇڭگو ئۇيغۇر تارىخى-مەدەنىيىتى تەتقىقات جەمئىيىتىگە پۇل ئىئانە قىلىش مۇراسىمى 2001-يىل 6-ئاينىڭ 21-كۈنى شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونىنىڭ بېيجىڭدا تۇرۇشلۇق ئىش بېجىرىش ئورنىدا تەنتەنىلىك ئۆتكۈزۈلدى. پۇل ئىئانە قىلىش مۇراسىمىغا شياڭگاڭ شىنخۇا گۇرۇھىنىڭ باش ۋاكالەتچىسى سەي گۆەنشىن ئەپەندى، سەي گۆەنشىن ئەپەندىنىڭ ياردەمچىسى لى زۇڭبو ئەپەندى، جۇڭگو ئۇيغۇر تارىخى-مەدەنىيىتى تەتقىقات جەمئىيىتىنىڭ تەشەببۇسچىسى، پەخرىي باشلىقى سەيپىدىن ئەزىزىنىڭ رەپىقىسى ئايىم ئەزىزى خانىم، دۆلەت كومىسسارى ئىسمائىل ئەھمەدنىڭ رەپىقىسى سەلىمە خانىم ۋە بېيجىڭدىكى ئاتاغلىق مۇتەخەسسىس-ئالىملار، جۇڭگو ئۇيغۇر تارىخى-مەدەنىيىتى تەتقىقات جەمئىيىتىنىڭ بېيجىڭدا تۇرۇشلۇق باشلىقلىرى، باش كاتىپلىرى ۋە دائىمىي كېڭەش ئەزالىرى قاتناشتى.

پۇل ئىئانە قىلىش مۇراسىمىدا تەتقىقات جەمئىيىتىمىزنىڭ باش كاتىپى تۇرۇپ بارات تەتقىقات جەمئىيىتىگە ۋاكالىتەن سەي گۆەنشىن ئەپەندىنىڭ ئىئانە قىلغان پۇلىنى قوبۇل قىلدى. ئايىم ئەزىزى خانىم تەتقىقات جەمئىيىتىگە ۋاكالىتەن سەي گۆەنشىن ئەپەندىگە خاتىرە بويۇمى تەقدىم قىلدى ھەم سەيپىدىن ئەپەندىگە ۋاكالىتەن قىزغىنلىققا تولۇپ تاشقان سۆز قىلدى. تەتقىقات جەمئىيىتىمىزنىڭ باش كاتىپى تۇرۇپ بارات تەتقىقات جەمئىيىتىمىزگە ۋاكالىتەن سۆز قىلدى ھەم سەي گۆەنشىن ئەپەندىگە رەھمەت ئېيتتى. ئۇلار سۆزلىرىدە سەي گۆەنشىن ئەپەندىنىڭ بۇ قېتىمقى ھەققانىي ھەرىكىتىگە يۇقىرى باھا بەردى، تەتقىقات جەمئىيىتىنىڭ ئۆسۈپ يېتىلىش جەريانىغا بىرلەشتۈرگەن ھالدا سەي گۆەنشىن ئەپەندى بىلەن بولغان دوستلۇق مۇناسىۋىتىنى ئەسلىدى ھەم سەي گۆەنشىن ئەپەندىنىڭ ئۈمىدىنى يەردە قويماي، مۇشۇ پۇل بىلەن ئىلمىي تەتقىقات قىممىتىگە ئىگە كىتابلارنى ياخشى چىقىرىدىغانلىقىنى، ئىلمىي مۇھاكىمە يىغىنلىرىنى ياخشى ئېچىشنى كاپالەتلەندۈرىدىغانلىقىنى بىلدۈردى.

ئاخىردا سەي گۆەنشىن ئەپەندى قىسقا ۋە سەمىمىي سۆز قىلدى. ئۇ ئۆزىنىڭ پۇل ئىئانە قىلىشتىكى مەقسىدىنى بىلدۈردى، ھەممە تەتقىقات جەمئىيىتى بىلەن بولغان دوستلۇقنى ئەسلىدى.

سەي گۇەنشېن ئەپەندى مەملىكەتلىك سىياسىي مەسلىھەت كېڭىشىنىڭ ئەزاسى، شياڭگاڭ شىنخۇا گۇرۇھىنىڭ باش ۋاكالەتچىسى، شياڭگاڭ سودا-سانائەت ساھەسىدىكى ئاتاقلىق كارخانىچى. ئۇ ۋەتەننى ناھايىتى قىزغىن سۆيىدۇ، جامائەت ئىشلىرىنىمۇ بىجانىدىل ئىشلەيدۇ، ئۇ 20 نەچچە يىلدىن بۇيان مەملىكىتىمىز ئىچىدىكى نۇرغۇن جايلاردا مەكتەپ قۇرۇش، مائارىپ مۇكاپات فوندى ياكى فوند جەمئىيىتى بەرپا قىلىش ئۈچۈن سېخىيلىق بىلەن پۇل ۋە مەبلەغ چىقىرىپ، دۆلىتىمىزنىڭ پەن-مائارىپ ئىشلىرىغا ئۆزىنىڭ كۆپ يۈرەك قېنىنى سىڭدۈرۈپ ۋە چوڭقۇر مۇھەببىتىنى ئاتا قىلىپ، گەۋدىلىك تۆھپە قوشتى، پارتىيە ۋە دۆلەت رەھبەرلىرىنىڭ قوبۇل قىلىشىغا مۇيەسسەر بولدى، ئالاقىدار تارماقلارنىڭ يۇقىرى دەرىجىدە ماختىشىغا سازاۋەر بولدى.

سەي گۇەنشېن ئەپەندى جۇڭگو ئۇيغۇر تارىخى-مەدەنىيىتى تەتقىقات جەمئىيىتىمىزنىڭ پەخرىي باشلىقى. ئۇ تەتقىقات جەمئىيىتى قۇرۇلغاندىن تا ھازىرغىچە جەمئىيىتىمىزنىڭ تەرەققىي قىلىشىغا ۋە زورىيىشىغا كۆڭۈل بۆلۈپ كەلدى. تەتقىقات جەمئىيىتىمىزنىڭ ئىلمىي مۇھاكىمە پائالىيەتلىرىنى تېخىمۇ ئوبدان قانات يايدۇرۇشىغا ۋە ئۇيغۇر تارىخى-مەدەنىيىتى تەتقىقاتىغا ئالاقىدار كىتابلارنى نەشر قىلىشىغا تېخىمۇ ئىلگىرىلىگەن ھالدا يار-يۆلەك بولۇش ۋە ياردەم بېرىش ئۈچۈن، ئۇ ئىلگىرى-ئاخىر بولۇپ 700 مىڭ يۈەن خەلق پۇلى ئىئانە قىلدى. بۇ قېتىم ئۇ يەنە 100 مىڭ يۈەننى مەخسۇس كىتاب چىقىرىش ئۈچۈن ئىئانە قىلدى. ئۇنىڭ بۇ ھەققانىي ھەرىكىتى تەتقىقات جەمئىيىتىمىز ئۈچۈن ئىقتىقاندا مەبلەغ جەھەتتىكى ياردەم، روھىي جەھەتتىكى ئىلھام بولدى. بىز ئىشىنىمىزكى، تەتقىقات جەمئىيىتىمىزدىكى يولداشلار چوقۇم تېخىمۇ تىرىشىپ، جەمئىيىتىمىزنىڭ تۈرلۈك خىزمەتلىرىنى تېخىمۇ ياخشى ئىشلەيدۇ، جۇڭگو ئۇيغۇر تارىخى-مەدەت تەتقىقاتى ئۈچۈن تېخىمۇ ئۈنۈملۈك مۇلازىمەت قىلىدۇ.

پۇل ئىئانە قىلىش مۇراسىمى قىزغىن خوشال-خورام ھالدا كۆڭۈلدىكىدەك تاماملاندى.

ياڭ شىنتىڭ ماقالىسى ۋە تەرجىمىسى

سەيپىدىن ئەزىزىنىڭ رەپىقىسى ئايىم ئەزىزىنىڭ سەي گۇەنشېن ئەپەندىنىڭ جۇڭگو ئۇيغۇر تارىخى-مەدەنىيىتى تەتقىقات جەمئىيىتىگە پۇل ئىئانە قىلىش مۇراسىمىدا سۆزلىگەن سۆزى

2001-يىل 6-ئاينىڭ 21-كۈنى

ھۆرمەتلىك سەي گۇەنشېن ئەپەندى، ھۆرمەتلىك مېھمانلار:

ئەپەندىم ئىككىمىز سەي گۇەنشېن ئەپەندىنىڭ جۇڭگو ئۇيغۇر تارىخى-مەدەنىيىتى تەتقىقات جەمئىيىتىگە پۇل ئىئانە قىلىش مۇراسىمىغا تەكلىپ قىلىنغانلىقىمىزدىن خۇشال بولدۇق. ئەپەندىم دوختۇرخانىدا بولۇپ قالغانلىقى ئۈچۈن، مەن ئەپەندىمگە ۋاكالىتەن سەي گۇەنشېن ئەپەندىگە رەھمەت ئېيتىمەن. شۇ مۇناسىۋەت بىلەن بۈگۈنكى يىغىلىشقا قاتناشقان بارلىق يولداشلاردىن ھال سورايمەن.

سەي گۇەنشېن ئەپەندى مەملىكەتلىك سىياسىي مەسلىھەت كېڭىشىنىڭ ئەزاسى، شياڭگاڭ شىنخۇا گورۇھىنىڭ باش ۋاكالەتچىسى، مەرىپەتپەرۋەر كارخانىچى، بىزنىڭ كونا دوستىمىز. ئەپەندىمنىڭ تەشەببۇسى ۋە يولداشلارنىڭ ھەمكارلىشىشى ئارقىلىق 1995-يىل 3-ئاينىڭ 12-كۈنى جۇڭگو ئۇيغۇر تارىخى-مەدەنىيىتى تەتقىقات جەمئىيىتى بېيجىڭدا قۇرۇلغاندىن بۇيان، ئۇ سەي گۇەنشېن ئەپەندىنىڭ ئىزچىل ھالدا كۆڭۈل بۆلۈشى ۋە قوللىشىغا ئېرىشىپ كەلدى. سەي گۇەنشېن ئەپەندى كۆپ يىللاردىن بۇيان ۋەتىنىمىزنىڭ ئىقتىسادىي گۈللىنىشىگە زور كۆچ قوشۇپلا قالماستىن، دۆلەت ۋە خەلقنى ئۇنتۇماي، پەن-مائارىپ ئارقىلىق ۋەتەننى گۈللەندۈرۈشكە زور كۆچ قوشۇپ كەلدى. ئۇ كۆپ قېتىم ۋەتىنىمىزنىڭ پەن، مەدەنىيەت، مائارىپ ئىشلىرىغا پۇل ئىئانە قىلدى، ئاپەتكە ئۇچرىغان رايونلارغا ئىقتىسادىي جەھەتتىن ياردەم بەردى. ئۇنىڭ يۇقىرىقىدەك ۋەتەنپەرۋەرلىك روھى ۋە ئېسىل پەزىلىتى ئۇيغۇر تارىخى-مەدەنىيىتى تەتقىقات جەمئىيىتىدىكى يولداشلارنىڭ تېخىمۇ تىرىشىپ ئىشلىشىگە ئىلھام بەردى.

يولداشلار، دوستلار، جۇڭگو ئۇيغۇر تارىخى-مەدەنىيىتى تەتقىقات جەمئىيىتى قۇرۇلغانلىقىغا ئالتە يىلدىن ئاشتى، پارتىيەنىڭ رەھبەرلىكى ۋە ھەر ساھەدىكى دوستلارنىڭ قوللىشى بىلەن بىز مىللىي مەدەنىيەتنى گۈللەندۈرۈش، مىللەتلەرنىڭ ئۆز ئارا چۈشىنىشى ۋە ئىتتىپاقلىقىنى كۈچەيتىش، ۋەتەننىڭ بىرلىكىنى ئىلگىرى سۈرۈشكە زور تۆھپە قوشتۇق. مەن ئىشىنىمەنكى، يېڭى ئەسىردە يولداشلارنىڭ ئورتاق تىرىشىشى ئارقىلىق، سەي گۇەنشېن ئەپەندىدەك كارخانىچى ۋە ھەر ساھەدىكى زاتلارنىڭ ياردەم بېرىشى بىلەن جەمئىيىتىمىزنىڭ نىزامنامىسىنى تېخىمۇ ياخشى ئىجرا قىلىپ، خىزمەتلىرىمىزنى تېخىمۇ ياخشى ئىشلەپ، ئۇيغۇر تارىخى-مەدەنىيىتى تەتقىقاتىدا يېڭى ۋەزىيەت يارىتىمىز.

ئاخىرىدا سەي گۇەنشېن ئەپەندىنىڭ خىزمىتىنىڭ تېخىمۇ ئۇتۇقلۇق بولۇشىنى، تېنىنىڭ ساغلام بولۇشىنى تىلەيمەن.

كۆپچىلىكنىڭ خىزمىتىنىڭ ئۇتۇقلۇق، ئائىلىلىرىنىڭ بەختلىك بولۇشىنى تىلەيمەن.

سەي گۇەنشېن ئەپەندىگە رەھمەت، كۆپچىلىككە رەھمەت.

جۇڭگو ئۇيغۇر تارىخى-مەدەنىيىتى تەتقىقات جەمئىيىتىنىڭ باش كاتىپى تۇرۇپ باراتنىڭ «سەي گۇەنشېن ئەپەندىنىڭ جۇڭگو ئۇيغۇر تارىخى-مەدەنىيىتى تەتقىقات جەمئىيىتىگە پۇل ئىئانە قىلىش مۇراسىمى»دا سۆزلىگەن سۆزى

2001-يىل 6-ئاينىڭ 21-كۈنى

خانىملار، ئەپەندىلەر:

بۈگۈن شياڭگاڭ شىنخۇا گۇرۇھىنىڭ باش ۋاكالەتچىسى سەي گۇەنشېن ئەپەندىنىڭ جەمئىيىتىمىزگە 100 مىڭ يۈەن خەلق پۇلى ئىئانە قىلغانلىقىدىن بەك خۇشال بولدۇق. بۇ يەردە مەن جەمئىيىتىمىزگە ۋاكالىتەن سەي گۇەنشېن ئەپەندىگە چىن قەلبىمدىن رەھمەت ئېيتىمەن!

سەي گۇەنشېن ئەپەندى شياڭگاڭ سودا-سانائەت ساھەسىدىكى ئاتاقلىق كارخانىچى. ئۇ باشقۇرغان شىنخۇا گورۇھى دېڭىز مەسھۇلات يېمەك-ئىچمەكلىرى، ئۆي-زېمىن ۋە بىناكارلىق، ئاساسىي قۇرۇلۇش، پۇل-مالىيە، يۇقىرى-يېڭى پەن-تېخنىكا قاتارلىق ساھەلەرنى ئۆز ئىچىگە ئالغان دۆلەت ھالقىغان كۆپ مەنبەلىك سودا شىركىتى بولۇپ، تىجارەت دائىرىسى شياڭگاڭ، ئاۋمېن، ئىچكىرى ئۆلكىلەر، شۇنداقلا شىمالىي ئامېرىكا، ئاۋستىرالىيە، شەرقىي جەنۇبىي ئاسىيا قاتارلىق ئون نەچچە دۆلەت ۋە رايونلارغا تارقالغان. سەي گۇەنشېن ئەپەندى ۋەتەننى ناھايىتى قىزغىن سۆيىدۇ، جامائەت ئىشلىرىنىمۇ بىجاندىل ئىشلەيدۇ. ئۇ يىگىرمە نەچچە يىلدىن بۇيان، مەملىكەت ئىچىدىكى كۆپ جايلاردا مەكتەپ قۇرۇش، مائارىپ مۇكاپات فوندى، فوند جەمئىيىتى بەرپا قىلىش ۋە پۇل ئىئانە قىلىش قاتارلىق شەكىللەر ئارقىلىق دۆلىتىمىزنىڭ پەن-مائارىپ ئىشلىرىغا ئۆزىنىڭ چوڭقۇر مۇھەببىتىنى ۋە سانسىز يۈرەك قېنىنى سەرپ قىلىپ، گەۋدىلىك تۆھپە قوشتى. ئۇنىڭ كىشىنى چوڭقۇر تەسىرلەندۈرىدىغان بۇ ئىش-ئىزلىرى پارتىيە، دۆلەت رەھبەرلىرى ۋە ئالاقىدار تارماقلارنىڭ يۇقىرى باھااسىغا سازاۋەر بولدى.

شۇنىڭ بىلەن بىرلىكتە، سەي گۇەنشېن ئەپەندى جۇڭخۇا مىللەتلىرىنىڭ تارىخى ۋە مەدەنىيىتىگە، شىنجاڭغا ۋە ئۇيغۇر مىللىتىنىڭ تارىخى ۋە مەدەنىيىتىگە ئالاھىدە ئىشتىياق باغلىغان ۋە ئۇنىڭغا ئىنتايىن قىزىقىدۇ. ئۇ ئۇيغۇر تارىخى ۋە مەدەنىيىتىنى تەتقىق قىلىشقا ياردەم بېرىش ئۈچۈن، جەمئىيىتىمىز قۇرۇلغان دەسلەپكى مەزگىللەردىن تارتىپ ھازىرغىچە ئىلگىرى-كېيىن بولۇپ 700 مىڭ يۈەن خەلق پۇلى ئىئانە قىلىپ، جەمئىيىتىمىزنىڭ روناق

تېپىشى ۋە زورىيىشىغا زور تۆھپە قوشتى. شۇنداق دېيىشكە بولىدۇكى، سەي گۇەنشېن ئەپەندىنىڭ زور كۈچ بىلەن قىلغان ياردىمى بولمىغان بولسا، جەمئىيىتىمىزنىڭ جۇش ئۇرۇپ راۋاجلىنىۋاتقان بۈگۈنكى كۈنى بولمىغان بولاتتى. سەي گۇەنشېن ئەپەندىنىڭ پۇل چىقىرىپ ياردەم بېرىشى بىلەن «جۇڭگو خەلق غەزەللىرى مەجمۇئەسى. شىنجاڭ تومى» ۋە «جۇڭگو ئۇيغۇر تارىخى-مەدەنىيىتى تەتقىقات ئەسەرلەر تېمىلىرى ئەستىلىكى» نەشىر قىلىنىپ بولدى، «ئۇيغۇر ئومۇمىي تارىخى»مۇ ئاساسەن يېزىلىپ بولدى، يېقىندا مىللەتلەر نەشرىياتى تەرىپىدىن نەشىر قىلىنماقچى.

سەي گۇەنشېن ئەپەندى جەمئىيىتىمىزنىڭ پەخرىي باشلىقى، شۇنداقلا بىزنىڭ كونا دوستىمىز. ئۇ جەمئىيىتىمىزنىڭ ئىلمىي پائالىيەتلىرىنى قوللاش ۋە ئۇنىڭغا ياردەم بېرىش ھەم كىتاب چىقىرىش ئۈچۈن بۇ قېتىم جەمئىيىتىمىزگە يەنە 100 مىڭ يۈەن خەلق پۇلى ئىئانە قىلدى. بىز سەي گۇەنشېن ئەپەندىنىڭ ئۈمىدىنى ھەرگىز يەردە قويماي، بۇ قىممەتلىك پۇلنى جايىغا ئىشلىتىپ، يىلدا بىر سان چىقىرىلىدىغان «ئۇيغۇر تارىخى-مەدەنىيىتى تەتقىقاتى مەجمۇئەسى» (ئۇيغۇرچە، خەنزۇچە) نى ۋە يىلدا بىر سان چىقىرىلىدىغان «جۇڭگو ئۇيغۇر تارىخى-مەدەنىيىتى تەتقىقاتى خەۋەرلىرى» نى ياخشى چىقىرىمىز ۋە ئىككى يىلدا بىر قېتىم ئېچىلىدىغان «جۇڭگو ئۇيغۇر تارىخى-مەدەنىيىتى تەتقىقاتى ئىلمىي مۇھاكىمە يىغىنى» نى ئۇبدان ئاچىمىز. ھازىرغىچە بىز «جۇڭگو ئۇيغۇر تارىخى-مەدەنىيىتى تەتقىقاتى مەجمۇئەسى» نىڭ خەنزۇچىسى-ئۇيغۇرچىسىدىن ئىككى سانىنى، «جۇڭگو ئۇيغۇر تارىخى-مەدەنىيىتى تەتقىقاتى خەۋەرلىرى» دىن ئۈچ سانىنى تەھرىرلەپ نەشىر قىلدۇق، ئىككى قېتىم ئىلمىي مۇھاكىمە يىغىنىنى مۇۋەپپەقىيەتلىك ئاچتۇق، بۇلار ئۇبدان ئىجتىمائىي تەسىر قوزغىدى. «مەجمۇئە» نىڭ ئۈچىنچى سانى، «خەۋەرلەر» نىڭ تۆتىنچى سانى ھازىر تەھرىرلىنىۋاتىدۇ. كېيىنكى يېرىم يىلدا نەشىر قىلىنىدۇ. ئۈچىنچى قېتىملىق ئىلمىي مۇھاكىمە يىغىنىنى كېلەر يىل 8-ئاينىڭ ئاخىرلىرىدا شىنجاڭنىڭ مەشھۇر شەھىرى— تۇرپاندا ئېچىشنى دەسلەپكى قەدەمدە قارار قىلدۇق. سەي گۇەنشېن ئەپەندىنىڭ مۇھاكىمە يىغىنىمىزغا قەدەم تەشرىپ قىلىشىنى، يەنە بىر قېتىم شىنجاڭغا كېلىپ ئايلىنىپ كېتىشىنى قارشى ئالىمىز.

تەتقىقات جەمئىيىتىمىز قۇرۇلغىلى ئالتە يىل بولدى. ئالتە يىلدىن بۇيان يېتەكچى ئورۇن— جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتى خەلق ئىشلىرى مىنىستىرلىكى، يۆلەك ئورۇن —جۇڭگو ئىجتىمائىي پەنلەر ئاكادېمىيىسى ۋە شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونىدىن ئىبارەت ئورۇنلارنىڭ رەھبەرلىكى، قېرىنداش ئورۇنلارنىڭ غەمخورلۇقى ۋە ياردىمى ئاستىدا، جەمئىيەت باشلىقلىرى ۋە كاتىپلىرىنىڭ تىرىشىشى ئاستىدا، بىز بەزى خىزمەتلەرنى ئىشلىدۇق، مۇئەييەن نەتىجىلەرگە ئېرىشتۇق، ئۇبدان ۋە كەڭ ئىجتىمائىي تەسىر ھاسىل قىلدۇق. لېكىن ئۇيغۇرلارنىڭ ئۇزاق، پارلاق تارىخى ۋە مەدەنىيىتىنى قېزىش، رەتلەش، تەتقىق قىلىش قاتارلىق جەھەتلەردە قىلىشقا تېگىشلىك خىزمەتلەر تېخى ناھايىتى كۆپ، بۇنىڭ

ئۇچۇن كۆپچىلىكنىڭ تېخىمۇ تىرىشىپ ئىشلىشىگە توغرا كېلىدۇ. بىز سەي گۈەنشېن ئەپەندىنىڭ داۋاملىق تۇردە خىزمىتىمىزگە كۆڭۈل بۆلۈشىنى، خىزمىتىمىزگە يېتەكچىلىك قىلىشىنى، خىزمىتىمىزنى قوللىشىنى قىزغىن ئۈمىد قىلىمىز.

ئاخىرىدا سەي گۈەنشېن ئەپەندىنىڭ ھەققانىي ھەرىكىتىگە يەنە بىر قېتىم چىن قەلبىمدىن رەھمەت ئېيتىمەن.

كۆپچىلىككە رەھمەت.

ياڭ شىنتىڭ تەرجىمىسى

ئەلشىر ناۋائى تۇغۇلغانلىقىنىڭ 560 يىللىقىنى خاتىرىلەش مەملىكەتلىك ئىلمىي مۇھاكىمە يىغىنى بېيجىڭدا ئېچىلدى

ئۇلۇغ شائىر، مۇتەپەككۇر ئەلشىر ناۋائى تۇغۇلغانلىقىنىڭ 560 يىللىقىنى خاتىرىلەش مەملىكەتلىك ئىلمىي مۇھاكىمە يىغىنى 2001-يىل 12-ئاينىڭ 7-كۈنىدىن 9-كۈنىگىچە پايتەخت بېيجىڭدا ئېچىلدى. بۇ ئىلمىي مۇھاكىمە يىغىنىنى شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق ئۇيغۇر كلاسسىك ئەدەبىياتى جەمئىيىتى، ئون ئىككى مۇقام ئىلمىي تەتقىقات جەمئىيىتى، جۇڭگو ئىجتىمائىي پەنلەر ئاكادېمىيىسى ئاز سانلىق مىللەتلەر ئەدەبىياتى تەتقىقات ئورنى، شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى، مەركىزىي مىللەتلەر ئۇنىۋېرسىتېتى، جۇڭگو ئۇيغۇر تارىخى-مەدەنىيىتى تەتقىقات جەمئىيىتى بىرلىشىپ ئاچتى.

12-ئاينىڭ 7-كۈنى چۈشتىن كېيىن، ئىلمىي مۇھاكىمە يىغىنىنىڭ ئېچىلىش مۇراسىمى بېيجىڭ خەلق سارىيىنىڭ شىنجاڭ زالىدا تەنتەنىلىك ئېچىلدى. مەملىكەتلىك خەلق قۇرۇلتىيى دائىمىي كومىتېتىنىڭ مۇئاۋىن باشلىقى ۋاڭ گۋاڭيىڭ، مەملىكەتلىك خەلق قۇرۇلتىيى دائىمىي كومىتېتىنىڭ مۇئاۋىن باشلىقى، شىنجاڭ ئۇيغۇر كلاسسىك ئەدەبىياتى ۋە ئون ئىككى مۇقام ئىلمىي تەتقىقات جەمئىيىتىنىڭ مودىرى تۆمۈر داۋامەت، ئاپتونوم رايونلۇق خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ مۇئاۋىن رەئىسى مەتتىمىن زاكىر، شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق سىياسىي كېڭەشنىڭ مۇئاۋىن رەئىسى يۇسۇپ ئەيسا، خەلقئارا ئاتاقلىق تۈركولوگ، مەركىزىي مىللەتلەر ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ پىروفېسسورى گېڭ شىمىن شۇنداقلا بېيجىڭ ۋە شىنجاڭدىكى ھەر ساھە مۇتەخەسسىسلىرى، ئالىملىرىدىن 200 دىن ئارتۇق كىشى ئېچىلىش مۇراسىمغا قاتناشتى. ئېچىلىش مۇراسىمغا شىنجاڭ ئۇيغۇر كلاسسىك ئەدەبىياتى ۋە ئون ئىككى مۇقام ئىلمىي تەتقىقات جەمئىيىتى مودىرىيىتىنىڭ دائىمىي ئىشلارغا مەسئۇل مۇۋەققەت مودىرى مەھەممەت ئىسمايىل رىياسەتچىلىك قىلدى.

مەملىكەتلىك خەلق قۇرۇلتىيى دائىمىي كومىتېتىنىڭ مۇئاۋىن باشلىقى تۆمۈر داۋامەت

ئېچىلىش نۇتقى سۆزلىدى. شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونىنىڭ مۇئاۋىن رەئىسى مەتتىمىن زاكىر شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق پارتكوم ۋە خەلق ھۆكۈمىتىگە ۋاكالىتەن سۆز قىلىپ، ئىلمىي مۇھاكىمە يىغىنىنىڭ مۇۋاپپەقىيەتلىك ئېچىلغانلىقىنى قىزغىن تەبرىكلىدى. مەملىكەتلىك خەلق قۇرۇلتىيىنىڭ مۇئاۋىن باشلىقى ۋاڭ گۇاڭيىڭمۇ قىسقىچە سۆز قىلدى. پروفېسسور گېڭ شىمىن چەت ئەللەردىكى ناۋائى تۇغۇلغانلىقىنىڭ 560 يىللىقىنى خاتىرىلەش پائالىيەتلىرىگە دائىر ئەھۋاللارنى تونۇشتۇردى، ھەمدە ئۇيغۇر تارىخى ۋە مەدەنىيىتىگە قارىتا ئومۇمىيۈزلۈك، سىستېمىلىق تەتقىق ئېلىپ بېرىشنىڭ مۇھىملىقى ۋە زۆرۈرلۈكى توغرىسىدا قاراشلىرىنى ئوتتۇرىغا قويدى. يەنە ناۋائىنىڭ مىللەت تەۋەلىكى قاتارلىق مەسىلىلەر ئۈستىدە ئۆز قارىشىنى بايان قىلىپ ئۆتتى. ئۇنىڭ سۆزى يىغىن ئىشتىراكچىلىرىنىڭ قىزغىن ئالقىشىغا سازاۋەر بولدى. جۇڭگو ئىجتىمائىي پەنلەر ئاكادېمىيىسى مىللەتلەر ئەدەبىياتى تەتقىقات ئورنىنىڭ تەتقىقاتچىسى، جۇڭگو ئۇيغۇر تارىخى-مەدەنىيىتى تەتقىقات جەمئىيىتىنىڭ مۇئاۋىن باشلىقى لاڭ يىڭ خانىم، شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ پروفېسسورى ئازات سۇلتانلارمۇ ئۆز ئورۇنلىرىغا ۋاكالىتەن سۆز قىلدى.

12-ئاينىڭ 8-كۈنى چۈشتىن بۇرۇن، شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونىنىڭ بېيجىڭدا تۇرۇشلۇق ئىش بېجىرىش ئورنى زالىدا دوكلات بېرىش يىغىنى ئۇيۇشتۇرۇلدى، يىغىندا ئىلگىرى-كېيىن بولۇپ 15 مۇتەخەسسىس ۋە ئالىم مول مەزمۇنلۇق سۆز قىلدى. ئۇلار سۆزلىرىدە ناۋائى ئەسەرلىرىنىڭ رايون ئالاھىدىلىكى، تىل ئالاھىدىلىكى، ئىستىتىكىلىق ۋاستىسى، بەدىئىي ئۇسلۇبى، ئىدىيىۋى مەزمۇنى قاتارلىق مەسىلىلەر ئۈستىدە تەھلىل ئېلىپ باردى ۋە ئۇنى شەرھىلىدى. يىغىنغا شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ پروفېسسورى ئازات سۇلتان رىياسەتچىلىك قىلدى. چۈشتىن كېيىن، ئىككى گۇرۇپپىغا بۆلۈنۈپ مۇھاكىمە ئېلىپ بېرىلدى. ئوتتۇرا ياش ۋە ياش ئالىملار بەلگىلەنگەن ئون مىنۇت ۋاقىت ئىچىدە تەرتىپ بويىچە، ئۆز ئىلمىي ماقالىلىرىنىڭ ئاساسىي مەزمۇنىنى بايان قىلىپ ئۆتتى.

12-ئاينىڭ 9-كۈنى چۈشتىن بۇرۇن شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونىنىڭ بېيجىڭدا تۇرۇشلۇق ئىش بېجىرىش ئورنىنىڭ زالىدا ئىلمىي مۇھاكىمە يىغىنىنىڭ يېپىلىش مۇراسىمى ئۆتكۈزۈلدى. مەملىكەتلىك خەلق قۇرۇلتىيى دائىمىي كومىتېتىنىڭ مۇئاۋىن باشلىقى تۆمۈر داۋامەت شىنجاڭ ئۇيغۇر كلاسسىك ئەدەبىياتى ۋە ئون ئىككى مۇقام ئىلمىي تەتقىقات جەمئىيىتىنىڭ مۇدىرلىق سالاھىتى بىلەن يېپىلىش نۇتقى سۆزلىدى. مەھەممەت ئىسمائىل يېپىلىش مۇراسىمىغا رىياسەتچىلىك قىلدى ۋە خۇلاسە دوكلاتى بەردى.

بۇ قېتىمقى ئىلمىي مۇھاكىمە يىغىنىغا 70 تەك ئادەم قاتناشتى، ئۇلارنىڭ ھەممىسى چوڭ-كىچىك يىغىنلاردا سۆز قىلدى. يىغىن 52 ئىلمىي ماقالە تاپشۇرۇپ ئالدى.

بۇ قېتىمقى يىغىننىڭ تەشۋىقات ۋە خەۋەر خىزمىتى ياخشى ئىشلەندى، 12-ئاينىڭ 7-كۈنى كەچتە، مەركىزىي تېلېۋىزىيە ئىستانسىسى بىرىنچى قانالنىڭ كەچلىك خەۋەرلەر

پروگراممىسىدا مۇھاكىمە يىغىنىنىڭ ئېچىلىش مۇراسىمىدىن خەۋەر بەردى. شىنجاڭ تېلېۋىزىيە ئىستانسىسى مۇخبىر گۇرۇپپىسى ئەۋەتىپ، يىغىن ئەھۋالىنى باشتىن ئاخىرغىچە زىيارەت قىلدى ۋە مەخسۇس نومۇر تەييارلاپ شىنجاڭ تېلېۋىزىيە ئىستانسىدا خەۋەر بەردى.

ئىمىن ئابلا خەۋىرى

ئۇيغۇر كىشى ئىسىملىرىدا تۇراقلىق فامىلە قوللىنىش ۋە ئۇيغۇر كىشى ئىسىملىرىنىڭ خەنزۇچە يېزىلىش قائىدىسى توغرىسىدىكى سۆھبەت يىغىنى بېيجىڭدا ئۆتكۈزۈلدى

2001-يىل 12-ئاينىڭ 29-كۈنى چۈشتىن كېيىن، ئۇيغۇر كىشى ئىسىملىرىدا تۇراقلىق فامىلە قوللىنىش ۋە ئۇيغۇر كىشى ئىسىملىرىنىڭ خەنزۇچە يېزىلىش قائىدىسى توغرىسىدىكى سۆھبەت يىغىنى شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ بېيجىڭدا تۇرۇشلۇق ئىش بېجىرىش ئورنى 1-بىنا 3-قەۋەتتىدىكى يىغىن زالىدا ئۆتكۈزۈلدى. بۇ قېتىمقى سۆھبەت يىغىنى شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ رەئىسى ئابلەت ئابدۇرېشىتنىڭ يولىيورۇقىغا ئاساسەن چاقىرىلغان مەخسۇس يىغىن بولۇپ، مەركىزىي مىللەتلەر ئۇنىۋېرسىتېتى، مىللەتلەر نەشرىياتى، مەركىزىي مىللەتلەر تىل-يېزىق تەرجىمە ئىدارىسى، مەركىزىي مىللەتلەر رادىئو ئىستانسىسى مىللىي تىلدا ئاڭلىتىش مەركىزىنىڭ ئۇيغۇرچە ئاڭلىتىش گۇرۇپپىسى، جۇڭگو ئىجتىمائىي پەنلەر ئاكادېمىيىسى مىللەتلەر تەتقىقات ئورنى، «مىللەتلەر ئەدەبىياتى» نەشرىياتى، «مىللەتلەر رەسىملىك ژۇرنىلى» نەشرىياتى، جۇڭگو ئىسلام جەمئىيىتى، شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ بېيجىڭدا تۇرۇشلۇق ئىش بېجىرىش ئورنى قاتارلىق ئورۇنلاردىن تەكلىپ قىلىنغان 25 ئالىم، مۇتەخەسسىس يىغىنغا قاتناشتى.

جۇڭگو ئۇيغۇر تارىخى-مەدەنىيىتى تەتقىقات جەمئىيىتىنىڭ مۇئاۋىن باشلىقى تەۋەككۇل تىلىۋالدى ۋە جەمئىيەتنىڭ باش كاتىبى تۇرۇپ بارات قاتارلىق يولداشلارمۇ يىغىنغا قاتناشتى ۋە ئۆزلىرىنىڭ پىكىرلىرىنى ئوتتۇرىغا قويدى.

يىغىندا، ئالدى بىلەن شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونى خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ مۇئاۋىن رەئىسى، ئاپتونوم رايونلۇق خەلق ھۆكۈمىتى ئۇيغۇر كىشى ئىسىملىرىدا تۇراقلىق فامىلە قوللىنىش خىزمىتىگە رەھبەرلىك قىلىش گۇرۇپپىسىنىڭ باشلىقى ئابدۇقادىر نەسىردىن يىغىنغا قاتناشقۇچىلارغا ئۇيغۇر كىشى ئىسىملىرىدا تۇراقلىق فامىلە قوللىنىشقا ئائىت ئىشلەنگەن خىزمەتلەرى قىسقىچە تونۇشتۇرۇپ ئۆتتى، ھەممە بۇ قېتىمقى سۆھبەت يىغىنىنى

چاقىرىشنىڭ مەقسىتى ۋە تەلىپىنى چۈشەندۈردى. ئۇ كۆپچىلىكنىڭ ئۇيغۇر كىشى ئىسىملىرىنى قوللىنىش ۋە تەرجىمە قىلىش، ئۇيغۇر كىشى ئىسىملىرىدا تۇراقلىق فامىلە قوللىنىشنىڭ مۇھىملىقى ۋە زۆرۈرلۈكى، ئەمەلىي ئەھمىيىتى ۋە تارىخىي ئەھمىيىتى قاتارلىق مەسىلىلەر ئۈستىدە پىكىر ۋە تەكلىپ بېرىشنى ئۈمىد قىلدى.

شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق تىل-يېزىق خىزمىتى كومىتېتىنىڭ مۇدىرى مۇھەممەت ئېلى سۆھبەت يىغىنىغا رىياسەتچىلىك قىلدى.

يىغىنغا قاتناشقۇچىلار ئالدى بىلەن شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ بۇ سۆھبەت يىغىنىنى ئۇيۇشتۇرۇپ، بېيجىڭدا خىزمەت قىلىپ كېلىۋاتقان ئالىم، مۇتەخەسسىسلەردىن مەخسۇس پىكىر ئالغانلىقىغا رەھمەت ئېيتىشتى. كۆپچىلىك ئۇيغۇر كىشى ئىسىملىرىدا تۇراقلىق فامىلە قوللىنىش ئىشىنىڭ ھۆكۈمەت ئىشى سۈپىتىدە كۈن تەرتىپكە كىرگۈزۈلۈپ، مۇئەييەن نەتىجىلەرنى قولغا كەلتۈرگەنلىكىگە يۇقىرى باھا بېرىشتى، ھەمدە بىردەك بۇ ئۇيغۇر ئىسىم-فامىلە مەدەنىيىتى تەتقىقاتىدىكى بىر قېتىملىق ئىنقىلاب دەپ قاراشتى.

يىغىنغا قاتناشقۇچىلار ئارقا-ئارقىدىن قىزغىن سۆز قىلىپ، «ئۇيغۇر كىشى ئىسىملىرىدا تۇراقلىق فامىلە قوللىنىش توغرىسىدا» (لايىھە) ۋە «ئۇيغۇر كىشى ئىسىملىرىنىڭ خەنزۇچە يېزىلىش قائىدىسى»نى چۆرىدىگەن ھالدا نۇرغۇن پىكىر تەكلىپلەرنى ئوتتۇرىغا قويدى. ئاپتونوم رايونلۇق خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ بۇ ياخشى ئىشنى ياخشى ئىشلەپ، يېرىم يولدا توختىتىپ قويماسلىقىنى قىزغىن ئۈمىد قىلدى.

مۇئاۋىن رەئىس ئابدۇقادىر نەسىردىن ۋە مۇدىر مۇھەممەت ئېلى يىغىنغا قاتناشقۇچىلارنىڭ پىكىر ۋە تەكلىپىنى ئەستايىدىل ئاڭلىدى ھەم تەپسىلىي خاتىرىلىۋالدى. ئۇلار ئاخىردا مۇنداق دەپ پوزىتسىيە بىلدۈردى: بىز چوقۇم كۆپچىلىكنىڭ تەكلىپىنى ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ مۇناسىۋەتلىك رەھبەرلىرى ۋە ئۇيغۇر فامىلە خىزمىتى رەھبەرلىك گۇرۇپپىسىغا ئەينەن يەتكۈزۈپ، چوڭقۇر تەسىرگە ئىگە بۇ ئىشنى ئىنچىكە، پۇختا، ياخشى ئىشلەش ئارقىلىق تولۇق نەتىجىگە ئېرىشىمىز.

ئىمىن ئابلا خەۋىرى

2001-يىل 12-ئاينىڭ 30-كۈنى. بېيجىڭ

«تۈركىي تىللار دىۋانى»غا بولغان تەتقىقاتنى چوڭقۇرلاشتۇرايلى ۋە كېڭەيتەيلى

—«تۈركىي تىللار دىۋانى» ئىلمىي مۇھاكىمە يىغىنىدا سۆزلەنگەن سۆز

ۋېي لياڭتاۋ

«تۈركىي تىللار دىۋانى» ئوتتۇرا ئەسىردىكى تىلشۇناسلىقتا دائىر بۈيۈك ئەسەر، دۇنيا مەدەنىيىتىدىكى نادىر مىراس، ئۇيغۇر مىللىتى ئەجدادلىرىنىڭ ئىنسانىيەت مەدەنىيەت تەرەققىياتىغا قوشقان تۆھپىسى. بۇ خەلقئارادا بىردەك ئېتىراپ قىلىنغان، مۇنازىرە تەلەپ قىلمايدىغان پاكىت. شۇنىڭ ئۈچۈن بىزنىڭ «تۈركىي تىللار دىۋانى»غا بولغان تەتقىقاتىمىز ئىسلاھ قىلىش. ئىشكىنى سىرتقا ئېچىۋېتىشنىڭ دەسلەپكى مەزگىلىدىكى سەۋىيىسىدە توختاپ قېلىشقا، يەنە ئۇنىڭ ئۇلۇغ ۋە نادىر ئىكەنلىكى، ئۇنىڭ تىلشۇناسلىق ساھەسىدە كەلتۈرۈلگەن بىر يۈرۈش مۇۋەپپەقىيەتلىرى ۋە ئۇنىڭ ئۇيغۇرچە نۇسخىسىنىڭ نەشىر قىلىنغانلىقىنى تەشۋىق قىلىش بىلەن چەكلىنىپ قېلىشقا بولمايدۇ(مۇشۇنداق قىلىش ئەلۋەتتە ناھايىتى مۇھىم ۋە كىشىلەرنىڭ دىققىتىنى قوزغايدۇ). بىز «تۈركىي تىللار دىۋانى»غا بولغان تەتقىقاتنى چوڭقۇرلاشتۇرۇشىمىز ۋە كېڭەيتىشىمىز لازىم. ئۇنىڭ خەنزۇ تىلىغا تەرجىمە قىلىنىشى ۋە ئۇنىڭ يېقىندا رەسمىي نەشىردىن چىقىشى تەتقىقاتنى چوڭقۇرلاشتۇرۇش ۋە كېڭەيتىشكە ئىنتايىن ئوبدان پۇرسەت ھېسابلىنىدۇ.

ئالدىنقىلار «تۈركىي تىللار دىۋانى» تىلشۇناسلىق ساھەسىدىكى كاتتا ئەسەر بولۇپلا قالماي، يەنە ئوتتۇرا ئەسىردىكى غەربىي يۇرت ھەققىدىكى قامۇس دەپ كۆرسەتكەنىدى. جياڭ گۇاڭدا ئەپەندى مۇنداق دەيدۇ: ”بۇ لوغەتكە كىرگۈزۈلگەن سۆزلەملەر ئىنتايىن كەڭ. ئۇنىڭدا ئاسترونومىيە، جۇغراپىيە، بەدەن، ، يېمەك-ئىچمەك، كىيىم-كېچەك، قورال-سايمان، قۇش-ھايۋان، قۇرت-قوڭغۇز، دەل-دەرەخ، تاش-مەدەن قاتارلىقلارغا دائىر لوغەتكە كىرگۈزۈلۈشكە تېگىشلىك شەيئىلەر نامى، ئەمەلىي نەرسىلەر ۋە تۈركىي تىللاردىكى ھەرىكەت-ھالەتنى بىلدۈرىدىغان سۆزلۈكلەرنىڭ ھەممىسى كىرگۈزۈلگەن ھەمدە ئۇلار تەپسىلىي ئىزاھلانغان، چۈشەندۈرۈلگەن. چېگرالارنىڭ يۆتكىلىشى، مىللەتلەرنىڭ كۆچۈشى، تاغ-دەريالارنىڭ يۆنىلىشى، مۇھىم ئۆتكەللەرنىڭ يەر تۈزۈلۈشى، شەھەر-قەلئەلەرنىڭ ئورنى، يوللارنىڭ ئۇزۇن-قىسقىلىقى ھەتتا ھەر قايسى جايلارنىڭ تۇرمۇش ئۆرپ-ئادەتلىرى، تارىختا يېزىپ قالدۇرۇلمىغان ياكى يېزىپ قالدۇرۇلغان ۋەقەلەر قاتارلىقلار مۇئەللىپنىڭ كۆرگەن ۋە ئاڭلىغانلىرى بويىچە كەڭ يىغىپ توپلانغان ھەم بۇلار تەپسىلىي چۈشەندۈرۈلۈپ، ئالاقىدار سۆزلەملەرنىڭ تەركىبىدە بېرىلگەن. 900 يىلدىن بۇرۇن تۈزۈلگەن «لۇغەت» دۇنيا بويىچە

تۈنجى تۈركىي تىللار لۇغىتى بولۇپلا قالماي، ئۇنىڭدا يەنە مەملىكىتىمىزنىڭ شىنجاڭ رايونى ۋە ئوتتۇرا ئاسىيا رايونىغا ئالاقىدار مول بىلىملەر بىلەن تەمىن ئېتىلگەن. بۇ نوقتىدىن ئېيتقاندا ئۇنى قىسقىچە «قامۇس» دەپ ئاتىساقمۇ ئاشۇرۋەتكەنلىك بولمايدۇ.“ («مەھمۇد قەشقەرىنىڭ ‹تۈركىي تىللار دىۋانى›، ۋە بۇ لۇغەتكە كىرگۈزۈلگەن دۆگىلەك خەرىتە ھەققىدە» (ئالدىنقى قىسىم) «مەركىزىي مىللەتلەر ئۇنىۋېرسىتېتى ئىلمىي ژورنىلى 1978-يىللىق 2-سان») ناھايىتى روشەنكى، بىزنىڭ «تۈركىي تىللار دىۋانى»غا بولغان تەتقىقاتىمىز كەڭلىك ياكى چوڭقۇرلۇق جەھەتتە ئۇنىڭدىكى مول مەزمۇنغا نىسبەتەن ئېيتقاندا تولىمۇ يېتەرسىز، بىز تېخى ئىنسانىيەتنىڭ بۇ قىممەتلىك مەدەنىيەت مىراسىدىن تولۇق پايدىلىنىپ كېتەلمىدۇق. مەن شۇغۇللىنىۋاتقان پەن، يەنى تارىخشۇناسلىق پېنىنى ئالساق، ئەھۋال مانا شۇنداق. مىللەتشۇناسلىق، ئېتنوگرافىيە، جەمئىيەتشۇناسلىق، تارىخىي جۇغراپىيەشۇناسلىق قاتارلىق پەنلەردىكى ئەھۋالمۇ ئاساسەن شۇنداق؛ تىلشۇناسلىق ۋە ئەدەبىيات جەھەتتىكى ئەھۋال ياخشىراق بولسىمۇ، لېكىن تەتقىقات چېكىگە يەتتى دېگىلى بولمايدۇ. تەبىئىي پەنلەرنىڭ ھەر قايسى تارماقلىرىغا كەلسەك، بىلىشىمچە «تۈركىي تىللار دىۋانى»غا بولغان تەتقىقات بەزىلىرىدە ئەمدى باشلاندى، بەزىلىرىدە بولسا تېخى باشلانمىدى.

تارىخشۇناسلىق پېنىغا نىسبەتەن ئېيتقاندا، «تۈركىي تىللار دىۋانى»غا بولغان تەتقىقات ئوتتۇرا ئەسىردىكى ئوتتۇرا ئاسىياغا ئالاقىدار تۈرلۈك ئىجتىمائىي ئۇچۇرلارنى قېزىش ۋە ئۇلاردىن پايدىلىنىشتىن باشقا ئۇنىڭ يەنە بىر مۇھىم ۋەزىپىسى تارىخىي ماتېرىيالىزم نۇقتىسىنەزىرى بىلەن «تۈركىي تىللار دىۋانى»نىڭ نېمە ئۈچۈن ۋۇجۇدقا كەلگەنلىكىدىن ئىبارەت تارىخىي شەرت-شارائىتنى شەرھىلەشتىن ئىبارەت. پەقەت مۇشۇنداق قىلغاندىلا ”تارىختىن ئىبرەت ئالغىلى“، ”قەدىمكىنى بۈگۈنكى ئۈچۈن خىزمەت قىلدۇرغىلى“ بولىدۇ. ئۇنى نۆۋەتتىكى «غەربىي قىسمىنى كەڭ كۆلەمدە ئېچىش» بىلەن تارىخىي يوسۇندا بىرلەشتۈرگىلى بولىدۇ.

تارىخ بىزگە شۇنى چۈشەندۈرىدۇكى، ھەر قانداق بىر خىل مەدەنىيلىك ياكى كەڭ مەنىدىكى مەدەنىيەت بولسۇن، ئۆز ۋاقتىدا ئۇ دۇنيا بويىچە ئەڭ ئىلغار بولغان تەقدىردىمۇ، ئەگەر ئۇ بىكىنمىچىلىك قىلىپ سىرتتىن كىرگەن مەدەنىيەتلەرنى چەتكە قاقىدىغان بولسا، ئۇ چاغدا ئۇ بىر ئىزدا توختاپ قالىدۇ، قاتماللىشىپ قالىدۇ ۋە زاۋال تاپىدۇ. دۇنيانىڭ قەدىمكى مەدەنىيىتىدىن ئالساق، مەسىلەن قەدىمكى مىسىر، قەدىمكى بابىلون، قەدىمكى گرېك قاتارلىقلارنىڭ مەدەنىيىتى شۇنداق بولغانىدى. جۇڭخۇا مەدەنىيىتى بولسا 5000 يىلدىن بۇيان ئۈزۈلمەي داۋام قىلىپ كەلدى، بۇنىڭ سەۋەبى پۇختا ئاساسقا ئىگە بولغاندىن باشقا، تېخىمۇ مۇھىمى جۇڭخۇا مەدەنىيىتىنىڭ ماھىيەتتىن ئېيتقاندا كۆپ مەنبەلىك ۋە ئېچىۋېتىلگەن مەدەنىيەت بولغانلىقىدىن. جەنۇبىي-شىمالىي سۇلالىلەر دەۋرىدىكى مىللەتلەر مەدەنىيەتلىرىنىڭ چوڭ قوشۇلۇشى، بۇددا دىنى ۋە غەربىي دىيار مەدەنىيەتلىرىنىڭ تارقىلىشى

ئارقىسىدا گۈللەنگەن تاڭ سۇلالىسى مەيدانغا كەلدى. چىڭ سۇلالىسىنىڭ كېيىنكى مەزگىلىدە غەرب ئەللىرى مەدەنىيىتىنىڭ تارقىلىشى، ”ئۆكتەبر ئىنقىلابى زەمبىرەك ئاۋازىنىڭ بىزگە ماركسىزم-لېنىنىزمنى ئېلىپ كېلىشى“ (ماۋ زېدۇڭ سۆزلىرىدىن) بىلەن يېڭى جۇڭگو دۇنياغا كەلدى. ”ئىسلاھات ئېچىۋېتىش“ (دېڭ شياۋپىڭ سۆزلىرىدىن) بىلەن جۇڭگو يېڭى دەۋرگە كىردى. بىر مىللەتكە نىسبەتەن ئېيتقاندىمۇ ئەھۋال شۇنداق بولىدۇ، مانجۇلار بۇنىڭ مىسالى بولىدۇ. ئۇلار دەسلەپتە ئىشىكنى سىرتقا ئېچىۋېتىپ، ئىلغار خەنزۇ مەدەنىيىتىنى ئاكتىپ قوبۇل قىلىپ، چىرىك مىڭ سۇلالىسىنى ئاغدۇرۇپ تاشلاپ، بۈيۈك چىڭ خاندانلىقىنى قۇرغانىدى، شۇ چاغدا چىڭ سۇلالىسى مەدەنىيەت-مائارىپ ۋە ھەربىي ئىشلاردا ئۇلۇغ مۇۋەپپەقىيەتلەرنى قولغا كەلتۈرگەن ئەمەسمۇ! بىراق كېيىنكى چاغلاردا بىكىنمىچىلىك قىلىپ چەت ئەل بىلەن سودا ئالاقىسى قىلماي، سانائەتلىشىش پۇرسىتىنى قولدىن بېرىپ قويدى، بۇنىڭ بىلەن پۈتۈن جۇڭگو ئاخىر يېرىم مۇستەملىكە دۆلەتكە ئايلىنىپ قالدى. بۇ نېمە دېگەن ئېچىنىشلىق— ھە!

قاراخانىيلار سۇلالىسى دەۋرىدە ۋە ئۇنىڭدىن بۇرۇن ئۇيغۇر مىللىتى ئىشىكنى سىرتقا ئېچىۋەتكەن مىللەت ئىدى. ئۇيغۇرلار چوللۇكنىڭ شىمالىدىكى ۋاقتىدا، خەنزۇ مىللىتىنىڭ مەدەنىيەتلىرىنى ئاكتىپ قوبۇل قىلىش بىلەن بىر ۋاقىتتا، يەنە باشقا مەدەنىيەتلەرنى، مەسىلەن مانى دىنى، بۇددا دىنى مەدەنىيىتىنىمۇ قوبۇل قىلغان. غەربكە كۆچكەندىن كېيىن، ئىران مەدەنىيىتىنى، بولۇپمۇ ئەينى ۋاقىتتا دۇنيا بويىچە ئەڭ ئىلغار مەدەنىيەتلەرنىڭ بىرى بولغان ئىسلام مەدەنىيىتىنى قوبۇل قىلغان. بۇنىڭ بىلەن قەدىمكى ئۇيغۇر ئېسىل ئەنئەنىۋى مەدەنىيىتى ئاساسىدا يېڭى بىر مەدەنىيەت، يەنى ئىسلام-تۈركىي مەدەنىيىتى شەكىللەنگەنىدى. مۇشۇنداق مەدەنىيەت شارائىتىدا، ئۇيغۇرلارنىڭ بىر قىسىم مۇنەۋۋەر يازغۇچىلىرى ۋە مەشھۇر ئەسەرلىرى بارلىققا كەلگەنىدى. مەھمۇد قەشقىرى ۋە ئۇنىڭ «تۈركىي تىللار دىۋانى» بىلەن يۈسۈپ خاس ھاجىپ ۋە ئۇنىڭ «قۇتاد غۇبىلىك»ى ئۇلار ئىچىدىكى داڭلىق ۋەكىل ھېسابلىنىدۇ. ھازىرقى مەسىلە شۇكى، شۇندىن كېيىن مەدەنىيەت جەھەتتىكى بۇ خىل گىگانتلار ۋە مەشھۇر ئەسەرلەر نېمە ئۈچۈن مەيدانغا كەلمەيدۇ؟ بۇ مەسىلە بىزنى تارىخىي يوسۇندا قايتا ئويغا سالامدۇ؟

”غەربىي قىسىمنى كەڭ كۆلەمدە ئېچىش“ تېگى-تەكتىدىن ئېيتقاندا، مەدەنىيەت جەھەتتىكى ئېچىش ھېسابلىنىدۇ. مەدەنىيەت جەھەتتىكى ئېچىش چوڭقۇر قاتلاملىق ئېچىش بولۇپ، پەقەت ئۇلا غەربىي قىسىمنىڭ ئىجتىمائى ھالىتىنى ۋە كىشىلەرنىڭ روھىي ھالىتىنى ئۆزگەرتەلەيدۇ. مۇشۇنداق بولماي، پەقەت تېخنىكا جەھەتتىكى ئېچىشلا كۆزدە تۇتۇلسا، ئۇ چاغدا چىڭ سۇلالىسى يولغا قويغان ”چەت ئەللەرگە تەقلىت قىلىش ئىشى“نىڭ ئۆزى بولۇپ قالامدۇ؟ بۇ ساۋاققا تېخى كۆپ ۋاقىت بولمىدىغۇ!

ياڭ شىنتىڭ تەرجىمىسى

تىلشۇناسلىق نۇقتىسىدىن «تۈركىي تىللار دىۋانى»غا نەزەر

ئابدۇرېھىم راخمان

شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى فىلولوگىيە ئىنستىتۇتى

«تۈركىي تىللار دىۋانى» گەرچە بىر لۇغەت بولسىمۇ، ئۇنىڭدا 11-ئەسىردىكى تۈركىي تىلىنىڭ، جۈملىدىن خاقانىيە تىلىنىڭ فونېتىكىلىق، لېكسىكىلىق، مورفولوگىيىلىك ئالاھىدىلىكلىرى كونكرېت قائىدىلەر، مىساللار، پاكىتلار بىلەن يورۇتۇلغان. مەھمۇد قەشقىرى ئەسىرىدە ھەر بىر فونېتىكىلىق قائىدە، ھەر بىر سۆز ۋە ھەر بىر مورفولوگىيىلىك شەكلىنى يۈكسەك مەسئۇلىيەتچانلىق بىلەن بايان قىلغان.

بۇ ماقالىدا كونكرېت ھالدا تىلشۇناسلىقنىڭ فونېتىكشۇناسلىق، لېكسىكولوگىيە، مورفولوگىيە، سىنتاكس، ئېتىمولوگىيە، لۇغەتشۇناسلىق، دىئالېكتشۇناسلىق، سېلىشتۇرما تىلشۇناسلىق، ئىجتىمائىي تىلشۇناسلىق ۋە ئەمەلىي تىلشۇناسلىق قاتارلىق تارماق پەنلىرى نۇقتىسىدىن «تۈركىي تىللار دىۋانى»نى كۆزىتىپ «تۈركىي تىللار دىۋانى»نىڭ ئۆگىنىشكە، ئۆرنەك قىلىشقا ۋە تەتقىق قىلىشقا ئەرزىيدىغان تەرەپلىرى كۆرسىتىپ بېرىلىدۇ. «تۈركىي تىللار دىۋانى»نىڭ تىلشۇناسلىق جەھەتتىكى ئۇتۇقلىرىنى تۆۋەندىكى تەرەپلەردىن كۆرسىتىپ بەرگىلى بولىدۇ.

1. فونېتىكشۇناسلىق نۇقتىسىدىن قارىغاندا «تۈركىي تىللار دىۋانى»دا كونكرېت بىر تاۋۇشنىڭ تەلەپپۇزىدىن تارتىپ نۇتۇق ئېقىمىدىكى تاۋۇش ئۆزگىرىشلىرىگىچە نۇرغۇن مەسىلىلەر يورۇتۇپ بېرىلگەن. كونكرېت فونېتىكشۇناسلىق ئاتالغۇلىرى بىلەن تاۋۇشلارنىڭ توغرا تەلەپپۇزى كۆرسىتىلگەن ۋە ئۆزگىرىشلىرى چۈشەندۈرۈلگەن.

2. لېكسىكولوگىيە نۇقتىسىدىن قارىغاندا سۆزلەرنىڭ قۇرۇلما تۈرلىرى (تۈپ سۆز، ياسالما سۆز، بىرىككەن سۆز، جۈپ سۆز ۋە تەكرار سۆز)دىن تارتىپ سۆزلەرنىڭ سېمانتىكىلىق تۈرلىرى (مەنىداش، ئاھاڭداش ۋە زىت سۆزلەر) ۋە سۆزلەردىكى سېمانتىكىلىق ھادىسىلەرگىچە بايان قىلىنغان.

3. گراماتىكىلىق نۇقتىدىن قارىغاندا كىرىش سۆزدىن تارتىپ ھەر بىر تومدا سۆزلەرنىڭ ياسىلىشى ۋە مورفولوگىيىلىك شەكىللەر ھەققىدە توختالغان.

4. ئېتىمولوگىيە نۇقتىسىدىن قارىغاندا «تۈركىي تىللار دىۋانى»دا نۇرغۇن سۆزلەرنىڭ ئېتىمولوگىيىسى بېرىلگەن. شۇنداق دېيىشكە بولىدۇكى، «تۈركىي تىللار دىۋانى» تۈركىي مىللەتلەرنىڭ ھازىرقى زامان تىللىرى ئۈچۈن ئېيتقاندا ئىنتايىن مۇھىم ئېتىمولوگىيە لۇغىتى.

5. لۇغەتشۇناسلىق نۇقتىسىدىن قارىغاندا، «تۈركىي تىللار دىۋانى» لۇغەتچىلىكنىڭ قائىدە تەرتىپلىرىگە تامامەن ئۇيغۇن ھالدا تۈزۈلگەن، شۇنداقلا قامۇس خاراكتېرىنى ئالغان لۇغەت.

6. دىئالېكتشۇناسلىق نۇقتىسىدىن قارىغاندا، مەھمۇد قەشقىرى بىر دىئالېكتشۇناستا بولۇشقا تېگىشلىك خىسلەت بىلەن دىئالېكت تەكشۈرۈشتە بولسۇن، دىئالېكتلار ئوتتۇرىسىدىكى فونېتىكىلىق ۋە لېكسىكىلىق پەرقلەرنى تېپىپ چىقىپ بايان قىلىشتا بولسۇن، ئىنتايىن مەسئۇلىيەتچانلىق بىلەن ئىشلىگەن.

7. سېلىشتۇرما تىلشۇناسلىق نۇقتىسىدىن قارىغاندا، «تۈركىي تىللار دىۋانى» دا سېلىشتۇرما تىلشۇناسلىقنىڭ تەتقىقات مېتودى بىلەن ئورتاق تىل (خاقانىيە تىلى) بىلەن دىئالېكت (تۈركىي قەبىلىلەر تىلى) نى ۋە تۈركىي تىللار بىلەن ئەرەب تىلىنى سېلىشتۇرۇپ سېلىشتۇرما تىلشۇناسلىققا ئاساس سالغان.

8. ئىجتىمائىي تىلشۇناسلىق نۇقتىسىدىن قارىغاندا، «تۈركىي تىللار دىۋانى» دا ئىجتىمائىي تىلشۇناسلىقنىڭ تەتقىقات مېتودى بىلەن قىسمەن سۆزلەر (مەسىلەن، II شەخس ئالمىشى «سەن»، «سىز») نىڭ قوللىنىش ئورنى ۋە شارائىتى ھەققىدە توختالغان. بۇ «تۈركىي تىللار دىۋانى» دا ئىجتىمائىي تىلشۇناسلىقنىڭ بىخلىرى كۆرۈلگەنلىكىنى چۈشەندۈرىدۇ.

9. ئەمەلىي تىلشۇناسلىق نۇقتىسىدىن قارىغاندا، «تۈركىي تىللار دىۋانى» ئەرەبلەرنىڭ تۈركىي تىلنى ئۆگىنىشى ئۈچۈن تۈزۈلگەن بولغاچقا، بۇ ئالدى بىلەن دەرسلىك خاراكتېرىنى ئالغان. تۈركىي تىللارنى فونېتىكا، لېكسىكا ۋە گىرامماتىكا تەرەپلەردىن ئەرەب تىلىغا سېلىشتۇرۇپ چۈشەندۈرگەن. بۇ نۇقتىدىن قارىغاندا، «تۈركىي تىللار دىۋانى» ئەمەلىي تىلشۇناسلىق ئۈچۈنمۇ ئاساس سالغان.

«تۈركىي تىللار دىۋانى» دىن قاراخانىيلارنىڭ بىناكارلىق مەدەنىيىتىگە نەزەر

ئالىمجان ئابدۇشۈكۈر، مەخسۇت ئابدۇشۈكۈر

شىنجاڭ سانائەت ئىنىستىتۇتى بىناكارلىق فاكۇلتېتى
شىنجاڭ ئىجتىمائىي پەنلەر ئاكادېمىيىسى

ئۇيغۇرلارنىڭ قاراخانىيلار دەۋرىدىكى بىناكارلىق مەدەنىيىتى ھازىرقى زامان ئۇيغۇر بىناكارلىق مەدەنىيىتىنىڭ ئاساسىي جەھەتتىن شەكىللىنىپ بولغان، ھەتتا يېتىلگەن دەۋرى

بولۇپ ھېسابلىنىدۇ. كۆپلىگەن تارىخىي ماتېرىياللار ۋە ئارخېئولوگىيىلىك تەكشۈرۈشلەر بۇ نۇقتىنى ئاللىقاچان يورۇتۇپ بەردى.

قاراخانىيلارنىڭ بىناكارلىق مەدەنىيىتى توغرىسىدىكى مەلۇماتلار ئاۋۋال ھەممىدىن ئۇيغۇر ئالىمى مەھمۇد قەشقىرىنىڭ «تۈركىي تىللار دىۋانى» ناملىق بۈيۈك ئەسىرىدە بىرقەدەر كۆپ شەرھىيلەنگەن. «تۈركىي تىللار دىۋانى» دىكى ئۆي-ئىمارەت، نەققاشلىق، شەھەر قۇرۇلۇشى، ھويلا-ئارام، قۇرۇلۇش ماتېرىياللىرى، خوشىندارچىلىق ۋە مۇشۇنىڭغا ئالاقىدار ساھەلەرگە مۇناسىۋەتلىك خاس نام-ئاتالغۇلار، ماقال-تەمسىللەر، شېئىر-قوشاقلار، شەرھىيلەر بىزگە قاراخانىيلارنىڭ ئولتۇراقلىشىش شەكلى، شەھەر مەدەنىيىتى ۋە بىناكارلىق قۇرۇلۇش ئىشلىرىنىڭ بەلگىلىك تەرەققىياتلارغا ئېرىشكەنلىكىنى چۈشەندۈرۈپ بېرىدۇ.

بىزدە «ئۇيغۇرلار تاپقان پۇلىنى تامغا چاپلايدۇ» دېگەن گەپ بار. ئۇيغۇرلارنىڭ ئولتۇراق مۇھىتىنى ياخشىلاشقا ئەھمىيەت بېرىدىغان بىر خىل ئېسىل ئەنئەنىسى «تۈركىي تىللار دىۋانى» دا: «كىمنىڭ پۇل-مېلى بولسا ئۆي-جاي سالار» دېگەن ئىبارە بىلەن شەرھىيلەنگەن. ئۇنىڭدىن باشقا يەنە، «تۈركىي تىللار دىۋانى» دا نەقىل كەلتۈرۈلگەن تەكچە، ئەۋرەز، ئۆينىڭ ئەگىمىسى، كېسەك، خىش، قېلىپ، زەدىۋال، چارچاپ، زەگۇندە، چىت (چىتلاق)، چېدىر، ئۇۋۇق، چىغدان. . . قاتارلىق ئاتالغۇلار ئۇيغۇر بىناكارلىقىنىڭ ئەينى دەۋردىكى ئورۇنلاشتۇرۇلۇشى، ماتېرىيالى، قۇرۇلمىسى، تۈرى قاتارلىقلارنى چۈشىنىۋېلىشىمىزدا ئىنتايىن قىممەتلىك ماتېرىيال بىلەن تەمىنلەيدۇ.

«تۈركىي تىللار دىۋانى» دا ئۇيغۇرلارنىڭ شەھەر قۇرۇلۇشى توغرىسىدىمۇ ئەتراپلىق مەلۇمات بېرىلگەن. مەھمۇد قەشقىرى «بالىق»، «ئوردۇ»، «كەنت» قاتارلىق ناملارنى ئىزاھلىغاندا، بۇ ناملار بىلەن ئاتالغان شەھەرلەرنىڭ كۆلىمى، سىياسىي ئورنى، يېشىللىق بىلەن قاپلىنىش نىسبىتى ۋە قۇرۇلغان دەۋرىنىڭ ئوخشاش ئەمەسلىكىنى تەپسىلىي چۈشەندۈرگەن. ئۇ يەنە نۇرغۇن شەھەرلەرنىڭ جايلاشقان ئورنى، دەرىجىسى، شۇ شەھەرلەردە ياشايدىغان ئۇرۇق-قەبىلىلەر، شۇ شەھەرلەرنىڭ بىنا بولغان تارىخىي ئارقا كۆرۈنۈشى. . . قاتارلىقلار توغرىسىدىمۇ قىممەتلىك ماتېرىياللار بىلەن تەمىنلەيدۇ ۋە بۇنىڭغا مۇناسىۋەتلىك بەزى قىزىقارلىق ۋەقەلەرنى بايان قىلىدۇ.

ئومۇمەن قىلىپ ئېيتقاندا «تۈركىي تىللار دىۋانى» ئۇيغۇرلارنىڭ قاراخانىيلار دەۋرىدىكى بىناكارلىق، شەھەر قۇرۇلۇشى ۋە ئولتۇراقلىشىش مەدەنىيىتىنى تەتقىق قىلىشىمىزدا ئىنتايىن قىممەتلىك يازما ماتېرىيال بىلەن تەمىنلەپ، بىزنىڭ ئۇيغۇر بىناكارلىق مەدەنىيىتى ئۈستىدىكى تەتقىقاتىمىزدا ئىنتايىن ئەھمىيەتلىك رول ئوينىغۇسى!

«تۈركىي تىللار دىۋانى» دىكى ئىلىم-مەرىپەت ۋە مائارىپ قارىشى

غاپپار روزى

شىنجاڭ پېداگوگىكا ئۇنىۋېرسىتېتى ئەدەبىيات فاكۇلتېتى

1. «تۈركىي تىللار دىۋانى» بىزگە قەدىمكى ئۇزاق تارىختا ئىگە باي تۈركىي تىلىنىڭ مول، بىباھا جەۋھەرلىرىنى قالدۇرۇش بىلەن بىرگە، قاراخانىيلار دەۋرىنى مەركەز قىلغان پۈتۈن تۈركىي خەلقلىرىنىڭ سىياسىي، ئىقتىسادىي، مەدەنىي ھاياتىنى جۈملىدىن تەبىئەت، جەمئىيەت توغرىسىدىكى بىلىملىرىنى ئۆز دەۋرىنىڭ يۇقىرى سەۋىيىسىدە باي تىل ماتېرىياللىرى ئارقىلىق روشەن ئىپادىلەپ بەرگەن مۇكەممەل قامۇس.

2. X ئەسىرنىڭ ئاخىرقى ۋە XI ئەسىردىن باشلاپ قاراخانىيلار سۇلالىسى ئىلىم-مەرىپەت ۋە ئىسلام مائارىپىنىڭ مەركىزىگە ئايلىنىپ، مەدەنىي-مائارىپ مۇئەسسەسىلىرى ئىسلام ئىدىئولوگىيىسىگە لايىق قۇرۇلۇپ كېڭەيدى. ئىجتىمائىي، مەدەنىي ھايات جانلاندى. كۆپلىگەن ئالىم-ئۆلىمالار «ساجىيە مەدرىسە» سىگە ئوخشاش ئالىي بىلىم يۇرتلىرىدا يېتىشىپ چىقتى. ماقالىدا قاراخانىيلار دەۋرىدىكى مەدەنىي-مائارىپ ئەنئەنىۋى ئۇيغۇر كلاسسىك مەدەنىي-مائارىپىنىڭ ئورنىنى ئىگىلەپ، ئوتتۇرا ئاسىيادا زور شۆھرەت قازانغانلىقى مۇھاكىمە قىلىنغان.

3. مەھمۇد قەشقىرى كىچىكىدىن باشلاپ ياخشى تەلىم-تەربىيە كۆرگەن، ئالىي مەلۇماتنى «ساجىيە مەدرىسە» دە ھۈسەيىن خەلەبكە ئوخشاش ئۆز دەۋرىنىڭ كۆزگە كۆرۈنگەن مەرىپەتپەرۋەر ئۇستازلىرىدىن ئالغان، قىزىقىش دائىرىسى كەڭ، مەۋجۇد ئىلىملەردىن تولۇق خەۋەردار ئۇلۇغ تىلشۇناس، مىللەتشۇناس، مائارىپشۇناس ئالىم ئىكەنلىكى مۇئەييەنلەشتۈرۈلگەن.

4. «تۈركىي تىللار دىۋانى» دىكى فولكلور ۋە يازما ئەدەبىيات نەمۇنىلىرى سانىنىڭ كۆپلۈكى، مەزمۇنىنىڭ رەڭدارلىقى، تىلىنىڭ راۋانلىقى، شەكلىنىڭ خىلمۇ خىللىقى بىلەن كۆزگە تاشلىنىپ قالماستىن، بەلكى ئۇلار XI ئەسىرنىڭ ئالدى-كەينىدىكى مىللىي تىل، ئەدەبىيات-سەنئەت تەرەققىياتىنىڭ سەۋىيىسىنى ئىسپاتلايدۇ. ھازىرقى ئەدەبىياتىمىزنىڭ تەرەققىياتى ۋە تەتقىقاتى ئۈچۈن تېپىلغۇسىز بىرىنچى قول بىباھا ماتېرىيال ھېسابلىنىدۇ. ئۇلار شەكىل ۋە مەزمۇنغا قاراپ نەسرىي ئەسەرلەر، شېئىرىي ئەسەرلەر دەپ ئىككى چوڭ تۈرگە بۆلۈنىدۇ ھەم ئۇلار قىسقىچە بايان قىلىنغان.

5. «تۈركىي تىللار دىۋانى» دىكى «بەخت بەلگىسى بىلىم» ، «ئەدەب-پەزىلەتنىڭ بېشى

تىل»، «بەلگە بولسا يولدىن ئازماس، بىلىم بولسا سۆزدىن قايماس»، «كىچىكىدىن قېتىرقىنسا، چوڭ بولغاندا سۆيۈنەر»، «پەزىلەتسىز ئادەمدىن بەخت كېتىدۇ»، «ئوغلۇم مەندىن نەسىھەت ئال، پەزىلەتلىك بول، ئەل ئىچىدە ئالىم بولۇپ، بىلىم تارقات»، «پەزىلەت تىلە، ئۆگىنىش بىلەن مەغرۇرلانما، پەزىلەتسىز تۇرۇپ مەغرۇرلانغان سىناقتا چانار»، «زامان پۈتۈنلەي ئازدى، ئەردەم تامامەن توزدى، يامانلار باش كۆتەردى، ئەردەم بېگى يوقىلىپ» دېگەن ئەدەبىي نەمۇنىلەر كىشىلەرنى ئىناق-ئىتتىپاقلىققا، ئەخلاقلىق-پەزىلەتلىك بولۇشقا، ئىلىم-بىلىم ئۆگىنىشكە دەۋەت قىلغان. شۇنىڭ بىلەن بىرگە كىمدە بىلىم كۆپ بولسا، بەخت، دۆلەت شۇنىڭ بولىدىغانلىقى، ئىلىم ئەھلىلىرى كۆپەيسە ئىلىم-پەن تېز راۋاجلىنىدىغانلىقى، جەمئىيەت تېز تەرەققىي قىلىدىغانلىقىدەك ئىستېتىك چۈشەنچىلەر ئالىمنىڭ ئىلىم-مەرىپەت، مائارىپ ئىدىيىسى بىلەن بىرلەشتۈرۈلۈپ ئىپادىلەنگەن.

ئۇلۇغ ئالىم مەھمۇد قەشقىرىنىڭ ئىلىم-مەرىپەت ۋە مائارىپ قارشى ئىپادىلەنگەن ئەدەبىي نەمۇنىلەر ئەينى دەۋر قاراخانىيلار سۇلالىسىنىڭ ئىلىم-پەن، مائارىپ، مەدەنىيىتىنىڭ گۈللىنىشىگە، جۇملىدىن ئوتتۇرا ئەسىر ئىلىم-پەن، ئەدەبىيات گۈللىنىشىگە بىر كىشىلىك ھەسسە قوشۇپلا قالماي، بەلكى بۈگۈنكى بىلىم ئىگىلىكىنىڭ تەرەققىياتى كەسكىن رىقابەت خىرىسىغا دۇچ كېلىۋاتقان دەۋردە بىزگە ئىنتايىن زور ئىلھام بېرىدۇ.

«تۈركىي تىللار دىۋانى» دىكى مۇھەببەت قوشاقلىرى، مۇنازىرە شەكلىدىكى قوشاقلار ۋە كلاسسىك ئەدەبىيات مىزدىكى "نامە"، "مۇنازىرە" ژانىرلىرى توغرىسىدا

ھەبىبۇللا ئابدۇسالام

شىنجاڭ ئىجتىمائىي پەنلەر ئاكادېمىيىسى مىللەتلەر تەتقىقات ئورنى

«تۈركىي تىللار دىۋانى» بىزگە قەدىمكى تۈركىي تىلىنىڭ مول بىباھا جەۋھەرلىرىنى قالدۇرۇپلا قالماستىن، يەنە قىممەتلىك ئەدەبىي مىراسلارنىمۇ قالدۇرغان. بۇ ئەدەبىي مىراسلار ھازىرغىچە تېپىلغان ئەدەبىي مىراسلىرىمىزنىڭ ئەڭ قەدىمكىسى شۇنداقلا ئەڭ رەڭدار نەمۇنىسى سانىلىپ، ئەدەبىيات تەتقىقاتىمىزنى قىممەتلىك بىرىنچى قول ماتېرىيال بىلەن تەمىنلەپ كەلمەكتە.

ئۇيغۇر كلاسسىك ئەدەبىياتى مەزمۇنىنىڭ موللىقى، بەدىئىي شەكلىنىڭ خىلمۇ خىللىقى بىلەن ئالاھىدە خاراكتېرلىنىدۇ. بۇ تارىخىي تەرەققىيات جەريانىدا شەكىللەنگەن ئۆزگىچىلىك بولۇپ، قەدىمكى ئەدەبىي مىراسلىرىمىزنى تەتقىق قىلىش ئارقىلىقلا بۇ خىل ئۆزگىچىلىكنىڭ

شەكىللىنىش جەريانى ۋە تەرەققىيات قانۇنىيىتىنى تېپىپ چىقالايمىز.

ئۇيغۇر كىلاسسىك ئەدەبىياتىدىكى بەدىئىي شەكىللەر ئىچىدە "نامە" ژانىرى ۋە "مۇنازىرە" ژانىرى قەدىمىي ژانىرلاردىن ھېسابلىنىدۇ. گەرچە بۇ ئىككى ژانىردا يېزىلغان چوڭراق ھەجىمدىكى مەخسۇس ئەسەرلەر 14-ئەسىرلەردە مەيدانغا كەلگەن بولسىمۇ، بۇ ئەدەبىي ژانىرلارنىڭ دەسلەپكى ئىزنالىرىنى «تۈركىي تىللار دىۋانى» دىكى ئەدەبىي مىراسلار ئىچىدىن ئۇچرىتىشقا بولىدۇ.

ئاشىق-مەشۇقلارنىڭ بىر-بىرىگە يازغان شېئىرىي مەكتۇبلىرى مەزمۇن قىلىنغان تۈردىكى ئەسەرلەر "نامە" ژانىرىغا مەنسۇپ ئەسەرلەر بولۇپ، «تۈركىي تىللار دىۋانى» دىكى مۇھەببەت قوشاقلىرى بىزگە بۇ ژانىرنىڭ خەلق ئېغىز ئەدەبىياتىدىكى ئەڭ دەسلەپكى نەمۇنىلىرىنى نامايان قىلىدۇ.

ئۇيغۇر كىلاسسىك ئەدەبىياتىدىكى "مۇنازىرە" ژانىرىغا مەنسۇپ ئەسەرلەردە كۆپ ھاللاردا ئوخشاش بولمىغان نوقتىئىنەزەرگە، كۆز قاراشقا، مەسىلىگە ۋەكىللىك قىلغۇچى بىر، ئىككى ياكى ئۇنىڭدىن ئارتۇق ئوبيېكتلارنىڭ ئۆزىنى ياكى ئۆز كۆز قارىشىنى ئۈستۈن ئورۇنغا قويۇپ، قارشى تەرەپنى چۈشۈرۈش، ئىنكار قىلىپ مەسخىرە قىلىش ئارقىلىق ئۆز مۇددىئالىرىنى ئەمەلگە ئاشۇرۇشى مەقسەت قىلىنىدۇ. «تۈركىي تىللار دىۋانى» دىكى مۇنازىرە شەكلىدىكى قوشاقلار ئېنىقراق قىلىپ ئېيتقاندا تەبىئەت قوشاقلىرى ئىچىدىكى قىش بىلەن يازنىڭ مۇنازىرىسى تەسۋىرلەنگەن قوشاقلار كىلاسسىك ئەدەبىياتىمىزدىكى "مۇنازىرە" ژانىرىدا يېزىلغان ئەڭ دەسلەپكى ئەسەر ھېسابلىنىدۇ.

بۇ ماقالىمىزدا "نامە" ژانىرى ۋە "مۇنازىرە" ژانىرىنىڭ قەدىمىيلىكى، «تۈركىي تىللار دىۋانى» دىكى مۇھەببەت قوشاقلىرى ۋە مۇنازىرە شەكلىدىكى قوشاقلارنىڭ بۇ ئىككى ژانىرنىڭ شەكىللىنىش ۋە تەرەققىياتىدا تۇتقان ئورنى، كېيىنكى دەۋردە بۇ ئىككى ژانىردا ئىجاد قىلىنغان ئەسەرلەر ۋە بۇ ئەسەرلەرنىڭ ئۇيغۇر كىلاسسىك ئەدەبىياتىدا تۇتقان ئورنى قاتارلىق نۇقتىلىق مۇھاكىمە قىلىنىدۇ.

«تۈركىي تىللار دىۋانى» دىن قەدىمكى ئۇيغۇر شەھەرلىرىگە بىر نەزەر

ھەبىبۇللا خوجا لەمجىنى
شىنجاڭ ئىجتىمائىي پەنلەر ئاكادېمىيىسى

ماقالە ئاساسەن ئۈچ بۆلەكتىن تەركىب تاپىدۇ.

بىرىنچى بۆلەكتە «دىۋان» ھەققىدە قىسقىچە چۈشەنچە، يەنى «دىۋان» ئۆز ئىچىگە ئالغان

مەزمۇن دائىرىسى كۆرسىتىلىدۇ. «دىۋان» ئەسلىدە تىلشۇناسلىققا ئائىت كىتاب— تۈركىي
تىللارنىڭ ئىزاھلىق لۇغىتى بولۇپ، ئۇنىڭغا ئۇيغۇرلار ۋە باشقا تۈركىي خەلقلەر دائىم
ئىشلىتىپ كەلگەن 8000 چە سۆزلۈك كىرگۈزۈلگەن. مۇئەللىپ تۈركىي تىلنى ئۆز دەۋرىدىكى
«ئەدەبىي تىل»، «ئىلىم-پەن تىلى» بولۇپ خىزمەت قىلىۋاتقان ئەرەب تىلى بىلەن بىر قاتاردا
قويۇپ ھەمدە ئۇنىڭ ئەرەب تىلى بىلەن «خۇددى بەيگىگە چۈشۈپ چېپىپ كېتىۋاتقان ئىككى
ئات» ئىكەنلىكىنى، تۈركىي تىلنىڭ ئىپادىلەش كۈچىنىڭ پاساھەتلىك، مول تىل بايلىقىغا
ئىگە تىل ئىكەنلىكىنى كۆرسىتىپ ئۆتكەن. ئەينى مۇھىتتا تۈركىي تىلنىڭ ئەرەب
خەلىپىلىكىنىڭ ھاكىمىيەت، ئىقتىساد، سودا ۋە ئىلىم-پەن ساھەسىدە بارغانسېرى مۇھىم
رول ئويناۋاتقانلىقى، بۇ ئۆز نۆۋىتىدە مۇھىتنىڭ تۈركىي تىلنى ئۆگىنىشكە تەقەززا
قىلىدىغانلىقىنى كۆرسىتىپ بېرىش بىلەن بىرگە، ئەرەبلەرگە ۋە ئومۇمەن تۈركىي تىلنى
بىلمەيدىغانلارغا تۈركىي تىلنى ئۆگىنىشنى مەقسەت قىلىپ يېزىپ چىققانلىقى، «دىۋان» غا
كىرگۈزۈلگەن سۆزلۈكلەرنىڭ گرامماتىكىلىق، فونېتىكىلىق ۋە باشقا خۇسۇسىيەتلىرى
ئىلمىي ئاساستا شەرھىيلەپ بېرىلگەنلىكى، «دىۋان» غا يەنە 80 گە يېقىن تۈركىي قەبىلە ۋە
مىللەت نامى، 100 دىن ئارتۇق مەشھۇر شەھەر، تاغلار، دەريالار، ئۆتكەل-قورۇللار ۋە
يېزا-مەھەللىلەرنىڭ ناملىرى، شۇ دەۋرگىچە يېتىپ كەلگەن ۋە ئازدۇر-كۆپتۇر ئۆزگەرگەن
شەكىلدە ھازىرمۇ ئىشلىتىلىۋاتقان ئۇيغۇر ۋە باشقا تۈركىي قەبىلە-مىللەتلەرنىڭ 300 چە
ماقال-تەمسىل، 242 كۇبلېت شېئىر-قوشاق، بېيىت-رۇبائىلىرى، نۇرغۇن ھېكمەتلىك
سۆزلەر، تۈرلۈك-تۈرلۈك رىۋايەت ۋە ۋەقەلەر قاتارلىقلار كىرگۈزۈلگەنلىكى، بۇلاردىن باشقا
مۇئەللىپ «دىۋان» غا يەر شارىنىڭ يۇملاق ئىكەنلىكى ئۇقۇمى بويىچە يېزىپ چىققان
ئاسىيانىڭ خەرىتىسىمۇ قوشۇمچە قىلىنغانلىقى، قىسقىسى «دىۋان» ئەسلىدە تىلشۇناسلىققا
دائىر كىتاب بولسىمۇ، لېكىن ئۇ ئۆز ئىچىگە ئالغان مەزمۇن دائىرىسى ۋە بايانلار قەدىمكى
ئۇيغۇر ۋە باشقا تۈركىي قەبىلە-مىللەتلەرنىڭ تارىخىي كېلىپ چىقىشى، نامى، ئۆرپ-ئادىتى،
قائىدە-يوسۇنى— ئېتنوگرافىيىسى، تىل-يېزىقى، دىنىي ئېتىقادى، ئەدەبىياتى (ئېغىز
ئەدەبىياتى ۋە يازما ئەدەبىيات)، شۇغۇللانغان ئىگىلىك ساھەسى، ئىشلەپچىقىرىش ئۇسۇلى،
ئىجتىمائىي ھايات-تۇرمۇش شەكلى، ھەربىي ئىشلار، ھاكىمىيەت ئىشلىرى، ئىقتىساد،
سودا، داۋالاش-دورىگەرلىك قاتارلىق نۇرغۇن ساھەلەرگە چېتىلىدىغانلىقى، بۇلار ئۆز
نۆۋىتىدە شىنجاڭ ۋە ئوتتۇرا ئاسىيادا ياشىغۇچى ئۇيغۇر ۋە باشقا تۈركىي قەبىلە-مىللەتلەرنىڭ
تارىخى، ئېتنوگرافىيىسى، تىل-يېزىقى، ئەدەبىياتى، ئىقتىساد، سودا، تىببىي ئىلىم،
ھەربىي ئىشلار، ھاكىمىيەت چۈشەنچىسى، مېتاللچىلىق، قۇرۇلۇش-بىناكارلىق، مېدىتسىنا،
ئاسترونومىيە ۋە كالېندارچىلىق قاتارلىقلارنى تەتقىق قىلىشتىكى بىرىنچى قول ماتېرىيال
ئىكەنلىكى كۆرسىتىپ ئۆتۈلىدۇ.

ئىككىنچى بۆلەكتە، «دىۋان» دا تىلغا ئېلىنغان قاراخانىيلار سۇلالىسى تەۋەلىكىدىكى

قەشقەر، بالاساغۇن قاتارلىق مەركىزىي شەھەرلەر، كىچىك يېزا-كەنت بولسىمۇ ئۇلۇغ ئالىم مەھمۇد قەشقىرىدەك دۇنيا تۈركىي تىللار سېلىشتۇرما تىلشۇناسلىقىنىڭ پېشۋاسى دۇنياغا كەلگەن ۋە جىسمى ھېلىمۇ قۇچاقلاپ ياتقان ئوپال، ئازىق قاتارلىق جايلار، ئەينى دەۋردىكى مۇسۇلمان قاراخانىيلار سۇلالىسى بىلەن بۇددىست ئىدىقۇت خانلىقىنىڭ چېگرىسى ھېسابلانغان كۇسەن(كۇچا) ۋە دەسلەپتە بۇددىزمنىڭ كۈچلۈك قورغىنى بولغان، 11-ئەسىرنىڭ بېشىدا قاراخانىيلار تەرىپىدىن بويسۇندۇرۇلغان ئۇدۇن (خوتەن) قاتارلىق شەھەرلەر؛ شۇنداقلا ئىدىقۇت ئۇيغۇر خانلىقى تەۋەلىكىدىكى سۇلمى، قوچۇ، بېشبالىق، جانبالىق ۋە يېڭىبالىق قاتارلىق مەركىزىي ۋە چوڭ شەھەرلەر يەنە شۇنىڭدەك، تۆرلۈك سەۋەبلەر تۈپەيلىدىن «دىۋان» دا تىلغا ئېلىنمىغان، ئەمما قەدىمكى زامان ۋە ئوتتۇرا ئەسىرلەردە ئۇيغۇرلار ۋە باشقا تۈركىي خەلقلەرنىڭ ئىجتىمائىي، ئىقتىسادىي، سودا، مەدەنىيەت، سەنئەت، ھەربىي ۋە ھاكىمىيەت ئىشلىرىدا ھەتتا يۇقىرىدا تىلغان ئېلىنغان شەھەرلەردىنمۇ مۇھىم ئورۇن تۇتقان ۋە زور رول ئوينىغان، مىلادىدىن 5 ئەسىر ئىلگىرى ئۇيغۇرلارنىڭ بىۋاستە — ئەڭ يېقىن ئەجدادى قوشلار تەرىپىدىن قۇرۇلغان «تەبىئىي سېپىللىق» يارغول شەھىرى ۋە موڭغۇل دالاسىدىن تاكى بالقاش كۆلىنىڭ جەنۇبىغىچە، تارىم، جۇڭغار، تۇرپان، قۇمۇل ئويمانلىقىدىن ئىبارەت غايەت زور زېمىننى ئىلكىدە تۇتۇپ، 100 يىلچە ھۆكۈمرانلىق قىلغان ئورخۇن ئۇيغۇر خانلىقىنىڭ پايتەخت شەھىرى ئوردۇبالىق قاتارلىق شەھەرلەرنىڭ نامىمۇ تىلغا ئېلىنىپ، بۇ شەھەرلەرنىڭ باشقا بەزى تىل-يېزىقلاردىكى خاتىرىلىنىش ئەھۋالى، قۇرۇلۇش ئۇسلۇبىدا، تاشقى دۈشمەنگە تاقابىل تۇرۇش، شەھەر مۇداپىئەسى مۇستەھكەم بولۇش، شەھەر ئامانلىقىنى قوغداش قاتارلىقلار ئويلىشىلغان ھالدا لايىھەلەنگەن بولۇپ، شەھەرلەر قاتمۇ-قات ئېگىز ۋە قېلىن سېپىللار بىلەن قورشالغانلىقى، شەھەر مۇداپىئەسىنىڭ تېخىمۇ پۇختا بولۇشى ئۈچۈن سېپىل بويلاپ خەندەكلەر قېزىلغانلىقى، ئۇنىڭغا سۇ تولدۇرۇلىدىغانلىقى، شەھەرلەرنىڭ تاشقى شەھەر، ئىچكى شەھەر، ئوردا شەھىرى، ئوردا مەھكىمىسى، ئەمەلدارلار ئولتۇراق رايونى، ئاۋام-پۇقرا ئولتۇراق رايونى، ھەربىي گازارما، كۆزىتىش مۇنارى، قول سانائەتچىلەر، ھۈنەرۋەن كاسىپلار رايونى، سودا-تىجارەت مەيدانى، يەر ئاستى ياكى يەر ئۈستى ئىبادەتخانىلىرى، ئەمەلدارلار قەبرىستانلىقى، پۇقرالار قەبرىستانلىقى قاتارلىقلارغا بۆلۈنىدىغانلىقى، يەنە شەھەرلەرنىڭ ئىچكى قۇرۇلمىسىغا مۇۋاپىق ھالدا مەركىزىي يول، يانداش يوللار ئېلىنغانلىقى، ئۆي-ئىمارەتلەرنىڭ مەركىزىي يولنى بويلاپ ئىككى تەرەپكە زىچ بولسىمۇ ئەمما تەرتىپلىك ئورۇنلاشتۇرۇلغانلىقى، ھەر تەرەپكە كەتكەن يانداش يوللار مەركىزىي يولغا تۇتۇشىدىغانلىقى، بۇنىڭ بىلەن ئاۋات كوچا-رەستىلەر شەكىللەنگەنلىكى، بۇنىڭدىن باشقا يەنە يەر شارائىتىغا قاراپ يارغول قەدىمكى شەھىرىدەك «تەبىئىي سېپىل» لىق شەھەرلەرنىمۇ بىنا قىلغانلىقى، بۇ شەھەرلەرنىڭ بۈگۈنكى كۈندە ئالىملار تەرىپىدىن «دۇنيا شەھەر قۇرۇلۇشىدىكى شەھەرلەرنىڭ نەپىس ئۈلگىسى» دەپ تەرىپلىنىشى

كېلىۋاتقانلىقى بايان قىلىنىدۇ.

ئۈچىنچى بۆلەكتە، ئۇيغۇرلارنىڭ قەدىمكى زامانلاردىن تارتىپ ئىگىلىكنىڭ چارۋىچىلىقتىن باشقا دېھقانچىلىق، باغۋەنچىلىك، سۇ ئىنشائاتى، قول ھۈنەر، سودا-تىجارەت، توقۇمىچىلىق، بوياقچىلىق، مېتالچىلىق قاتارلىقلار بىلەنلا شۇغۇللىنىپ قالماي، بەلكى يەنە بىناكارلىق، شەھەر قۇرۇلۇشى بىلەنمۇ كەڭ شۇغۇللىنىپ، نۇرغۇنلىغان قەلئە-شەھەرلەرنى بىنا قىلىپ، مەركىزىي ئاسىيادا ياشىغۇچى قېرىنداش باشقا تۈركىي قەبىلىلەردىن ئاۋۋال ئولتۇراقلاشقان تۇرمۇشقا، شەھەر مەدەنىيىتى ھاياتىغا كۆچكەنلىكى، مالوف، ياكوبوۋسكى قاتارلىق ئالىملارنىڭ «ئۇيغۇرلار مەركىزىي ئاسىيادا قەدىمكى زامانلاردىن تارتىپلا شەھەر تۇرمۇشى كەچۈرۈپ كەلگەن ئەڭ مەدەنىي خەلقلەرنىڭ بىرى» ئىكەنلىكىنى قەيت قىلىشلىرىنىڭ ھېچ ئاساسسىز ئەمەسلىكى كۆرسىتىپ بېرىلىدۇ.

ئەڭ ئاخىرىدا ماقالىنىڭ مۇئەللىپى «دىۋان» دىن قەدىمكى ئۇيغۇر شەھەرلىرىگە نەزەر تاشلىغاندا «دىۋان» دا نامى تىلغا ئېلىنغان شەھەرلەرنىڭ ئۇيغۇر شەھەرلىرىنىڭ ھەممىسى ئەمەس پەقەت بىر قىسمى ئىكەنلىكى، «دىۋان» دا تىلغا ئېلىنغان شەھەرلەرنىڭ «دىۋان» بىلەن تەڭلا مەيدانغا كەلگەن بولماي، بەلكى «دىۋان» مەيدانغا كېلىشتىن كۆپ ئەسىر ئىلگىرى مەيدانغا كەلگەنلىكى، «دىۋان» دا تىلغا ئېلىنمىغان شەھەر دەپ «دىۋان» دا تىلغا ئېلىنغان شەھەرلەرنىڭ ھەممىسىنىڭلا ئۈستىدە توختاپ كەتمىگەنلىكى، شۇنداقلا «دىۋان» دا تىلغا ئېلىنمىغان دەپ ئەمەلدە نەزەردىن ساقىت قىلىشقا زادىلا بولمايدىغان يارغول، ئوردۇبالىق قاتارلىق «دىۋان» دا تىلغا ئېلىنمىغان شەھەرلەر ئۈستىدىمۇ قىسقىچە توختىلىپ، بۇ شەھەرلەرنىڭ قۇرۇلغان ۋاقتى، شەھەرنىڭ لايىھىلىنىشى، ئىچكى قۇرۇلمىسى، ئۇسلۇب، شەكىللىرى ۋە باشقا جەھەتلەردىن تەھلىل يۈرگۈزۈپ ۋە ماتېرىياللارغا ئاساسلىنىپ، كۆزىمىزنى ۋە ئۆزىمىزنى ئۇيغۇرلارنىڭ قەدىمدە چارۋىچىلىق بىلەن شۇغۇللانغانلىقىدىن ئىبارەت بۇ ئىگىلىكنىڭ دەسلەپكى پەردىسى بىلەنلا چەكلەپ قويماي، بەلكى ئۇنىڭدىن ھالقىپ ئۆتۈپ، ئۇيغۇر تارىخى، مەدەنىيىتى ۋە سەنئىتىگە نەزەر سالىدىغان بولساق، ئۇيغۇرلارنىڭ يەنە چارۋىچىلىقتىن باشقا، يۇقىرىدا ئېيتىلغان ئىگىلىك ساھەلىرى بىلەن كەڭ شۇغۇللانغانلىقى، بولۇپمۇ، بىناكارلىق، شەھەر قۇرۇلۇشىدا غايەت زور تەرەققىياتلارغا ئىگە بولغانلىقى، ئۇيغۇرلار ئۆزلىرى ياشىغان ئىپتىدائىي جەمئىيەت، قەدىمكى زامان ۋە ئوتتۇرا ئەسىر ئىپتىدائىي ۋە فېئوداللىق ئىشلەپچىقىرىش كۈچلىرىنىڭ تەرەققىيات سەۋىيىسىگە ماس ھالدا باشقا قەبىلە-مىللەتلەردىن ئاۋۋال ئىدىيە ۋە ئاڭ جەھەتتە زور ئىلگىرىلەش ھاسىل قىلىپ، شۇ دەۋردىكى جەمئىيەتنىڭ خاراكتېرىگە ماس ھالدا شەھەر تۇرمۇشىغا كۆچۈپ، ھاكىمىيەت قۇرۇپ ئەتراپىدىكى قەبىلە-مىللەتلەرنى قول ئاستىغا بىرلەشتۈرۈپ، ئىقتىساد ۋە مەدەنىيىتىنى گۈللەندۈرگەنلىكى، ئۇنىڭ ماددىي ئىسپاتى سۈپىتىدە ئەشۇ بىر قىسىم قەدىمكى شەھەر ئىز-خارابىلىرىدىن تېپىلغان ماتېرىياللار (يازما ۋە ماددىي بۇيۇملار) دا ئەكس

ئېتىۋاتقانلىقى كۆرسىتىپ ئۆتۈلىدۇ.

«تۈركىي تىللار دىۋانى» دىكى مەلۇماتلاردىن 10-11- ئەسىرلەردىكى قاراخانىيلار ئۇيغۇرلىرىنىڭ نام، نەسەب قوللىنىش ئادىتى ھەققىدە دەسلەپكى ئىزدىنىش

غەيرەتجان ئابدۇللا كالدىر

شىنجاڭ پېداگوگىكا ئۇنىۋېرسىتېتى تارىخ فاكۇلتېتى

ئورخۇن دەرياسى بويلىرىنى مەركەز قىلىپ بىنا قىلىنغان ئۇيغۇر خاقانلىقى مىلادى 840-يىلى ئىچكى نىزا، تەبىئىي ئاپەت ۋە قىرغىزلارنىڭ زەربىسىدە يېقىلغاندىن كېيىن، غەربكە كۆچكەن بىر بۆلەك شەرقى ئۇيغۇرلار غەربكە كۆچۈپ، يەتتە سۇ، غەربىي تارىم، پەرغانە ۋە ماۋارائۇننەھرىنىڭ شەرقىدىكى رايونلارغا كېلىپ ماكانلىشىپ، بۇ يەردە ئەزەلدىن بېرى ياشاپ كېلىۋاتقان غەربىي ئۇيغۇرلار ۋە ئۇلار بىلەن ئارىلىشىپ كەتكەن، شۇنداقلا كۆچۈپ كېتىۋاتقان نۇرغۇن يات خەلقلەر بىلەن ئارىلىشىپ كەتكەن.

ھەر خىل دىنىدىكى، ھەر خىل تىلدىكى ۋە ھەر خىل شىۋىلەردىكى مىللەت ۋە قەبىلە-ئۇرۇقلارنىڭ ئارىلىشىپ ئولتۇراقلىشىپ، ئىقتىساد، مەدەنىيەت ۋە ئىدىيە جەھەتتىن بىر گەۋدىگە ئايلىنىشى، تىل ۋە يېزىق جەھەتتىن ئۇيغۇرلىشىشقا يۈزلىنىشى، بىرى، ھەر قايسى مىللەتچە نام، نەسەپ قوللىنىدىغان كىشىلەرنىڭمۇ بىرلىككە كەلگەن ئۇيغۇر نام، نەسەب ۋە باشقا نام-ئاتاقلارنى قوللىنىشىغا تۈرتكە بولدى. يەنە بىرى، ئۇ يات مەدەنىيەتلەرمۇ ئۆزىنىڭ ئاكتىپ ئامىللىرى بىلەن ئۇيغۇر نام، نەسەب مەدەنىيىتىنى بېيىتتى.

ئىسلام دىنىنىڭ قوبۇل قىلىنىشى بىلەن ئۇيغۇرلىشىش تېخىمۇ تېز تاماملاندى ۋە تۈرك-ئۇيغۇرلارنىڭ نام، نەسەب قوللىنىش ئادەتلىرىمۇ بارا-بارا مۇسۇلمانچىلىشىشقا، بولۇپمۇ ئەرەبچىلىشىشكە باشلىدى. لېكىن ئۇيغۇرلاردا ئەزەلدىن بېرى داۋاملىشىپ كېلىۋاتقان ئەنئەنىۋى نام، نەسەب قوللىنىش ئادەتلىرى ئىسلام دىنىنىڭ كۈچى بىلەن غەزنەۋىلەر، سەلجۇقىلارغا ئوخشاش تېزلا ئەمەلدىن قالماستىن، خېلى بىر زامانلارغىچە، ھەتتا 11-ئەسىرنىڭ ئوتتۇرا ۋە ئاخىرلىرىغىچە داۋام قىلدى. شۇغىنىسى ئىسلام مەدەنىيىتى خەلقىمىز مەدەنىيىتىنىڭ نۇرغۇن ساھەلىرىگە ئاكتىپ تەسىرلەرنى كۆرسەتكەن بولسىمۇ، ئەمما ئىسلامىيەت تەسىرىنىڭ كۈنسېرى كۈچىيىشى ئەنئەنىۋى، مىللىي، ئىلغار بولغان تۇراقلىق نەسەب نامى قوللىنىش مەدەنىيىتىمىزنىڭ تەرەققىياتىنى بوغدى ھەم ئاخىرى بېرىپ ئاساسەن

ئۆزۈپ قويدى. . . پەقەت قەدىمكى نەسەب نامى مەدەنىيىتىمىزنىڭ ساقىندىسى سۈپىتىدە ئاتا مىراس لەقەم قوللىنىش ئادىتى دەۋرىمىزگىچە يېتىپ كەلدى.

«تۈركىي تىللار دىۋانى» دا ئالىمىمىز مەھمۇد قەشقىرى دەل مۇشۇ مەسىلىلەرگە دائىر ئازدۇر - كۆپتۇر مەلۇمات ۋە بىشارەتلەرنى بېرىپ ئۆتكەن بولۇپ، ئۇنىڭ بىزنىڭ ئەينى دەۋردىكى ئاتا-بوۋىلىرىمىزنىڭ ئىسىم، نەسەب ۋە ئۇنۋان-لەقەم ئىشلىتىشىگە دائىر نۇرغۇن مەسىلىلەرنى تەتقىق قىلىشىمىزغا مۇھىم ياردىمى تېگىدۇ. شۇنداقلا ئاتا-بوۋىلىرىمىزنىڭ قەدىمكى نام، نەسەب قوللىنىش مەدەنىيىتى ۋە ئۇنىڭ بۈگۈنگىچە يېتىپ كەلگەن تىرىك ساقىندىلىرىدىن ئىلھام ئېلىپ، ھەقىقىي، زامانىۋى ۋە مىللىي تۈستىكى تەگئات (فامىلە) لىق مىللەت بولۇشىنى بالدۇرراق ئىشقا ئاشۇرۇشىمىز ئۈچۈنمۇ مۇھىم رولى بار.

مەن، مەزكۇر ماقالەمدە «دىۋان» دىكى نۇرغۇن تارىخىي ۋە تىل ماتېرىياللىرىنى باشقا ئالاقىدار ماتېرىياللار بىلەن بىرلەشتۈرۈپ، 10-11-ئەسىرلەردىكى ئاتا-بوۋىلىرىمىزنىڭ نام ۋە نەسەب قوللىنىش مەدەنىيىتى ھەققىدە دەسلەپكى قەدەمدە ئۆزۈمنىڭ ئىزدىنىشلىرىنى قىسقىچە بولسىمۇ ئوتتۇرىغا قويۇپ ئۆتتۇم. ئالاقىدار ئۇستازلارنىڭ مەزكۇر ماقالەمدىكى سەۋەنلىكلىرىم ئۈستىدە بەرگەن سەمىمىي ياردىمىنى ۋە مەزكۇر تېمىغا قىزىققۇچىلارنىڭ مەن بىلەن بۇ ساھەدە ئورتاق ئىزدىنىشىنى قىزغىن قارشى ئالىمەن.

«تۈركىي تىللار دىۋانى» دا خاتىرىلەنگەن ماقال-تەمسىللەر ۋە ئاياللار توغرىسىدا

قەمبەرنىسا مۇھەممەت ھاجى

شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى ئىلمىي ژۇرنىلىنىڭ مۇھەررىرى

«تۈركىي تىللار دىۋانى» XI ئەسىر ئۇيغۇر مەدەنىيىتىنىڭ بۈيۈك نامايەندىسى. ئۇ يالغۇز ۋەتىنىمىزنىڭ مەدەنىيەت غەزىنىسىدىلا ئەمەس، بەلكى دۇنيا مەدەنىيەت غەزىنىسىدىمۇ ئەتىۋارلىنىپ ساقلىنىۋاتقان قىممەتلىك يالداما.

ئۇلۇغ تىلشۇناس، ئالىم مەھمۇد قەشقىرى بۇ بۈيۈك ئەسىرىدە تۈركىي خەلقلەرنىڭ مەدەنىيىتى، ئىقتىسادى، ئىلىم-پەنى، سەنئىتى، پەلسەپە ئەخلاق چۈشەنچىسى، ئۆرپ-ئادەتلىرى قاتارلىقلارنى شەرھىلىگەن. بۇ ئەسەر تىل تەتقىقاتىدا ئاجايىپ نادىر ئەسەر بولۇپلا قالماي، جەمئىيەتشۇناسلىق، مىللەتشۇناسلىق، فولكلور، ئىستىتىكا جۈملىدىن ئەينى دەۋردىكى ئاياللارغا مۇناسىۋەتلىك تەتقىقاتلار ئۈچۈنمۇ پۈتمەس-تۈگىمەس بۇلاقتۇر.

«تۈركىي تىللار دىۋانى» دا خاتىرىلەنگەن نىكاھ، ئائىلە ۋە ئائىلە تەربىيىسى، ئائىلە

تەربىيىسىدىن ئانىلار ۋە ئاياللارنىڭ رولى، ئورنىنى يورۇتۇپ بېرىدىغان ماقال تەمسىللەر كىشىنىڭ دىققىتىنى تارتىدۇ. بۇلاردىن تېپىك قىلىپ تۆۋەندىكى ماقال-تەمسىللەرنى كۆرسىتىش مۇمكىن:

«ئانىسى ھىيلىگەر يۇپقا ياپار، ئوغلى زېرەك قوشلاپ ئالار» (3-توم 43-بەت) بۇ يەردە تەكىتلەنگىنى، ئانىسى ئەقىللىق زېرەك بولسا بالىسى ئۇنىڭدىن ئۆرنەك ئېلىپ ئېخمۇ زېرەك ۋە ئەقىللىق بولىدۇ، دېگەندىن ئىبارەت.

«بويتاقتا ئەللىك قېرى بوزدىمۇ ئىشتان چىقماس» (1-توم 158-بەت) بۇ يەردە تەكىتلەنگىنى ئىنسان ئۈچۈن ئائىلىنىڭ مۇھىملىقىدىن ئىبارەت.

«قۇلاق ئىشتە كۆڭۈل بىلەر، كۆز (سۆيۈملۈكنى) كۆرسە ئۇدۇك (ھەۋەس) كېلەر» (1-توم 284-بەت) بۇنىڭدا ئائىلە قۇرۇشتا مۇھەببەت ۋە سۆيگۈ ھېسسىياتى بولۇش كېرەكلىكى، شۇنداقلا ساپ، گۈزەل ئەخلاق پەزىلەتنىڭ بولۇشى تەكىتلىنىپ بۇنى گۈزەللىك نۇقتىدىن تۇرۇپ مەزمۇننى تېرەلىككە ئىگە قىلغان.

«توشۇك مارجان يەردە قالماس» (3-توم 38-بەت) بۇ ماقال «توشۇك مارجان يەردە قالماس يەردە قالسىمۇ توپا قونماس» دېگەن ۋارىيانتتا ھازىرمۇ تىلىمىزدا ساقلانماقتا.

«تۈركىي تىللار دىۋانى» دىكى ماقال تەمسىللەرنىڭ ئىجتىمائىي مەزمۇنىنىڭ چوڭقۇرلۇقى، تەربىيىۋى قىممىتىنىڭ يۇقىرىلىقى ھەممىمىزگە ئايان. جۈملىدىن ئەسەردە ئاياللارغا مۇناسىۋەتلىك ماقال-تەمسىللەر كەڭ ئورۇن ئالغان بولۇپ، تۈركىي خەلقلەرنىڭ جۈملىدىن ئۇيغۇرلارنىڭ XI ئەسىردىكى ئاياللار قارىشى، ئائىلە تەربىيىسى چۈشەنچىسى بولۇپمۇ ئاياللارنىڭ ئىجتىمائىي ئورنىنى يورۇتۇپ بېرىشتە زور ماتېرىياللىق قىممەتكە ئىگە.

مەھمۇد قەشقىرى ۋە دالا تەكشۈرۈش ئىلمى

راھىلە داۋۇد

شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى ئەدەبىيات فاكۇلتېتى

دالا تەكشۈرۈش ئوبيېكتى جايلاشقان جايدا ئېلىپ بېرىلىدىغان ئەمەلىي ماتېرىيال توپلاش ھەركىتىنى كۆرسىتىدۇ، دالا تەكشۈرۈش ئۇسۇلى ئانتروپولوگىيە، ئېتنولوگىيە، فولكلور، تىلشۇناسلىق قاتارلىق ئىنسان مەدەنىيىتى تەتقىقاتى بىلەن مۇناسىۋەتلىك ئىلىملەردە ئورتاق قوللىنىدىغان كەم بولسا بولمايدىغان ئۇسۇل. ئىلىم ساھەسىدە ئەمەلىي تەكشۈرۈش ئۇسۇلىنىڭ قوللىنىشى 19-ئەسىرنىڭ كېيىنكى يېرىمىدا شەكىللەنگەن. كولومبو 1492-يىلى ئامېرىكا چوڭ قۇرۇقلۇقىنى بايقايدۇ، بۇنىڭ بىلەن غەرب دۇنياسى دۇنيانىڭ باشقا

بۇرجىكىدە چىراي، تەن، ئېرىق، ئۆرپ-ئادەت، تىل قاتارلىق جەھەتلەردە ئۆزلىرىدىن پەرقلىق بولغان ئىنسانلار توپىنىڭ بارلىقىنى بايقايدۇ، ئۇلارغا بولغان قىزىقىش بىلەن مىسسىيونېرلار، ئېكسپېدىتسىيىچىلەر ھۆكۈمەت ئەمەلدارلىرى جۇغراپىيەشۇناسلار ۋە ساياھەتچىلەر بۇ يات دۇنياغا كېلىپ شۇ يەردە كۆرگەن بىلگەنلىرىنى خاتىرىلەيدۇ، غەربتىكى ئىنسان ئىلمى بىلەن شۇغۇللانغۇچى ئالىملار مانا مۇشۇ كىشىلەرنىڭ چوڭ قۇرۇقلۇقتا ياشىغۇچى قەبىلىلەر ھەققىدىكى ساياھەت خاتىرىلىرى ئاساسىدا ۋاستىلىق ھالدا تەتقىقات ئېلىپ بارىدۇ. 19-ئەسىرنىڭ 40-يىللىرىغا كەلگەندە ئامېرىكا ئىرقشۇناسى ئانتروپولوگىيەشۇناسى مورگىن ئامېرىكا ئىندىيانلىرى ئارىسىغا بېرىپ ئۇزۇن مەزگىل دالا تەكشۈرۈش ئېلىپ بېرىپ، ئۆزىنىڭ دۇنياغا داڭلىق بولغان ئەسىرى «قەدىمقى جەمئىيەت» نى يېزىپ چىققان. ئۇندىن كېيىن فىرزېر، ئاندىرىۋ لاڭ، بواس، مالىنوۋسكى، تېيلور قاتارلىق بىر تۈركۈم غەرب ئىنسان ئىلمى تەتقىقاتچىلىرى يات رايون، يات قەبىلىلەر ئارىسىغا چوڭقۇر چۆكۈپ ئۇزۇن مەزگىل ئەمىلىي تەكشۈرۈش ئېلىپ بېرىپ ئۆزلىرىنىڭ مەدەنىيەت، دىن، تىل، فولېكلور تەتقىقاتىغا ئائىت ئۆلمەس ئەسەرلىرىنى بارلىققا كەلتۈردى. بۇ كىشىلەرنىڭ نەتىجىلىك ئەمىلىيىتى باشقىلاردىن ئاڭلىغانلىرى بويىچە ۋاستىلىق ھالدا تەتقىقات ئېلىپ بېرىۋاتقان دۇنيادىكى ھەر قايسى ئەل تەتقىقاتچىلىرى ئۈچۈن يېڭى يول ئېچىپ بەردى ۋە ئۇلارنىڭ بەس-بەستە قوللىنىشى بىلەن ئاقىۋەت ھەرقايسى ئەل ئىنسان ئىلمى تەتقىقاتچىلىرى ئورتاق قوللىنىدىغان كەم بولسا بولمايدىغان ئۇسۇلغا ئايلاندى.

ئەمما كىشىنى ھەيران قالدۇرىدىغىنى بۇ خىل تەكشۈرۈش ئىلمىنى ئۇلۇق ئالىم مەھمۇد قەشقىرى 11-ئەسىردە، يەنى غەرب ئىلىم دۇنياسىدىن 8 ئەسىر بۇرۇن ئىلىم ساھەسىگە ئېلىپ كىرگەن. ئۇ تىل تەكشۈرۈش نۇقتىسىدىن ئوتتۇرا ئاسىيادىكى 20 نەچچە تۈرك قەبىلىلىرى ئىچىدە 10 نەچچە يىل دالا تەكشۈرۈش ئېلىپ بارغان ۋە تىل تەتقىقاتى نۇقتىسىدىن شۇ قەبىلە رايونلارغا مۇناسىۋەتلىك تارىخ، ئەدەبىيات، ئېتنوگىرافىيە، جۇغراپىيە ئىلىملىرىگە ئائىت نۇرغۇن ماتېرىياللارنى توپلاپ، ئۇنىڭدىن تىل تەتقىقاتىدا ناھايىتى ئۈنۈملۈك پايدىلانغان، شۇ سەۋەبتىن مەھمۇد قەشقىرىنى ئىلىم ساھەسىدە ئەمەلىي تەكشۈرۈش ئىلمىنىڭ بوۋىسى دېيىشكە بولىدۇ.

دالا تەكشۈرۈش ئىلمى ھازىرقى زامان ئۇيغۇر مەدەنىيەت تەتقىقاتىدىكى بىر ئىنتايىن ئاجىز ھالقا بولۇپ، بۇ ئۇسۇلنىڭ قوللىنىشى نۇۋەتتىكى تەتقىقات ئىشلىرىمىزدا ناھايىتى مۇھىم ئەھمىيەتكە ئىگە.

توي - توكۇن ۋە كەچلىك بەزمىلەر ھەققىدە

مەھمۇد زەيدى

شىنجاڭ ئىجتىمائىي پەنلەر ئاكادېمىيىسى ئەدەبىيات تەتقىقات ئورنى

«تۈركىي تىللار دىۋانى» دىكى خاتىرىلەردىن يىگىت-قىزلارنىڭ نىكاھ مۇراسىملىرى تەنتەنىلىك ئۆتكۈزۈلىدىغانلىقىنى ھېس قىلىمىز. «دىۋان» دا ناغرا، سۇناي ۋە باشقا چالغۇ ناملىرى بېرىلگەن. «دىۋان» دا سودا خاراكتېرىدىكى نىكاھ ئىشلىرىنىڭ ئورنىنى تويلۇق تەييارلىقى ئاساسىدىكى ئەلچىلەر ئارا بولىدىغان نىكاھ مۇناسىۋىتى كۆرسىتىلگەن.

«دىۋان» دا بېرىلگەن تويغا دائىر سۆزلەرنىڭ مەزمۇنىدىن يىگىت-قىزلارنىڭ تويلىرى ئاساسەن ھازىرقى يىگىت-قىزلارنىڭ تويى ئالدىدا ئەلچى ئارقىلىق كېلىشىپ بىرلىككە كەلگەندىن كېيىن بولىدىغان تويغا ئوخشاپ كېتىدىغانلىقىنى كۆرۈۋېلىشقا بولىدۇ. «دىۋان» دا «ئەگەت» (يەڭگە)[1]، «سەب»[2] (قىز تەرەپتىن قىز چىقىرىدىغان ئائىلە ھازىرلايدىغان تويلۇق ئۆي جاھازىلىرى) ۋە «ئارۇقچى»[3] (ئەلچى) دېگەن ئاتالغۇلاردىن قاراخانىلار دەۋرىدە (850-1212-يىللار) نىكاھ ئىشلىرىدا ئۆزئارا كېلىشىپ، ئەلچىلەر ئارقىلىق بىرلىككە كېلىپ توي قىلىدىغانلىقىنى ھېس قىلىمىز. شۇنىسى ئېنىقكى، توي كۆچۈرگەندە كېلىنگە ھەمراھ قىلىنىپ يەڭگە بىللە بارىدىكەن، يەنە، نىكاھ كېچىسى يىگىت ئۆز ھوجرىسىدا كېلىن قىزنىڭ بوينىغا ئالتۇن زەنجىرلىك بويۇن تۇمارنى (مىدالىئون) ئېسىپ قويىدىكەن. بۇنى «دىۋان» دا «بوغماق» دەپ كۆرسىتىدۇ («دىۋان» I توم، 610-بەت)

ھازىرقى زامان قىز-يىگىتلەر تويىدا كېلىننى ئوغۇل تەرەپكە كۆچۈرۈپ كەلگەندىن كېيىن، تويغا قاتناشقان يىگىت-قىزلار تويى بولغان بىر جۈپ ئوغۇل-قىزنىڭ باش ئۈستىگە چاچقۇلار چېچىپ بەزمە قىلىدۇ. توي قىزىپ قىقاس-چوقانلار ئەۋجىگە چىقىدۇ. بۇ ھەقتە «دىۋان» دا «مەندۈرى» سۆزىگە: كۈيئوغۇل بىلەن كېلىن باشلىرىدىن چاچقۇ چېچىلىدىغان كىچىك بەزمە، دەپ چۈشەندۈرگەن. («دىۋان» I توم، 641-بەت)

توي بولغان ئائىلىدە ھوجرا ئىچىدە چىمىلدىق قويۇلغان بولىدۇ، كۆچۈرۈپ كېلىنگەن قىز يەڭگىسى بىلەن شۇ چىمىلداقنى دالدا قىلىپ ئولتۇرىدۇ. بۇ ھەقتە دىۋاندا «مەندەرۇ» دېگەن سۆزنى: چىمىلداق، يىپەك رەختتىن ئىشلەنگەن كۇشۇگە، بۇنىڭ ئىچىدە كېلىن قىز ئولتۇرىدۇ، دەپ چۈشەندۈرىدۇ. («دىۋان» I توم، 685-بەت). پەرەز قىلىشقا بولىدۇكى،

①

③ : «دىۋان» I توم، 72-، 191-، 418-بەتلەر.

مىڭ يىللار ئىلگىرىكى ئۇيغۇر ئوغۇل-قىزلىرىنىڭ ئۆزئارا ئەلچىلەر ئەۋەتىشىپ بىرلىككە كەلگەندىن كېيىن توي قىلىشلىرى ۋە كۈيئوغۇل بىلەن كېلىن قىزنىڭ بېشىدىن چاچقۇلار چېچىشلىرىنى ئۆز ئىچىگە ئالغان كەچلىك بەزمىلەر ھازىرقى كۈندە قىلىنىۋاتقان تويلاردىمۇ داۋام قىلىنىۋاتىدۇ، بۇ تۇرمۇش مەدەنىيىتىدىكى ئوخشاشلىقنىڭ ئىنكاسى ئەمەسمۇ.

«تۈركىي تىللار دىۋانى»دىكى ئىسكەندەر زۇلقەرنەيىنگە دائىر رىۋايەتلەر ۋە ئۇنىڭ مەنبەسى توغرىسىدا

مېھرىئاي مەمتىلى

شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى ئەدەبىيات فاكۇلتېتى

ئۇلۇغ تىلشۇناس مەھمۇد قەشقىرى ئۆزىنىڭ «تۈركىي تىللار دىۋانى» ناملىق بۈيۈك ئەسىرىدە بەزى سۆز-ئاتالغۇلارنى ئىزاھلاش يۈزىسىدىن شەرق خەلقلىرى، جۈملىدىن ئۇيغۇر، تۈركىي خەلقلىرى ئەدەبىياتىغا كەڭ تارقالغان ئىسكەندەر ھەققىدىكى رىۋايەتلەرنى تىلغا ئالىدۇ. ئۇنىڭدىن باشقا مەھمۇد قەشقىرى يەنە «ئۇيغۇر» ، «چىگىل» ، «تۈركمەن» قاتارلىق مىللەت، قەبىلە ناملىرىنىڭ كېلىپ چىقىشىنى «ئالتۇنقان» قاتارلىق يەر ناملىرىنىڭ پەيدا بولۇشىنى ۋە «تۇتماچ» قاتارلىق تائاملارنىڭ كەشىپ قىلىنىشىنى بىۋاستە ئىسكەندەر زۇلقەرنەيىننىڭ ھەربىي يۈرۈشلىرىگە باغلاپ چۈشەندۈرىدۇ. شۇنىڭدەك زۇلقەرنەيىن بىلەن ئۇيغۇر خاقانى «شۇ» ئوتتۇرىسىدىكى ئۇرۇشنى ۋە سۈلھى تۈزۈشكەن ئەھۋاللارنى ھەمدە ئىسكەندەرنىڭ بىرقانچە ئۇيغۇر شەھەرلىرىنى بىنا قىلغانلىقى ھەققىدىكى رىۋايەتلەرنى تىلغا ئالىدۇ.

مەلۇمكى شەرق خەلقلىرى ئارىسىدا كەڭ تارقالغان ئىسكەندەر زۇلقەرنەيىن ھەققىدىكى رىۋايەت، قىسسەلەر يۇنان تارىخىدىكى ئالېكساندىر ماكېدونىسكى (مىلادىدىن بۇرۇنقى 356 -يىلدىن مىلادىدىن بۇرۇنقى 323-يىللار) نىڭ شەرققە يۈرۈش قىلىشى بىلەن بىۋاستە باغلىنىدۇ. شەرقتىكى ھەر مىللەت خەلقى جۈملىدىن ئەرەبلەر، پارسلار، ھىندىلار، تۈركلەر، ئافغانلار، تاجىكلار ۋە ئۇيغۇرلارنىڭ ئاغزاكى ۋە يازما ئەدەبىياتىدا ئۇ «ئىسكەندەر زۇلقەرنەيىن» ، «ئىسكەندەر رۇمى» ، «ئىسكەندەر مەقدۇن» ناملىرى بىلەن مەشھۇردۇر.

ئىسكەندەر ھەققىدىكى دەسلەپكى خاتىرىلەر يۇنان تارىخچىلىرىدىن كاللىبىسفىن (مىلادىدىن ئىلگىرىكى 115-175) ، پلۇتارىخ (مىلادىدىن ئىلگىرىكى 46-126) قاتارلىقلارنىڭ ئەسەرلىرىدە ئۇچرايدۇ.

مىلادى 7-ئەسىرگە كەلگەندە، ئىسلام دىنىنىڭ مۇقەددەس دەستۇرى — «قۇرئان» دا ئىسكەندەر زۇلقەرنەيىنىنىڭ نامى تىلغا ئېلىنىدۇ. «قۇرئان» نىڭ 18-پارە 82-ئايەتتىن 97-ئايەتكىچە بولغان ئارىلىقتا زۇلقەرنەيىنىڭ بەدەۋى قەۋم يەجۇجى-مەجۇجىلەرنىڭ يولىنى توسۇش ئۈچۈن ئىككى تاغ ئارىسىغا سېپىل سالدۇرغانلىقى ھەققىدىكى ۋەقەلىك بايان قىلىنىدۇ. شۇندىن باشلاپ تارىختىكى ئالېكساندىر بىلەن ئىسلام رىۋايەتلىرىدىكى ئىسكەندەر زۇلقەرنەيىنىنىڭ ۋەقەلىكلىرى ئۆزئارا يۇغۇرۇلۇپ كېتىدۇ ۋە ئىران، ئوتتۇرا ئاسىيا، شىمالىي ھىندىستان، ئېلىمىزنىڭ شىنجاڭ رايونلىرىغا قەدەر كەڭ تارقىلىدۇ. 9-، 10-ئەسىرلەرگە كەلگەندە ئەرەب تارىخچىلىرىدىن تەبەرى، بەيامى قاتارلىقلار ئىسكەندەر ھەققىدىكى رىۋايەتلەرنى يازما خاتىرىگە ئالىدۇ. بولۇپمۇ پارس شائىرى ئۇبۇلقاسىم فىردەۋسى ئۆزىنىڭ 10-ئەسىردە يازغان «شاھنامە» ناملىق ئەسىرىدە ئىسكەندەر ئوبرازىنى تۇنجى قېتىم يازما ئەدەبىياتقا ئېلىپ كىرىدۇ. شۇندىن باشلاپ ئىسكەندەر ھەققىدىكى رىۋايەتلەر شەرقتىكى ھەرقايسى ئەل خەلقلىرىنىڭ ئەدەبىياتىدىكى ئۆلمەس تېمىغا ئايلىنىدۇ. بولۇپمۇ نىزامى گەنجىۋى ئۆز «خەمسە» سىنىڭ 5-داستانى بولغان «ئىسكەندەرنامە» دە ئىسكەندەر ئوبرازىنى مۇۋەپپەقىيەتلىك يارىتىپ، شەرقچە ئوتوپىك جەمئىيەت غايىسىنى ئوتتۇرىغا قويغاندىن كېيىن، شەرقتىكى كۆپلىگەن ئەدىپلەر ئۇنىڭغا بەس-بەس بىلەن «نەزىرە» لەر يېزىشتى. بۇلارنىڭ ئىچىدە ئەمىر خىسراۋ دېھلىۋىنىڭ «ئايىنەئى ئىسكەندەر» (ئىسكەندەر ئەينىكى)، ئابدۇراخمان جامىنىڭ «خىرەدنامەئى ئىسكەندەر» (ئىسكەندەر پاراسىتى) قاتارلىق داستانلىرى زور شۆھرەت قازانغان.

15-ئەسىرگە كەلگەندە تۈركىي خەلقلەرنىڭ بۈيۈك مۇتەپەككۇرى ۋە شائىرى ناۋائى ئالدىنقىلارنىڭ ئىجادىيەت مۇۋەپپەقىيەتلىرىدىن ئىلھاملىنىپ تۈركىي تىلدا تۇنجى «خەمسە» نى يازدى. ناۋائى ئۆز خەمسەسىنىڭ 5-داستانى «سەددى ئىسكەندەر» دە پارس كلاسسىكلىرىنىڭ بەدىئىي ئىجادىيەتتىكى ئەنئەنىلىرىنى قوبۇل قىلىش بىلەن بىر ۋاقىتتا تېخىمۇ مۇھىمى ئەسەرگە تۈركىي سىيۇژېتلىرىنى قوشتى ۋە ناھايىتى زور دەرىجىدە تۈركىيلەشتۈردى. بىز بۇ نۇقتىنى ناۋائىنىڭ «سەددى ئىسكەندەر» داستانىدىكى ئىسكەندەر بىلەن چىن خاقانى ئوتتۇرىسىدا يۈز بەرگەن ۋەقەلەردىن مەھمۇد قەشقىرىنىڭ «تۈركىي تىللار دىۋانى» دا خاتىرىلەنگەن ئىسكەندەر بىلەن چىن خاقانى «شۇ» ئوتتۇرىسىدىكى سۈلھى تۈزۈشكە دائىر رىۋايەتلەردىكى زور ئورتاقچىلىقتىن چوڭقۇر ھېس قىلالايمىز.

ناۋائى ئۆز داستانىدا ئىسكەندەر ئوبرازىنى يارىتىشتا خېلى زور دەرىجىدە مەھمۇد قەشقىرى تەمىنلىگەن ئىسكەندەر ھەققىدىكى تۈركىيلەشكەن رىۋايەتلەر ئەنئەنىسىگە ۋارىسلىق قىلغان. ئۇندىن باشقا ناۋائى يەنە بۇ داستانىدا نىزامىغا ئوخشاش «پادىشاھسىز غايىۋى جەمئىيەت» ئىدىيالىنى ئەمەس، بەلكى يۈسۈپ خاس ھاجىپنىڭ «قۇتادغۇ بىلىك» ئەسىرىدىكىگە ئوخشاش دۆلەتكە «ئادالەتلىك، بىلىملىك پادىشاھ ھۆكۈمرانلىق قىلغان» رېئال

جەمئىيەت غايىنى ئوتتۇرىغا قويىدۇ. بۇ نوقتىدىن ناۋائى خۇددى رۇس ئالىمى بېرتېلىس ئېيتقاندەك نىزامىغا ئەمەس، بەلكى يۈسۈپ خاس ھاجىپقا يېقىنلىشىدۇ.

ناۋائىدىن كېيىن ئورغۇنلىغان كلاسسىك شائىرلىرىمىز ئۆزلىرىنىڭ ئەسەرلىرىدە ياكى كۆپ ياكى ئاز ھالدا ئىسكەندەرگە دائىر مىسرالارنى يېزىشتى. بەزىلىرى مەخسۇس «ئىسكەندەرنامە»لەرنى يېزىشتى. خەلق ئېغىز ئەدەبىيات مىراسلىرىدا ئىسكەندەر ئادىل پادىشاھ سۈپىتىدە ئوتتۇرىغا چىقتى.

قىسقىسى، مەھمۇد قەشقىرىنىڭ «تۈركىي تىللار دىۋانى»دىن باشلاپ تۈركىيلىشىشكە باشلىغان ئىسكەندەر ھەققىدىكى سيۈژېتلار رابغۇزىنىڭ «قىسسەسئۇل ئەنبىيا» ئەسىرى ئارقىلىق ئەدەبىياتىمىزغا تېخىمۇ چوڭقۇر يىلتىز تارتتى.

15-ئەسىردىكى ناۋائىنىڭ «سەددى ئىسكەندەر» ناملىق داستانى ئىسكەندەر ئوبرازىنى تۈركىي ئەدەبىياتىدىكى ئۆلمەس تىپقا ئايلاندۇردى.

«تۈركىي تىللار دىۋانى»دىكى «تابغاچ» ئاتالغۇسىغا ئېنىقلىما

مۇختار مامۇت

شىنجاڭ نەشرىياتى ئۇيغۇر بۆلۈمى

«تابغاچ» ئاتالغۇسى ئۇزۇندىن بېرى ئېلان قىلىنىپ كېلىۋاتقان تەتقىقات ماقالىلىرى ۋە نەشرىدىن چىقىۋاتقان تارىخىي كىتابلاردا كۆپ ئۇچراپ كېلىۋاتىدۇ. مەيلى ئېلىمىز ئاپتورلىرى بولسۇن ياكى چەت ئەل ئاپتورلىرى بولسۇن، ھەممىسىنىڭ دېگۈدەك «تابغاچ» دېگەن نامغا بەرگەن ئىزاھى ئاساسەن دېگۈدەك مەھمۇد قەشقىرىنىڭ بۈيۈك قامۇسى «تۈركىي تىللار دىۋانى»دا بېرىلگەن ئىزاھنى چۆرىدىگەن ھالدا ئۇنىڭ ئىچىدىكى «چىن»نى كۆرسىتىدۇ دېگەن قارىشى تولاراق قوللىنىلىپ، تاڭ سۇلالىسىنى كۆرسىتىپ كېلىۋاتىدۇ.

مەن بۇ ماقالىمدە «تابغاچ»لارنىڭ ئېتنىك مەنبەسىنى تەتقىق قىلىش ئاساسىدا «تابغاچ» دېگەن نام قانداق پەيدا بولغان؟ زادى كىمنى كۆرسىتىدۇ؟ دېگەن مەسىلە ئۈستىدە ئىزدەنمەكچىمەن.

بۇ مەسىلىنى مەملىكىتىمىزدە ئەڭ نوپۇزلۇق ھېسابلىنىدىغان «سىخەي»، «سىيۈەن»، «جۇڭگو ئېنسىكلوپېدىيىسى»، «تارىخىي خاتىرىلەر»، «خەننامە»، «كېيىنكى خەننامە»، «شىمالىي سۇلالىلەر غوز فامىلىلىرى تەتقىقاتى» قاتارلىق 10 نەچچىدىن ئارتۇق كىتابلار ئارقىلىق «تابغاچلار»نىڭ سىيانپىي ئۇرۇقىدىن كېلىپ چىققانلىقى، سىيانپىلارنىڭ شەرقىي

ھون قوۋمىدىن بولۇپ، سىيانپى تېغىغا قېچىپ بېرىپ شۇ يەردە ئولتۇراقلاشقانلىقى ئۈچۈن سىيانپى دەپ ئاتىلىپ قالغانلىقى، كېيىن شىمالىي ھونلارنى يوقىتىپ، 100 مىڭ چېدىرلىق ھونلارنى ئۆزىگە قوشۇۋېلىپ سىيانپى دۆلىتى قۇرغانلىقى، دۆلەتنى 3 كە بۆلۈپ باشقۇرۇپ، سىيانپىلارنىڭ چوڭ ئۇرۇقى ھېسابلانغان «تابغاچ» غەربىي قىسمىنى باشقۇرۇپ تاكى ئالدى قوس خانلىقىغىچە ھۆكۈمرانلىق قىلغانلىقى، شىمالىي ۋېي سۇلالىسى دەۋرىدىمۇ پۈتكۈل غەربىي يۇرت بىلەن ئالاقە ئورنىتىپ تۇرغانلىقى، شىمالىي ۋېي دەۋرىدىلا كۆپ قىسىم «تابغاچلار» قائىقىل، تۈرك كېيىن ئۇيغۇرلار ئارىسىغا سىڭىپ كەتكەنلىكى، «تابغاچلار» ئىچىدە 3 قارلۇق قەبىلىسى بارلىقى، بۇلار ئاخىرى كېلىپ ئۇيغۇرلار بىلەن قوشۇلۇپ كېتىپ، قاراخانىيلار سۇلالىسىنى قۇرغانلىقى؛ «تابغاچ» تىلىنىڭ تېپىك ئالتاي تىل سىستېمىسىدىكى «تۈركىي تىل» ئىكەنلىكىنى جۇڭگو مەنبەلىرى ۋە بىر قىسىم چەت ئەل مەنبەلىرىدىن پايدىلىنىپ بىرمۇ بىر، تولۇق ئىسپاتلاپ چىقىمەن.

XI ئەسىردىكى تۈركىي تىللار ھەققىدە ئومۇمىي بايان

پەرھات جىلان

شىنجاڭ ئىجتىمائىي پەنلەر ئاكادېمىيىسى تەتقىقات ئورنى

X ئەسىرنىڭ ئاخىرى ۋە XI ئەسىرنىڭ بېشىغا كەلگەندە بارلىق تۈركىي تىللار ئۇيغۇر-ئوغۇز، ئۇيغۇر- قارلۇق ۋە ئوغۇز- تۈركمەن دېگەنلەردىن ئىبارەت بولغان ئۈچ ئەدەبىي تىلغا مەركەزلەشتى. مەھمۇد قەشقىرىنىڭ «تۈركىي تىللار دىۋانى» ناملىق نادىر ئەسىرى ئەنە شۇنداق بىر ئالاھىدە تارىخىي شارائىتتا قاراخانىيلار سۇلالىسىدىكى ئۇيغۇر-قارلۇق ئورتاق تىلى مۇھىتىدا بارلىققا كەلگەن. بۇ يەردە شەرتلىك ھالدا «ئۇيغۇر-قارلۇق» دەپ ئاتىلىۋاتقىنى ئەينى دەۋردىكى قاراخانىيلار زېمىنلىرىنى ماكان قىلغان بارلىق تۈركىي خەلقلەرنىڭ تىللىرى ۋە شېۋىلىرىگە ۋەكىللىك قىلاتتى. دىۋان بارلىققا كەلگەن XI ئەسىردە قارلۇق قەبىلىلىرى جىددىي تۈردە ئۇيغۇرلارغا سىڭىشىپ كېتىۋاتقان ئېتنىك تەرەققىيات جەريانىدا بولۇپ، ئۇيغۇر-قارلۇق ئورتاق تىلى شەكىللەنگەنىدى.

قەشقەرنى مەركەز قىلغان خاقانىيە ئۆلكىسىنىڭ ئاساسلىق ئاھالىسى ياغما قەبىلىسى ئىدى. دىۋاندا «خاقانىيە تۈركچىسى» دەپ تونۇشتۇرۇلغىنى ۋە دەۋرىمىز ئالىملىرى «ئۇيغۇر-قارلۇق تىلى» دەپ ئاتىغىنى ئاشۇ ياغما قەبىلىسىنىڭ شېۋىسىنى ئاساس قىلغان ئەدەبىي تىل ئىدى دېگەن كۆز قاراشنى توغرا دېيىش لازىم.

مەزكۇر ماقالىنىڭ ئاپتورى خاقانىيە تىلىنىڭ تەۋەلىك مەسىلىسىدىكى ياغما كۆز قارىشىنى توغرا، لېكىن تولۇق ئەمەس دەپ ھېسابلايدۇ. مۇنداق بىر پاكىتقا دىققەت قىلايلى، مەھمۇد قەشقىرى مۇنداق چۈشەندۈرىدۇ: «تىللارنىڭ يېنىكى ئوغۇز تىلى، توغرىسى توخسى ۋە ياغما تىللىرى. . . » بۇنىڭدا «يېنىكى» ۋە «توغرىسى» دېگەن ئېنىقلىغۇچىلارغا دىققەت قىلىش كېرەك. «يېنىك» دېگىنى ئېھتىمال، تەلەپپۇز قىلىشقا ئاسان دېگەنلىكىنى بىلدۈرسە كېرەك. «توغرا» دېگىنى، شۈبھىسىزكى، ئەدەبىي تىل قائىدىلىرىگە ئۇيغۇن دېگەنلىكنى بىلدۈرىدۇ. شۇڭا، توخسى ۋە ياما تىللىرىنى دىۋاندا ئىپادىلەنگەن تىلغا ۋەكىللىك قىلىدۇ دەپ كۆرسىتىشكە بولىدۇ.

«تۈركىي تىللار دىۋانى»دىكى دىنىي ئېتىقادقا دائىر بايانلار توغرىسىدا

راززاق مەتنىياز

شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى ئەدەبىيات فاكۇلتېتى

11-ئەسىرنىڭ 70-يىللىرى دۇنياغا كەلگەن «تۈركىي تىللار دىۋانى»دا، مەھمۇد قەشقىرى قاراخانىيلار تەۋەسىدە ياشىغۇچى ئۇيغۇر ۋە باشقا مىللەت، قەبىلىلەرنىڭ دىنىي ئېتىقادىغا دائىر مول ماتېرىياللارنى خاتىرىلەپ قالدۇرغان. بۇ ماتېرىياللار ئىپتىدائىي ئېتىقاد، شامان دىنى، بۇددا دىنى، مانى دىنى، ئىسلام دىنى قاتارلىق دىن ۋە ئېتىقادقا مۇناسىۋەتلىك. ماقالىدا، بۇ مەزمۇنلار «ئىپتىدائىي ئېتىقادقا دائىر بايانلار توغرىسىدا» ، «شامان دىنى ئېتىقادىغا دائىر بايانلار توغرىسىدا» ، «بۇددا دىنى ۋە باشقا دىنىي ئېتىقادقا دائىر بايانلار توغرىسىدا» ، «ئىسلام دىنىغا دائىر بايانلار توغرىسىدا» دېگەن تۆت بۆلەككە ئايرىپ كۆرسىتىلدى. «ئىپتىدائىي ئېتىقادقا دائىر بايانلار توغرىسىدا» ، دېگەن ماۋزۇدا «ئۇماي» ، «ئاباقى» ، «تۇڭا» قاتارلىق ئۈچ سۆزلەم ۋە مەھمۇد قەشقىرىنىڭ مۇشۇ ئۈچ سۆزلەمنى چۈشەندۈرۈش جەريانىدىكى بايانلىرى مۇھىم نۇقتا قىلىنىپ تەھلىل يۈرگۈزۈلدى. شۇنىڭ بىلەن ئىپتىدائىي ئېتىقاد توغرىسىدىكى ئومۇمىي كۆزقاراش ئوتتۇرىغا قويۇلدى.

«شامان دىنىغا دائىر بايانلار توغرىسىدا» دېگەن بۆلەكتە «تەڭرى» ، «قام» ، «يات» ، «يەلۋى» ، «بايات» قاتارلىق سۆزلەملەر ۋە شۇ سۆزلەملەرنى ئىزاھلاش جەريانىدىكى بايانلار ئاساس قىلىنىپ، مۇلاھىزە يۈرگۈزۈلدى ۋە شامان دىنىنىڭ ئومۇمىي ئەھۋالى توغرىسىدىكى كۆزقاراش ئوتتۇرىغا قويۇلدى.

«بۇددا دىنى ۋە باشقا دىنلارغا دائىر بايانلار توغرىسىدا» دېگەن بۆلەكتە «نوم» ،

«تەڭرى» ، «تەڭرىكەن» ، «تويىن» ، «بۇرخان» ، «ياغىش» قاتارلىق سۆزلەملەر ۋە بۇ سۆزلەملەرگە ئائىت بايانلار ئاساس قىلىنىپ، مۇلاھىزە يۈرگۈزۈلدى. بۇددا دىنىنىڭ ئومۇمىي ئەھۋالى توغرىسىدا كۆزقاراش ئوتتۇرىغا قويۇلدى. بۇنىڭدىن باشقا، بۇ بۆلەكتە يەنە «ئىرىق» ، «ئۆرۈك» قاتارلىق سۆزلەملەر ۋە شۇ سۆزلەملەرگە ئائىت بايانلار ئاساس قىلىنىپ، مانى دىنى ھەققىدىكى كۆزقاراشلار ئوتتۇرىغا قويۇلدى. «بىتى» سۆزلىمى ئۈستىدە قىسقا مۇلاھىزە يۈرگۈزۈلۈپ، بۇ سۆزنىڭ «تەۋرات» قا ۋەكىللىك قىلىشى مۇمكىنلىكى ئوتتۇرىغا قويۇلدى.

«ئىسلام دىنىغا دائىرى بايانلار توغرىسىدا» دېگەن بۆلەكتە «تەڭرى» ، «ئىگە» ، «يۈكۈنچ» ، «يالۋاچ» ، «چوماق» ، «ئۇچماق» ، «تۇمۇغ» ، «سۇلۇق» قاتارلىق سۆزلەملەر ۋە بۇ ھەقتىكى بايانلارنى ئاساس قىلىپ تەھلىل ۋە مۇلاھىزە يۈرگۈزۈلدى، ھەمدە بۇ سۆزلەملەرنىڭ «قۇتادغۇ بىلىك» ئەسىرىدە ئىشلىتىلىش ئەھۋالى بىلەن سېلىشتۇرۇپ، ئىسلام دىنى ئىدىيە سىستېمىسىنىڭ «دىۋان» دەۋرىدە يەنىلا ئەنئەنىۋى ئېتىقاد سۆز-ئىبارىلىرى ئارقىلىق ئىپادىلەنگەنلىكى قەيت قىلىندى. شۇنىڭ بىلەن بىرگە بۇ خىل ئەھۋالنىڭ كېلىپ چىقىش سەۋەبلىرى ئوتتۇرىغا قويۇلدى.

ئاخىرىدا، ئىپتىدائىي ئېتىقاد، شامان دىنى، بۇددا دىنى ۋە باشقا دىنلار، ئىسلام دىنى توغرىسىدىكى مۇلاھىزىلەرگە ئاساسەن، ئېتىقاد ئىدىيە سىستېمىسىنىڭ ئۈزلۈكسىز ئالمىشىپ تۇرىدىغانلىقى، دىن ئالمىشىش جەريانىدا شۇ جەمئىيەت ھۆكۈمرانلىرىنىڭ ھەل قىلغۇچ رول ئوينايدىغانلىقى، دىن پەقەت ھۆكۈمرانلارنىڭ خەلقنى باشقۇرۇشتىكى بىر خىل قورال ئىكەنلىكى مۇئەييەنلەشتۈرۈلدى. ئىلىم-پەن تارىخى ئىنسانىيەتنىڭ زۆرۈرىيەت ئالەمدىن ئەركىنلىك ئالىمىگە قاراپ يۈزلىنىشتىكى تارىخى مۇقەررەرلىكى كۆرسىتىلدى.

«تۈركىي تىللار دىۋانى» دىكى «ئوغۇزنامە» گە ئائىت مەلۇماتلار توغرىسىدا

تۇرسۇن ھوشۇر ئىدىقۇتى

شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى ئىلمىي ژۇرنىلى

«ئوغۇز داستانى» خەلق ئارىسىغا بىر قەدەر كەڭ تارقالغان قەھرىمانلىق مەدھىيىلەنگەن داستان. ئوغۇز داستانىنىڭ ھازىرغا قەدەر مەلۇم بولغان ۋارىيانتلىرى تەخمىنەن 10 چە بار. بۇ داستاننىڭ ۋارىيانتلىرى ئۇسلۇب جەھەتتىن نەزمى ئۇسلۇبتا، نەزمى ۋە نەسرىي ئارىلاش بولغان ئۇسلۇبتا ھەم نەسرىي ئۇسلۇبتا يېزىلغان. ئۇلارنىڭ ھەممىسىدە ئوغۇزخاندىن ئىبارەت بىر شەخسنىڭ دۇنياغا كېلىشى، ئۆسۈپ يېتىلىشى، يۈرۈشلىرى، بەزى مىللەت-قەۋملەرگە

نام قويۇشى، قەۋملەر ئىشلەتكەن بەلگىلەر، ئۇنىڭ ئەۋلادلىرى سۆزلەنگەن.

بۇ داستان تۇرلۇك تارىخىي دەۋرلەردە قەلەمگە ئېلىنغان بولغاچقا، ئۇنىڭغا قەلەمگە ئېلىنغان شۇ دەۋرنىڭ تامغىسى بېسىلغاندى. ئالايلۇق، هازىر فىرانسىيىنىڭ پارىژ شەھرىدىكى «پۇقرالار كىتابخانىسى» دا ساقلىنىۋاتقان قەدىمكى ئۇيغۇر يېزىقىدا يېزىلغان «ئوغۇزنامە» نى مىسالغا ئالساق، بۇ داستاندا ئۇيغۇرلارنىڭ شامانىزم ۋە تۇتېمچىلىق دەۋرى ئەكس ئەتتۈرۈلگەن. ئۇنىڭ ئەكسىچە بەزى ۋارىيانتلىرى بولسا پۈتۈنلەي ئىسلام دىنى نۇقتىسىدىن چىقىپ يېزىلغان. بۇ ھەقتە مەملىكەت ئىچى ھەم مەملىكەت سىرتىدىكى ئالىملار نۇرغۇن ئوبزور ۋە تەتقىقات ماقالىلىرى يېزىپ، ئوغۇزخاننى تارىختا ئۆتكەن قايسىبىر داڭلىق شەخسكە باغلاپ چۈشەندۈرمەكچى بولۇشقان بولسىمۇ، بىراق هازىرغا قەدەر بۇ قاراشلار بىرلىككە كېلىنگىنى يوق.

بۇ ماقالىدا، XI ئەسىردە ئۆتكەن ئۇلۇغ تىلشۇناس مەھمۇد قەشقىرى ئۆزىنىڭ ئېنسىكلوپېدىك ئەسىرى «تۈركىي تىللار دىۋانى» نى يېزىش جەريانىدا، ئۆز ئەسىرىگە كىرگۈزگەن «تۈرك خەلقلىرى ۋە قەبىلىلىرى توغرىسىدا» ، «ئوغۇز» ، «تۈركمەن» قاتارلىق قەبىلە ناملىرىنى ئىزاھلاش نۇقتىسىدىن بەرگەن مەلۇماتلارنى تەھلىل قىلىپ كۆرسەتكەن، «تۈركىي تىللار دىۋانى» دىكى بايانلار بىلەن «ئوغۇز» داستانلىرىدىكى بايانلارنىڭ ئۆزئارا ئوخشىشىپ كېتىدىغانلىقىنى يەنى 1. نوھ ئەلەيھىسسالام ئوغۇزخاننىڭ ياكى ئوغۇز قەبىلىلىرىنىڭ ئەجدادى ئىكەنلىكى، 2. ئوغۇزخاننىڭ نەۋرىلىرىنىڭ نامى ياكى ئوغۇز قەبىلىلىرىنىڭ نامىنىڭ ئوخشاپ كېتىدىغانلىقىنى، 3. قەبىلە ناملىرىنىڭ بولۇپمۇ «قالاچ» دېيىلىدىغان قەبىلىنىڭ ئېتىمولوگىيىسىنىڭ ئوخشاپ كېتىدىغانلىقىنى، 4. «تىلسىم ياكى ئالتۇن ئۆي» ھەققىدىكى مەزمۇننىڭ ئوخشاپ كېتىدىغانلىقىنى كۆرۈپ ئالغىلى بولىدۇ. شۇلارغا ئاساسەن، «تۈركىي تىللار دىۋانى» دا مەخسۇس «ئوغۇزخان» ياكى «ئوغۇزنامە» ھەققىدە توختالمىغان بولسىمۇ، بىراق، ئۇنىڭدىكى مەزمۇنلارنىڭ ئوخشاپ كېتىدىغانلىقىنى نەزەرگە ئېلىپ، ئۇلارنى «ئوغۇزنامىگە ئائىت مەلۇماتلار» دەپ ئالساق خاتا بولمايدۇ، دېگەن قاراشتىمەن.

ئۇيغۇرلارنىڭ يېزىق مەدەنىيىتى توغرىسىدا بىر نەچچە ئېغىز سۆز

ئۇيغۇر سايرانى

شىنجاڭ ئىجتىمائىي پەنلەر ئاكادېمىيىسى

غەربىي يۇرتتا قوللىنىلىپ كېلىنگەن قەدىمكى ئۇيغۇر يېزىقىنى ئۇيغۇرلار ئۇيغۇر قاغانلىقى دەۋرىدىن ئىلگىرىلا قوللانغانىدى. بۇ يېزىق ئۇيغۇر ئىدىقۇت ئېلىنىڭمۇ دۆلەت يېزىقى بولۇپ، ئىلىم ساھەسىدە هازىرغىچە ئېيتىلىپ كېلىۋاتقان «قەدىمقى ئۇيغۇر يېزىقى»

ئىدى. غەربىي يۇرتتىكى ئۇيغۇرلار دەسلەپ مانى دىنىغا، كېيىنچە بۇددا ۋە ئىسلام دىنىغا ئېتىقاد قىلغانىدى. ئىسلام دىنى قەشقەرگە سىڭىپ كىرىپ، قاراخانىيلار سۇلالىسى ئىسلام دىنىنى مىلادى 960-يىلى دۆلەت دىنى دەپ ئېلان قىلغاندىن كېيىن قاراخانىيلار سۇلالىسى تېررىتورىيىسىدە قەدىمكى ئۇيغۇر يېزىقى سىقىپ چىقىرىلىپ، ئۇنىڭ ئورنىنى ئەرەب ئېلىپبەسى ئاساسىدىكى يېزىق ئاستا-ئاستا ئىگىلەشكە باشلىدى. شۇنداق قىلىپ بىر پۈتۈن ئۇيغۇر خەلقىنىڭ يېرىمى قەدىمكى ئۇيغۇر يېزىقىنى قوللاندى، يېرىمى ئەرەب يېزىقىنى قوللاندى.

ئۇيغۇرلار قوللانغان يېزىقلارنىڭ كېلىپ چىقىش مەنبەسىنىڭ ناھايىتى قەدىمىي ئىكەنلىكىنى كۆرەلەيمىز. تارىخىي ماتېرىياللارغا قارىغاندا، بۇ مەنبەرلەر رۇنىك يېزىقىغا ئاساس بولغانىدى ۋە بۇ يېزىقلار داۋاملىق ئىسلاھ قىلىنىپ، قەدىمكى ئۇيغۇر يېزىقى شەكلىدە قوللىنىلغانىدى.

يېقىنقى نەچچە ئون يىللار مابەينىدە ئالىملار تارىختا ئۇيغۇرلار قوللانغان يېزىقلارنىڭ كېلىپ چىقىشى مەسىلىلىرى توغرىسىدا تەتقىقات نەتىجىلىرىنى ئېلان قىلدى. بۇ تەتقىقات نەتىجىلىرى بىزنىڭ بۇ ھەقتە ئىزدىنىشىمىزگە ئىلھام بېرىدۇ. بۇ ماقالىدا تىلشۇناس ۋە تارىخشۇناس ئالىملارنىڭ ئۇيغۇرلانىڭ تارىختا قوللانغان يېزىقلىرى ۋە ئۇنىڭ تارقىلىش دائىرىسى، يېشىلىشى، شۇنداقلا بۇ يېزىقلارنىڭ مەنبەئى توغرىسىدىكى قاراشلار ھەققىدىكى تەتقىقات نەتىجىلىرى تونۇشتۇرۇلىدۇ.

ئومۇمەن غەربىي يۇرتتىكى ئۇيغۇرلارنىڭ مەدەنىيەت تەرەققىيات سەۋىيىسى 9-13-ئەسىرلەردە زور دەرىجىدە يۈكسەلدى. بۇ چاغلاردا جاھانغا تونۇلغان ئالىملار يېتىشىپ چىقتى. مانا بۇ دەۋردە دىنىي ئايرىملىقلارنىڭ قانداق بولۇشىدىن قەتئىينەزەر، ئۆز دەۋرىگە نىسبەتەن يۈكسەك سەۋىيىگە ئىگە بىر پۈتۈن ئۇيغۇر مەدەنىيىتى ۋۇجۇدقا كەلدى ۋە بۇ مەدەنىيەت مۇشۇ رايوندا ياشايدىغان باشقا خەلقلەرنىڭ مەدەنىيىتى بىلەن قويۇق ئارىلىشىش نەتىجىسىدە تەرەققىي قىلدى ۋە غەربتىكى ھىند ياۋروپا— ئىران تىللىق سوغدلار بىلەن شەرقتىكى جۇڭگولۇقلار ئوتتۇرىسىدا مەدەنىيەت-ئەدەبىيات ساھەسىدە ۋاستىچىلىك رولىنى ئوينىدى. غەربىي يۇرتتىكى مەدەنىيەت تەرەققىياتىنىڭ جەريانى جۇڭگودىكى چوڭ-چوڭ مىللەتلەر، ئەرەب، يونان، ھىندىستان، ئوتتۇرا ئاسىيا ئەللىرىنىڭ مۇئەييەن تەسىرى ئاستىدا راۋاجلاندى.

ئۇيغۇر تىل-ئەدەبىيات كەسپىدە دوكتورلۇق ئۇنۋانىغا ئېرىشكەن تەتقىقاتچىلارنىڭ قىسقىچە تەرجىمھالى

1. مۇنەۋۋەر ھېبىبۇللانىڭ قىسقىچە تەرجىمھالى

مۇنەۋۋەر ھەبىبۇللا، 1978—1982-يىللىرى مەركىزىي مىللەتلەر ئۇنىۋېرسىتېتى ئاز سانلىق مىللەتلەر تىل-ئەدەبىياتى فاكۇلتېتىنىڭ ئۇيغۇر تىل-ئەدەبىياتى كەسپىدە ئوقۇغان، ئوقۇش پۈتتۈرگەندىن كېيىن مەكتەپتە قېلىپ ھازىرغىچە ئوقۇتقۇچىلىق قىلغان.

ئۇ 1984-يىلى ئىمتىھان ئارقىلىق ئاز سانلىق مىللەتلەر تىل-ئەدەبىياتى فاكۇلتېتىنىڭ ئۇيغۇر تىل-ئەدەبىياتى كەسپىگە ماگىستىرلىق ئۇنۋانى ئۈچۈن ئوقۇشقا كىرىپ، پرافېسسور خەمىت تۆمۈر ۋە لى سېڭنىڭ يېتەكچىلىكىدە ئوقۇغان. 1988-يىلى تىل-ئەدەبىيات بويىچە ماگىستىرلىق ئۇنۋانىنى ئالغان. ئۇنىڭ ماگىستىرلىق ئۇنۋانى ئۈچۈن يازغان ئوقۇش پۈتتۈرۈش ئىلمىي ماقالىسىنىڭ تېمىسى ”پېئىللار بىلەن ئىسىمنىڭ كېلىشلىرى ئوتتۇرىسىدىكى مۇناسىۋەت جەھەتتىن ئۇيغۇر تىلىدىكى پېئىللارنىڭ تۈرگە ئايرىلىشى“ بولۇپ، بۇ ئىلمىي ماقالىدا ئۇ پۈتۈنلەي يېڭى كۆزىتىش نۇقتىسىدىن ئۇيغۇر تىلىدىكى پېئىللارنى تۈرگە ئايرىپ تەتقىق قىلغان. مۇنداق تۈرگە ئايرىش گرامماتىكا نەزەرىيىسى، تىل ئوقۇتۇشى، لۇغەت تۈزۈش، تەرجىمىنى ماشىنىلاشتۇرۇش قاتارلىق جەھەتلەردە مۇئەييەن نەزەرىيىۋى ۋە ئەمەلىي ئەھمىيەتكە ئىگە.

ئۇ 1994-يىلى ئىمتىھان ئارقىلىق تۈركىي تىل-ئەدەبىياتى بويىچە دوكتورلۇق ئۇنۋانى ئۈچۈن ئوقۇشقا كىرىپ، پرافېسسور خۇ جېنخۇانىڭ يېتەكچىلىكىدە ئوقۇغان ۋە 1998-يىلى دوكتورلۇق ئۇنۋانىغا ئېرىشكەن. ئۇنىڭ ئىلمىي ئۇنۋان ئۈچۈن يازغان ئىلمىي ماقالىسىنىڭ تېمىسى ”سالار تىلى ئۈستىدە تەتقىقات“ بولۇپ، ئۇ ئىلمىي ماقالىنى يېزىش ۋە كېيىنكى تۈركىي تىللار ۋە مەدەنىيەتلىرىنىڭ ئوقۇتۇشى ۋە تەتقىقاتى ئۈچۈن بىرىنچى قول ماتېرىيال توپلاش ئۈچۈن، 1996-يىلىنىڭ ئاخىرلىرىدا چىڭخەي ئۆلكىسىنىڭ شۈنخۇا سالار ئاپتونوم ناھىيىسىگە بېرىپ ئىككى ئاي دالا تەكشۈرۈشى ئېلىپ بارغان. 1997-يىلى يەنە تۈركمەنىستانغا بېرىپ بەش ئاي تەكشۈرۈش ئېلىپ بارغان. بۇ تەكشۈرۈشلەر ئاساسىدا ئۇ دوكتورلۇق ئۇنۋانى ئۈچۈن يازماقچى بولغان ئىلمىي ماقالىسى ”سالار تىلى ئۈستىدە تەتقىقات“نى تاماملىغان.

بۇ ئىلمىي ماقالە تۆۋەندىكى بىر قانچە جەھەتتە يېڭىلىققا ئىگە: 1. تۇنجى بولۇپ سالار تىلى بىلەن تۈركمەن تىلىنى فونېتىكا، لېكسىكا، گرامماتىكا بويىچە تۈرغۇن ھالەت جەھەتتىن سېلىشتۇرۇلغان. . شۇنىڭ بىلەن بىرلىكتە، ھازىرقى زامان سالار تىلى بىلەن سالار تىلىنىڭ 11-ئەسىردىن كېيىنكى ئوخشىمىغان تەرەققىيات باسقۇچلىرىدىكى تىل ماتېرىياللىرى تارىخىي جەھەتتىن سېلىشتۇرۇپ تەتقىق قىلىنغان. 2. تۇنجى بولۇپ ئۆزى لاھىيىلىگەن ئىنتوناتسىيە بەلگىلىرىنى ئىشلىتىپ سالار تىلىنىڭ ئىنتوناتسىيىسىنى تەسۋىرلىگەن. 3. ئىلمىي ماقالىنىڭ مۇقەددىمە قىسمىدا، سالار مىللىتىنىڭ كېلىش مەنبەئەسى ئۈستىدە ئىزدەنگىنىدە، تۇنجى بولۇپ، چەتئەللەردىكى تۈركمەنچە ۋە رۇسچە ماتېرىياللارنى ئىشلىتىپ، سالارلارنىڭ ئەجداتلىرىنىڭ سەمەرقەندىن كەلگەنلىكىنى ئىسپاتلىغان. سالۇر قەبىلىسىنىڭ بىر تارمىقى ئوتتۇرا ئەسىرلەردىلا سەمەرقەنتتە ياشىغان. بۇ دەل سالارلارنىڭ خەلق رىۋايەتلىرىدىكى

بىلەن بىر يەردىن چىققان. بۇنىڭ بىلەن سالارلارنىڭ شەرققە كۆچۈشتىكى چىقىش نۇقتىسى جەھەتتىكى ئېنىقسىزلىق ھەل قىلىنغان.

مۇنەۋۋەر ھېبىبۇللا ئۇيغۇر-قازاق-قىرغىز تىل-ئەدەبىياتى فاكۇلتېتىدا ئوقۇتۇش خىزمىتى بىلەن شۇغۇللانغان ئۇزاق يىللار داۋامىدا، ئاساسلىق ھالدا ئۇيغۇر تىلى دىئالېكتى، تۈركىي تىللارغا مۇقەددىمە، ئوتتۇرا ئاسىيانىڭ ئومۇمىي ئەھۋالى، ئۇيغۇر تىلى گرامماتىكىسى، رۇس تىلى قاتارلىق دەرسلەرنى ئۆتكەن. ئۇ يەنە ئوقۇتۇش خىزمىتىگە بىرلەشتۈرگەن ھالدا تەتقىقات بىلەن شۇغۇللىنىپ، «مىللەتلەر ئۇنىۋېرسىتېتى ئىلمىي ژورنىلى»، «مەركىزىي مىللەتلەر تىل-يېزىقلىرى»، «تىل ۋە تەرجىمە» قاتارلىق ژورناللاردا «پېئىللار بىلەن ئىسىمنىڭ كېلىشلىرى ئوتتۇرىسىدىكى مۇناسىۋەت جەھەتتىن ئۇيغۇر تىلىدىكى پېئىللارنىڭ تۈرگە ئايرىلىشى»، «سالار تىلىنىڭ تۈركمەن تىلى بىلەن بولغان مۇناسىۋىتى— سالار تىلى تەرەققىياتىنىڭ قىسقىچە تارىخى»، «دالا تەكشۈرۈشىنىڭ مىللەتلەر تىلشۇناسلىقى تەتقىقاتىدىكى مۇھىملىقى ئۈستىدە قىسقىچە مۇلاھىزە»، «ئۇيغۇر تىلى دىئالېكتى تەتقىقاتىدا ئەھمىيەت بېرىشكە تېگىشلىك بىر قانچە مەسىلە» قاتارلىق ئىلمىي ماقالىلارنى ئېلان قىلغان. يەنە «ئىنگلىزچە-رۇسچە-ئۇيغۇرچە-خەنزۇچە كۆپ قوللىنىدىغان سۆزلەر لۇغىتى»نى تۈزۈشكە قاتناشقان. 1998-1999-يىللىرى ئارىلىقىدا، دۆلەتلىك مائارىپ مىنىستىرلىكىنىڭ قوللىشى بىلەن زىيارەت قىلغۇچى ئالىم سالاھىيىتىدە تۈركمەنىستاننىڭ دۇنيا تىللىرى ئىنستىتۇتىدا ئوقۇتۇش ۋە تەتقىقات خىزمىتى بىلەن شۇغۇللانغان ۋە جۇڭگونىڭ تۈركمەنىستاندا تۇرۇشلۇق ئەلچىخانىسىنىڭ ھاۋالىسى بويىچە تۈركمەنىستاننىڭ 18-ئەسىردىكى مەشھۇر شائىرى ۋە مۇتەپەككۇرى مەختۇمقۇلىنىڭ شېئىرلار توپلىمىنى يېقىنقى زامان تۈركمەن تىلىدىن خەنزۇ تىلىغا تەرجىمە قىلغان. بۇ توپلام خەلق ئەدەبىيات نەشرىياتى تەرىپىدىن نەشر قىلىنغان. تۈركمەنىستان زۇڭتۇڭى نىيازوپ توپلامنىڭ خەنزۇچە نەشر نۇسخىسىغا مۇقەددىمە يېزىپ بەرگەن. 2000-يىلى 7-ئايدا رەئىس جياڭ زېمىن تۈركمەنىستانغا زىيارەتكە بارغىنىدا، بۇ كىتابنى دۆلەت سوغىسىنىڭ بىرى ئورنىدا نىيازوپ زۇڭتۇڭغا تەقدىم قىلغان.

مۇنەۋۋەر ھېبىبۇللا 1991-يىلى 11-ئاي ۋە 2001-يىلى 5-ئايدا بولۇپ ئىككى قېتىم تەكلىپكە بىنائەن ئاشقئاباتقا بېرىپ خەلقئارا ئىلمىي مۇھاكىمە يىغىنىغا قاتناشقان ھەمدە ئىلمىي ماقالىسىنى ئوقۇپ ئۆتكەن.

جۇڭگو ئۇيغۇر تارىخى-مەدەنىيىتى تەتقىقات
جەمئىيىتى ئىشخانىسى ماقالىسى

2. ئەسئەت سۇلايماننىڭ قىسقىچە تەرجىمىھالى

ئەسئەت سۇلايمان، ئەر، ئۇيغۇر، 1969-يىل 4-ئاينىڭ 1-كۈنى شىنجاڭنىڭ قۇمۇل شەھىرىدە تۇغۇلغان. 1991-يىلى شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى جۇڭگو ئەدەبىياتى فاكۇلتېتى ئۇيغۇر تىل-ئەدەبىياتى كەسپىنى پۈتتۈرۈپ، باكلاۋۇرلۇق ئۇنۋانىغا ئېرىشكەن. 1994-يىلى شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى جۇڭگو ئەدەبىياتى فاكۇلتېتى ئاز سانلىق مىللەتلەر تىل-ئەدەبىيات كەسپىدە ماگىستىرلىق ئۇنۋانىنى ئالغان. 1994-يىلى 7-ئايدىن 1996-يىلى 7-ئايغىچە شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى جۇڭگو ئەدەبىيات فاكۇلتېتىدا ئوقۇتقۇچى بولغان ۋە پەن-تەتقىقات خىزمىتى بىلەن شۇغۇللانغان. 1996-يىلى 9-ئايدا جۇڭگو ئىجتىمائىي پەنلەر ئاكادېمىيىسى تەتقىقاتچى ئوقۇغۇچىلار ئىنستىتۇتى ئاز سانلىق مىللەتلەر تىل-ئەدەبىياتى فاكۇلتېتىغا ئىمتىھان بېرىپ كىرىپ پروفېسسور لاڭ يىڭنىڭ يېتەكچىلىكىدە دوكتورلۇق ئۇنۋانى ئۈچۈن ئوقۇپ، 1999-يىلى 7-ئايدا ئەدەبىيات دوكتورى ئۇنۋانىغا ئېرىشكەن. ھازىر شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى فىلولوگىيە ئىنستىتۇتى ئەدەبىيات فاكۇلتېتىنىڭ دوتسېنتى، ماگىستىرلار يېتەكچىسى خىزمىتىنى ئۆتىمەكتە.

ئەسئەت سۇلايمان كۆپ يىلدىن بۇيان مەخسۇس ئۇيغۇر ۋە تۈركىي تىللىق خەلقلەرنىڭ مىللىي ئەدەبىياتى، مەدەنىيەت پىسخىكىسى ۋە ئېتنوگرافىيىلىك مەدەنىيىتى تەتقىقاتى بىلەن شۇغۇللىنىپ، بىرقەدەر كۆرۈنەرلىك نەتىجىلەرنى قولغا كەلتۈردى. ئۇنىڭ «تەكلىماكانغا دۇملەنگەن روھ— ئۇيغۇر مەدەنىيەت پىسخىكىسى ئۈستىدە قايتا ئويلىنىش» (شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى، 2000-يىل ئۇيغۇرچە نەشرى، 250 مىڭ خەت)؛ «ئۇيغۇر تۈتېم مەدەنىيىتى» (شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى، 2001-يىل ئۇيغۇرچە نەشرى، 200 مىڭ خەت)؛ «خەمسىچىلىك ۋە ئۇيغۇر ئەدەبىياتى» (شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى نەشرىياتى، 2001-يىل خەنزۇچە نەشرى، 150 مىڭ خەت)؛ «ناۋائىي ھەققىدە تەتقىقات» (شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى 2001-يىل ئۇيغۇرچە نەشرى، 100 مىڭ خەت) قاتارلىق تۆت ئەسىرى بار. بۇنىڭدىن باشقا ئۇ «ئۇيغۇر مەدەنىيەت پىسخىكىسى ۋە ئۇنىڭ ئالاھىدىلىكى» (ئۇيغۇرچە، ياپونچە)، «ناۋائىينىڭ ‹خەمسە› تېمىسى ئاستىدىكى داستانلىرى ۋە كېيىنكى ئۇيغۇر ئەدەبىياتى» (خەنزۇچە)، «پارس ۋە ئۇيغۇر ئەدەبىياتىنىڭ مۇناسىۋەت تارىخىغا بىر نەزەر» (خەنزۇچە)، «‹ماناس›، ئېپوسىدىكى ئاتا-بالا توقۇنۇشى موتىفى بىلەن قەدىمكى يۇناننىڭ ‹ئودىپۇس› تىپىدىكى ھېكايىلىرى ئۈستىدە سېلىشتۇرما تەتقىقات» (خەنزۇچە)، «كونا قۇرۇقلۇقتىكى بۆرە تۈتېمى ئەپسانىلىرى ھەققىدە سېلىشتۇرما تەتقىقات» (خەنزۇچە)، «ئۆلۈم ئېڭى ۋە مەدەنىيەت پىسخىكىمىزنىڭ يوشۇرۇن قاتلىمى» (ئۇيغۇرچە)، «ئۇيغۇر بۈگۈنكى دەۋر پروزا ئىجادىيىتىدىكى فولكلور ۋە مەدەنىيەت تېمىسى» (ئۇيغۇرچە) قاتارلىق 20 نەچچە ئىلمىي ماقالە ئېلان قىلغان. ئۇ 2000-يىل دۆلەتلىك

پەلسەپىۋى ۋە ئىجتىمائىي پەنلەر فوندى تۈرى بولغان— «پارس ئەدەبىياتى بىلەن مەملىكىتىمىزدىكى تۈركىي تىللىق مىللەتلەر ئەدەبىياتىدىكى ، خەمسىچىلىك، ھادىسىسى ئۈستىدە سېلىشتۇرما تەتقىقات» قا رىياسەتچىلىك قىلدى ۋە دۆلەت ۋە ئۆلكە دەرىجىلىك ئىككى تەتقىقات تېمىسىغا قاتناشتى.

2000-يىل 5-ئاينىڭ 4-كۈنى ئۇ شىنجاڭدىكى ”ئون مۇنەۋۋەر ياش“ دېگەن شەرەپلىك نامغا ئېرىشكەن. ھازىر ئۇ شىنجاڭ ئۇيغۇر كىلاسسىك ئەدەبىياتى ۋە مۇقام تەتقىقاتى ئىلمىي جەمئىيىتىنىڭ كېڭەش ئەزاسى، شىنجاڭ تۈرپانشۇناسلىق تەتقىقات جەمئىيىتىنىڭ كېڭەش ئەزاسى، جۇڭگو ئۇيغۇر تارىخى-مەدەنىيىتى تەتقىقات جەمئىيىتىنىڭ ئەزاسى، جۇڭگو خەلق ئەدەبلىرى بىرلەشمىسىنىڭ ئەزاسى، شىنجاڭ يازغۇچىلار بىرلەشمىسىنىڭ ئەزاسى.

لاڭ يىلڭ ماقالىسى

ياڭ شىنتىڭ تەرجىمىسى

3. راھىلە داۋۇتنىڭ قىسقىچە تەرجىمىھالى

راھىلە داۋۇت، ئايال، ئۇيغۇر، 1966-يىلى ئۈرۈمچىدە بىر ئوقۇتقۇچى ئائىلىسىدە تۇغۇلغان. 1987-يىلى شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى جۇڭگو ئەدەبىيات فاكۇلتېتىنى پۈتتۈرگەن ۋە شۇ يىلى شۇ فاكۇلتېتنىڭ ئاز سانلىق مىللەتلەر تىل-ئەدەبىياتى كەسپىگە ئىمتىھان بېرىپ كىرىپ، مۇشۇ كەسىپتىكى بىرىنچى تۈركۈم تەتقىقاتچى ئوقۇغۇچىلارنىڭ بىرى بولغان، 1990 -يىلى ماگىستىرلىق ئۇنۋانىنى ئالغاندىن كېيىن، شۇ فاكۇلتېتتا قېلىپ ئوقۇتقۇچىلىق قىلغان. ئۇنىڭ ئوقۇتۇش ئۇنۇمى گەۋدىلىك بولغاچقا، كۆپ قېتىم فاكۇلتېت بويىچە ئوقۇتۇش ئىلغارى بولۇپ باھالانغان. ئۇ پەن تەتقىقاتى جەھەتتىمۇ ئىلگىرىلەش ھاسىل قىلىپ، ئون نەچچە پارچە ئىلمىي ماقالە ئېلان قىلغان.

1995-يىلى 9-ئايدا ئۇ بېيجىڭ پېداگوگىكا ئۇنىۋېرسىتېتى جۇڭگو ئەدەبىياتى فاكۇلتېتىغا ئىمتىھان بېرىپ ئۆتۈپ، مەملىكىتىمىزدىكى ئاتاغلىق ئېتنوگرافىيىچى جۇڭ جىڭۋېن ئەپەندىنىڭ يېتەكچىلىكىدە دوكتورلۇق ئۇنۋانى ئۈچۈن ئوقۇشقا كىرىشكەن. 1998-يىلى 7 -ئايدا ئۇ «مەدەنىيەتنىڭ ساقلىنىشى بىلەن قوشۇلۇشى— ئۇيغۇرلارنىڭ مازار مەدەنىيىتى ئۈستىدە تەتقىقات» دېگەن دوكتورلۇق ماقالىسىنى پۈتتۈردى ۋە دېسسېرتاتسىيە ياقلاپ دوكتورلۇق ئۇنۋانىغا ئېرىشىپ، شىنجاڭ بويىچە ئېتنوگرافىيە ساھەسىدىكى بىرىنچى دوكتور بولۇپ قالدى.

1998-يىلى 7-ئايدا، ئۇ شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتىغا قايتىپ، ئوقۇتقۇچىلىق ۋە پەن-تەتقىقات خىزمىتى بىلەن شۇغۇللاندى. ئۇ ئوقۇتقۇچىلىق خىزمىتىدە بىلىمنى يېڭىلاشقا

ۋە پەننى راۋاجلاندۇرۇشقا ئىنتايىن ئەھمىيەت بېرىپ كەلدى، ئۆز فاكۇلتېتىدىكى ماگىستىرلىق ۋە دوكتورلۇق ئۇنۋانى ئۈچۈن ئوقۇۋاتقان ئوقۇغۇچىلارغا «جۇڭگو ۋە چەت ئەل ئېتنوگرافىيە تارىخى»، «ياۋروپا ئېتنوگرافىيە تەتقىقاتى ھەققىدە ئومۇمىي بايان» قاتارلىق يېڭى دەرسلەر ئاچقان ھەم تولۇق كۇرس ئوقۇغۇچىلىرىغا «ئېتنوگرافىيە ھەققىدە ئومۇمىي چۈشەنچە» نى ئۆتكەن.

ئون يىلغا يېقىن ۋاقىتتىن بۇيان، ئۇ ئاساسەن ئۇيغۇرلارنىڭ ئەنئەنىۋى مەدەنىيىتى، دىن ۋە ئېتنوگرافىيە مەدەنىيىتىنى تەكشۈرۈش ۋە تەتقىق قىلىش بىلەن شۇغۇللىنىپ كەلدى. ئۇ دۆلەت ئىچى ۋە سىرتىدىكى ژۇرناللاردا خېلى كۆپ ئىلمىي ماقالە ئېلان قىلدى. بۇنىڭ ئىچىدە گەنسۇ ئۆلكىسى يۈگۈ رايونىغا بېرىپ ئېتنوگرافىيە مەدەنىيىتى ئۈستىدە تەكشۈرۈش ئېلىپ بېرىش ئارقىسىدا يېزىپ چىققان «سېرىق ئۇيغۇرلارنىڭ ”شىجو-خاجو“ داستانى ئۈستىدە تەتقىقات » ۋە «سېرىق ئۇيغۇر مىللىتىنىڭ ئېتنوگرافىيە مەدەنىيىتى ھەققىدىكى تەكشۈرۈش ۋە تەتقىقات» ماقالىلىرى دۆلەت ئىچى ۋە سىرتىدىكى مۇناسىۋەتلىك ئىلمىي ژۇرناللاردا ئېلان قىلىندى ۋە كەسپداشلارنىڭ ياخشى باھاسىغا ئېرىشتى. ئۇنىڭ «دۇنيا مىللەتلىرى» (1995-يىل، ئۇيغۇرچە)، ۋە «ئۇيغۇرلارنىڭ مازار مەدەنىيىتى ئۈستىدە تەتقىقات» (2001-يىل، خەنزۇچە) دېگەن ئىككى كىتابى بار. 1997-يىلى 11-ئايدا ئۇ تۈركىيىگە بېرىپ خەلقئارا يىغىنغا قاتناشتى ۋە يىغىندا ئىلمىي ماقالىسىنى ئوقۇپ ئۆتتى. ئۇ تۈركىيە ئىجتىمائىي پەنلەر ئاكادېمىيىسى ئۇيۇشتۇرغان «تۈركىي خەلقلەر داستانلىرىنى توپلاش، رەتلەش، تەرجىمە قىلىش ۋە نەشر قىلىش» توغرىسىدىكى خەلقئارا ھەمكارلىق تېمىسىغا قاتناشتى. بۇنىڭدىن باشقا 2000-يىلدا ئۇ «ئۇيغۇر ئەنئەنىۋى مەدەنىيىتىنى ساقلاش، داۋاملاشتۇرۇش ۋە شىنجاڭنىڭ ئىجتىمائىي - ئىقتىسادىي تەرەققىياتى» دېگەن دۆلەت ئىجتىمائىي پەنلەر فوند تۈرىنى ئۈستىگە ئالغان. ئۇنىڭ ئوقۇتقۇچىلىق ۋە پەن تەتقىقاتى جەھەتتە قوشقان تۆھپىسى مۇناسىۋىتى بىلەن گۇاڭخۇا مۇكاپات پۇلى ۋە پەن تەتقىقاتى ئۈنۈم مۇكاپاتىغا كۆپ قېتىم ئېرىشكەن، 1999-يىلى 9-ئايدا شىنجاڭ بويىچە «ئون مۇنەۋۋەر ياش» دېگەن ئىسىم كۆرسىتىش مۇكاپاتىغا شەرەپلىك ئېرىشكەن.

لاڭ يىلڭ ماقالىسى

ياڭ شىنتىڭ تەرجىمىسى

4. ئەنۋەر سەمەتنىڭ قىسقىچە تەرجىمىھالى

ئەنۋەر سەمەت، ئەر، ئۇيغۇر، 1971-يىل 7-ئاينىڭ 16-كۈنى تۇغۇلغان، شىنجاڭ قەشقەر ۋىلايىتى پەيزىۋات ناھىيىسىدىن. 1988-يىلى شىنجاڭ پېداگوگىكا ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ جۇڭگو

ئەدەبىياتى فاكۇلتېتى ئۇيغۇر تىل-ئەدەبىياتى كەسپىگە كىرىپ ئوقۇپ، 1993-يىلى ئوقۇشنى پۈتتۈرگەن ۋە شۇ يىلى شۇ فاكۇلتېتتا قېلىپ ئوقۇتقۇچىلىق خىزمىتىنى ئۆتىگەن. 1995 -يىلى شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى جۇڭگو ئەدەبىياتى فاكۇلتېتىنىڭ ئاز سانلىق مىللەتلەر تىل-ئەدەبىياتى كەسپى ئېتنوگرافىيە ۋە خەلق ئېغىز ئەدەبىياتى يۆنىلىشىگە ئىمتىھان بېرىپ ماگىستىرلىق ئۇنۋانى ئۈچۈن ئوقۇغان، 1998-يىلى ئوقۇش پۈتتۈرگەن. ئارقىدىنلا ئۇ مەزكۇر ئۇنىۋېرسىتېتنىڭ جۇڭگو ئەدەبىياتى فاكۇلتېتىنىڭ ئاز سانلىق مىللەتلەر تىل-ئەدەبىياتى كەسپىنىڭ ئېتنوگرافىيە مەدەنىيىتى يۆنىلىشىگە ئىمتىھان بېرىپ كىرىپ، ئاساسلىق تۈردە ئۇيغۇر ۋە باشقا تۈركىي تىللىق مىللەتلەرنىڭ ئېتنوگرافىيىسى ۋە مەدەنىيىتىنى ئۆگەنگەن، 2001-يىلى 7-ئايدا ئوقۇش پۈتتۈرۈپ دوكتۇرلۇق ئۇنۋانىنى ئالغان. ئۇنىڭ ماگىستىرلىق ئۇنۋانى ئۈچۈن يازغان ئوقۇش پۈتتۈرۈش ئىلمىي ماقالىسىنىڭ تېمىسى «دۇنيادىكى ھەرقايسى مىللەتلەرنىڭ يارالمىش ئەپسانىلىرى ھەققىدە سېلىشتۇرما تەتقىقات»، ئۇنىڭ دوكتورلۇقنى پۈتتۈرۈش ئىلمىي ماقالىسىنىڭ تېمىسى «ئۇيغۇر پەرھىزى ھەققىدە تەتقىقات».

ئەنۋەر سەمەتنىڭ تەتقىقات ئالاھىدىلىكى ئۇيغۇر ئېتنوگرافىيە مەدەنىيەتشۇناسلىقى، تۈركىي تىللىق مىللەتلەرنىڭ ئېتنوگرافىيە مەدەنىيەتشۇناسلىقى، سېلىشتۇرما ئەدەبىيات، ئۇيغۇر خەتتاتچىلىقى ۋە ئەرەب تىلى قاتارلىق جەھەتلەردە ئىپادىلىنىدۇ. يېقىنقى يىللاردىن بۇيان ئۇ تىرىشىپ ئىشلەپ، 20 نەچچە پارچە ئىلمىي ماقالە ۋە خەتتاتلىق ئىجادىيىتىدىن 100 نەچچە پارچىنى ئېلان قىلدى. ئۇنىڭ يەنە نەشىردىن چىققان بىر كىتابى بار، ئۇنىڭ مۇھىم ئىلمىي ماقالىلىرى تۆۋەندىكىچە:

1. «ئۇيغۇرلار ۋە ئەرەبلەرنىڭ لەتىپىلىرى ھەققىدە سېلىشتۇرما تەتقىقات» «شىنجاڭ پېداگوگىكا ئۇنىۋېرسىتېتى ئىلمىي ژورنىلى» نىڭ 1992-يىل، سانىغا بېسىلغان.

2. «يارالمىش ئەپسانىلىرى ھەققىدە سېلىشتۇرما تەتقىقات» «شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى ئىلمىي ژورنىلى» نىڭ 1997-يىل 4-سانىغا بېسىلغان.

3. « ياداتاش سېھىرگەرلىكى ھەققىدە دەسلەپكى ئىزدىنىش» «شىنجاڭ يەرلىك تەزكىرىسى» نىڭ 1997-يىل 2-سانىغا بېسىلغان.

4. «دۇنيادىكى ھەرقايسى مىللەتلەرنىڭ يارالمىش ھەپسانىلىرى ھەققىدە سېلىشتۇرما تەتقىقات» «شىنجاڭ ئىجتىمائىي پەنلەر مۇنبىرى» نىڭ 1998-يىللىق توپلىمىغا بېسىلغان.

5. «خوراپاتنىڭ ئۇقۇمى، شەكلى ۋە ئالاھىدىلىكى توغرىسىدا» «كىتابلار مۇنبىرى» نىڭ 2000-يىل 1-2-سانلىرىغا بېسىلغان.

6. «ئۇيغۇر پەرھىزى ھەققىدە دەسلەپكى ئىزدىنىش» «شىنجاڭ پېداگوگىكا ئۇنىۋېرسىتېتى ئىلمىي ژورنىلى» نىڭ 2000-يىل 3-سانىغا بېسىلغان.

ئەسەرلىرى:
«ئەرەبچە قىسقىچە گىراماتىكا» شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى، 2000-يىل 11-ئاي، 1-نەشرى.

لاڭ يىلڭ ماقالىسى

ياڭ شىنتىلڭ تەرجىمىسى

مېيەنچېدىكى ئۇيغۇرلار

خېنەن ئۆلكىسى مېيەنچى ناھىيىسىدىكى ئۇيغۇرلار سۇڭ سۇلالىسىنىڭ ئاخىرىدا مۇڭغۇل ئارمىيىسىگە ئەگىشىپ قەدىمكى زاماندا غەربىي دىيار دەپ ئاتالغان شىنجاڭدىن ئىچكى جايلارغا كىرگەن. ئۇلار غەربىي خېنەندىكى شەنشيەن، مېيەنچى ۋە يىياڭ قاتارلىق جايلاردا تارقاق جايلاشقان بولۇپ، مېيەنچى ناھىيىسىنى مەركەز قىلغان ھالدا ئاساسەن يۇيچى كەنتىدە ئولتۇراقلاشقان. ھازىر بۇ يەردىكى ئۇيغۇرلار ئىچىدە لىيۇ ئۇرۇقىغا تەۋە ئۇرۇق-ئەۋلادلار جەمئىيى بىر يۈزدىن ئارتۇق ئائىلە، 800دىن كۆپ ئاھالە بار، بۇنىڭدا يۇيچى كەنتىدىلا 400 دىن ئارتۇق ئاھالە بولۇپ، ئۇلار پۈتۈن كەنت ئومۇمىي نوپۇسىنىڭ تۆتتىن بىر قىسمىنى ئىگىللەيدۇ. شۇڭلاشقا بۇ كەنت خېنەن ئۆلكىسى بويىچە ئۇيغۇرلار توپلىشىپ ئولتۇراقلاشقان بىردىن بىر كەنت بولۇپ قالغان.

ئۇيغۇر مىللىتى ئالتاي تىللىرى سىستېمىسىدىكى مىللەتلەرنىڭ بىرى بولۇپ، ئۇلار ئاتىسىنىڭ ئىسمىنى ئۆز ئىسمىنىڭ كەينىگە قويۇش بىلەن ئىسىم فامىلىسىنى شەكىللەندۈرىدۇ. شۇنداق ئىكەن، نېمە ئۈچۈن مېيەنچى ناھىيىسىدىكى ئۇيغۇرلارنىڭ فامىلىسى بىردەك لىيۇ بولۇپ قالغان؟ بۇ خۇددى خېنەن ئۆلكىسى تاۋيۈەن ناھىيىسىدىكى ئۇيغۇرلارغا ئوخشاش پادىشاھ ئۇلارنىڭ خاندانلىققا ياردەملىشىپ ئىچكى ئەنسىزلىك، تاشقى پاراكەندىچىلىكنى بېسىقتۇرۇشتا خىزمەت كۆرسەتكەنلىكى ئۈچۈن جيەن(كېسىش) دېگەن فامىلىنى ئىنئام قىلغانلىقىغا ئوخشاشمۇ-يا؟ ئاپتورنىڭ ئۇقۇشىچە ئۇلارنىڭ بۇ يەرگە كېلىشى ئۇرۇش مالىمانچىلىقى بىلەن مۇناسىۋەتلىك بولسىمۇ، لېكىن ”لىيۇ“ فامىلىسىنى پادىشاھ ئىنئام قىلغان ئەمەس ئىكەن. يەرلىك يازما ماتېرىياللارغا ۋە ئالاقىدار ئەھۋاللارنى بىلىدىغانلارنىڭ تونۇشتۇرۇشىغا ئاساسلانغاندا، ئۇلار مېيەنچى دېگەن يەرگە كەلگەن دەسلەپكى ۋاقىتتا، شۇ يەردىكى لىيۇ فامىلىلىك چوڭ ئائىلىدىكىلەرنىڭ قىزلىرى بىلەن تۇرمۇش قۇرغانلىقى ئۈچۈن شۇ يەرنىڭ ئادىتى بويىچە قىز تەرەپنىڭ فامىلىسى بولغان ”لىيۇ“نى ئۆزلىرىگە فامىلە قىلىۋالغانىكەن. ۋاقىتنىڭ ئۆتۈشىگە ئەگىشىپ، ئۇلار ئاتىسىنىڭ ئىسمىنى ئۆزىنىڭ فامىلىسى قىلىدىغان ئادەتكە ئەمەل قىلمايدىغان بولۇپ قالغان. مېيەنچى ناھىيىسىدىكى ئۇيغۇرلارنىڭ فامىلىسىنىڭ لىيۇ بولۇپ قىلىشى مانا مۇشۇ سەۋەبتىن كەلگەن.

مىنگونىڭ 17-يىلى (1928-يىلى) كۆپچىلىكنىڭ كۆرسىتىشى بىلەن بۇ ئۇرۇقتىن كېلىپ چىققان ليۇ رىبەي دېگەن ئادەم يەرلىك ھۆكۈمەتكە ئىلتىماس يوللاپ ئۆزلىرىنىڭ ئۇيغۇر مىللىتىنىڭ بىر تارمىغى ئىكەنلىكىنى ۋە بۇنى يەرلىك تەزكىرىگە كىرگۈزۈشنى تەلەپ قىلغان. گومىنداڭ ھۆكۈمىتى ئاز سانلىق مىللەتلەرنى ئېتىراپ قىلمايدىغان ۋە كۆزگە ئىلمايدىغان سىياسەت قوللانغانلىقى ئۈچۈن، بۇ مەسىلىگە ئەھمىيەت بەرمىگەن ۋە مۇھاكىمە قىلىش تەرتىپىگە كىرگۈزمىگەن. ئازادلىقتىن كېيىن، كومپارتىيە ۋە خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ غەمخورلۇقى ئاستىدا 1956-يىلى تارىختىن قالغان بۇ مەسىلە ئاخىر ھەل قىلىندى. ئۇلارنىڭ ئۇيغۇر مىللىتىنىڭ بىر تارمىغى ئىكەنلىكى رەسمىي ئېتىراپ قىلىندى. شۇنىڭدىن ئېتىبارەن بۇ ئالاھىدە ئىجتىمائىي سالاھىيەتكە ئىگە ليۇ فامىلىلىك جامائەت جۇڭخۇا مىللىتى چوڭ ئائىلىسىنىڭ بىر ئەزاسى، يەنە مىيەنچى ئۇيغۇرلىرى دەپ رەسمىي ئېتىراپ قىلىندى.

تۇرمۇش شارائىتىنىڭ ئۆزگىرىشى ۋە ۋاقىتنىڭ ئۆتۈشىگە ئەگىشىپ، ئۇلار پەيدىنپەي ئەسلىدىكى تىل-يېزىقىنى ئىشلىتىشنى تاشلاپ، خەنزۇ تىل-يېزىقىنى قوللىنىدىغان بولدى. بۇ تەبىئىي ئىش ئىدى. شۇنداق بولسىمۇ، پارتىيىنىڭ ھەممە مىللەت بىردەك باباراۋەر دېگەن پرىنسىپىنى ۋە ئاز سانلىق مىللەتلەرنىڭ مائارىپ ئىشلىرىغا بولغان كۆڭۈل بۆلۈشىنى ئىشقا ئاشۇرۇش ئۈچۈن، يەرلىك ھۆكۈمەت ئۇيغۇرلار توپلىشىپ ئولتۇراقلاشقان يۇيجى كەنتىدە بىر ئۇيغۇر باشلانغۇچ مەكتىپىنى ئاچتى. بۇ مەكتەپ ئوقۇش يېشىغا توشقان كەڭ ئۇيغۇر بالىلىرى ئۈچۈن، گۈزەل ۋە ئازادە ئۆگىنىش مۇھىتىنى يارىتىپ بەردى. شۈبھىسىزكى، بۇ ھال ئاز سانلىق مىللەتلەر مائارىپىنى ئومۇملاشتۇرۇش ۋە راۋاجلاندۇرۇشتا ئىجابىي رول ئوينايدۇ.

نۆۋەتتە، پارتىيە مەركىزىي كومىتېتىنىڭ تۆرلۈك فاڭجېن، سىياسەتلىرىنىڭ ئىزچىل ئەمەلىيلەشتۈرۈلۈشىگە ئەگىشىپ، يۇيجى كەنتىنىڭ ئىقتىسادى ئىسلاھات ۋە ئېچىۋېتىشتىن ئىبارەت باھار شامىلىنىڭ تۈرتكىسى بىلەن جۇش ئۇرۇپ راۋاجلانماقتا. ئۇيغۇر ئاممىسىنىڭ تۇرمۇشى تېخىمۇ يۇقىرى كۆتۈرۈلمەكتە. ليۇ لەيگۈي ئىسىملىك بىر ئۇيغۇر ئاقساقال ئاپتورغا خۇشاللىق بىلەن بىزنىڭ تۇرمۇشىمىز ياخشىلىنىپ كەتتى، ھەممە ئائىلەرنىڭ بانكىدا قويغان پۇلى بار دېدى. دېھقانلارنىڭ كالىندارى بويىچە ھەر يىلى 2-ئاينىڭ 15-كۈنى ليۇ جامەئەسى توپلىشىپ بىرلىكتە ئاتا-بوۋىلىرىنىڭ قەبرىسىگە چىقىدۇ، روھىغا دۇئا قىلىدۇ.

را چىڭ ماقالىسى

ياڭ شىنتىڭ تەرجىمىسى

چەت ئەللەر بىلەن مەدەنىيەت ئالماشتۇرۇش خەۋەرلىرى

جۇڭگو ئۇيغۇر تارىخى-مەدەنىيىتى تەتقىقات جەمئىيىتىنىڭ مۇئاۋىن باشلىقى، پروفېسسور لاڭ ياڭ ياپونىيە ئىلىم گۈللەندۈرۈش جەمئىيىتىنىڭ ياردىمى بىلەن 2001-يىل 7-ئاينىڭ 6-كۈنىدىن 9-كۈنىگىچە توكيو شۆيى ئۇنىۋېرسىتېتىغا بېرىپ ئىككى ئاي زىيارەتتە بولدى. ئۇنىڭ تەتقىقات تېمىسى مۇنداق: «ياپونىيىدىكى ئەنۇلارنىڭ قەھرىمانلىق توغرىسىدىكى ناخشىسى بىلەن جۇڭگونىڭ شىمالىدىكى مىللەتلەرنىڭ ئېپىك ئەدەبىياتىنى سېلىشتۇرۇش». ياپونىيەنى زىيارەت قىلىش جەريانىدا، ئۇ ياپونىيىنىڭ «خەلق ئەدەبىياتى جەمئىيىتى» نىڭ تەكلىپىگە بىنائەن ياپونىيە قانۇن-سىياسى ئۇنىۋېرسىتېتىدا شىنجاڭدىكى ئاز سانلىق مىللەتلەرنىڭ «تارىخىي داستانلىرىنى تونۇشتۇرۇش» دېگەن تېمىدا ئىلمىي دوكلات بەردى. دوكلات ياخشى باھاغا ئېرىشتى.

ئىشخانىمىز خەۋىرى
ياڭ شىنتىڭ تەرجىمىسى
2001-يىل 8-ئاي

مەركىزىي مىللەتلەر ئۇنىۋېرسىتېتى ئۇيغۇر-قازاق-قىرغىز تىل-ئەدەبىياتى فاكۇلتېتىدىن دوكتور مۇنەۋۋەر ھېبىبۇللا 2001-يىلى 5-ئاينىڭ 16-كۈنىدىن 19-كۈنىگىچە تەكلىپكە بىنائەن تۈركمەنىستان مائارىپ مىنىستىرلىكى بىلەن تاشقى ئىشلار مىنىستىرلىكى ئاشقاۋات شەھىرىدە چاقىرغان ”ئوتتۇرا ئاسىيا ۋە ياۋروپا مەدەنىيەت مىراسلىرى خەلقئارا ئىلمىي مۇھاكىمە يىغىنى“غا قاتناشتى. يىغىننىڭ ئېچىلىش ۋە يېپىلىش مۇراسىمىدا مۇنەۋۋەر ھېبىبۇللا ئېزىز مېھمان قاتارىدا يىغىن رەئىسلىرى سەھنىسىدە ئولتۇردى. يىغىندا ئۇ «يىپەك يولى ۋە سالارلارنىڭ شەرققە كۆچۈشى» تېمىلىق ئىلمىي ماقالىسىنى ئوقۇدى، بۇ ماقالە يىغىنغا قاتناشقان ۋەكىللەرنىڭ ئالقىشىغا ئېرىشتى. يىغىندىن كېيىن، ھەر قايسى ئەللەردىن كەلگەن ۋەكىللەر شەھەر قىياپىتىنى ۋە مەشھۇر ئاسارە-ئەتىقىلەرنى ئېكسكۇرسىيە قىلدى، تۈركمەنىستان دۆلەت ناخشا-ئۇسۇل ئۆمىكىنىڭ يىغىن ئۈچۈن قويغان مەخسۇس ئويۇنلىرىنى كۆردى.

ئىشخانىمىز خەۋىرى

2001-يىل 9-ئاي

جۇڭگو ئۇيغۇر تارىخى-مەدەنىيىتى تەتقىقات جەمئىيىتىنىڭ كېڭەش ئەزاسى خانگۈل خانىم مەركىزىي مىللەتلەر تىل-يېزىق تەرجىمە ئىدارىسى ئۇيۇشتۇرغان مىللەتلەر تىللىرىنى تەكشۈرۈش ئۆمىكىنىڭ تەركىبىدە، 2000-يىل 9-ئاينىڭ 26-كۈنىدىن 10-ئاينىڭ 23-كۈنىگىچە قازاقىستان، قىرغىزىستان، رۇسىيە، مۇڭغۇلىيە قاتارلىق ئەللەردە زىيارەتتە بولدى. ئۇلار ئېكىسكۇرسىيە، سۆھبەت ۋە ھەر ساھەدىكى دوستلار بىلەن ئۇچرىشىش ئارقىلىق يۇقىرىدا ئېيتىلغان ئەللەرنىڭ تارىخى-مەدەنىيىتى، ئۆرپ-ئادىتى، دىنىي ئېتىقادى ۋە تىل-يېزىق ئىشلىتىش ئەھۋالى قاتارلىق جەھەتلەردە تېخىمۇ چوڭقۇر چۈشەنچە ھاسىل قىلدى، تونۇشنى ئۆستۈردى، دوستلۇقنى ئىلگىرى سۈردى. شۇنىڭ بىلەن بىرۋاقىتتا، يۇقىرىقى ئەللەرگە دۆلىتىمىزنىڭ ئىقتىسادى تەرەققىياتى، مۇقىملىقى، مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقى، خەلقىنىڭ ئاسايىشلىقى جەھەتلەردىكى چوڭ ئىجتىمائىي ياخشى ۋەزىيىتىنى تەشۋىق قىلدى ھەم تەرجىمە ئىدارىسىنى مىسال قىلىش ئارقىلىق، دۆلىتىمىزنىڭ مىللەتلەر تىل-يېزىقلىرىنى ئىشلىتىش ۋە تەرجىمە ئەھۋاللىرىنى تونۇشتۇردى. تونۇشتۇرۇش ئوبدان ئۈنۈم بەردى، بۇنىڭ بىلەن تەرجىمە ئىدارىسىنىڭ بۇنىڭدىن كېيىنكى تاشقى مەدەنىيەت ئالماشتۇرۇش ۋە تەرەققىيات ئىشلىرى ئۈچۈن ئاساس سالدى.

ئىشخانىمىز خەۋىرى

ياڭ شىنتىڭ تەرجىمىسى

چەت ئەللەردىكى ئىلمىي پائالىيەتلەر

ئاۋىستىرىيە بىلەن ئۇيغۇرلارنىڭ كىلاسسىك ئەدەبىياتىدىكى مەشھۇر ئەسەر — «قۇتادغۇبىلىك» ئوتتۇرىسىدا ئايرىلماس مۇناسىۋەت تەسەددىيپي ئورنىتىلغان. 18-ئەسىرنىڭ ئاخىرلىرىدا، ئاۋىستىرىيىلىك شەرقشۇناس خامىر. پۇرگىلتالى تۈركىيەنىڭ ئىستانبۇل شەھىرىدىكى كونا كىتابلارنى ساتىدىغان بىر كىتابخانىدىن بۇ ئەسەرنىڭ قول يازما نۇسخىسىنى تاسادىپىي بايقىغان. ئۇ بۇ ئەسەرنى ئاۋىستىرىيىگە ئېلىپ كېتىپ، ۋېيىنا پادىشاھ كۇتۇپخانىسىنىڭ ساقلىشىغا تاپشۇرۇپ بەرگەن. بۇ ئەسەرنىڭ ۋېينا نۇسخىسى دەپ ئاتالغان بۇ قولىيازما نۇسخىسى قەدىمكى ئۇيغۇر يېزىقى بىلەن كۆچۈرۈلگەن. خامىر پورگىلتالىنىڭ بۇ ئەسەرنى تېپىشى «قۇتادغۇبىلىك» تەتقىقاتىنى يېڭى بىر دولقۇنغا كۆتۈرگەن. ۋېيىنا شۇنىڭ بىلەن نۇرغۇن شەرقشۇناسلارنىڭ، مەسىلەن، زوپىر ۋانبېرى، لادلوۋ قاتارلىقلارنىڭ بەس-بەس بىلەن تەلپۈنىدىغان ئورنى بولۇپ قالغان. مەنمۇ «قۇتادغۇبىلىك» نى تەتقىق قىلغۇچىلاردىن بولغانلىقىم ئۈچۈن، ۋېيىناغا بېرىش پۇرسىتىگە ئىگە بولۇشۇمنى، ئۇ يەردىن «قۇتادغۇبىلىك» تەتقىقاتىغا دائىر ئەڭ يېڭى نەتىجىلەرگە ئىگە بولۇشنى ئارزۇ قىلىپلا قالماي،

يەنە «قۇتادغۇبىلىك» نىڭ ۋېيىنا نۇسخىسىنىڭ ئەسلى نۇسخىسىنى كۆرۈشنىمۇ ئارزۇ قىلاتتىم.

1999-يىلى 9-ئايدا بەختىمگە يارىشا ئىلىم ئالماشتۇرۇش ئۈچۈن ئاۋستىرىيە ۋېيىنا ئۇنىۋېرسىتېتى شەرقشۇناسلىق تەتقىقات ئورنىغا بېرىپ بىر يىل تۇردۇم. ئاۋستىرىيە «قۇتادغۇبىلىك» نى قايتىدىن تاپقان دۆلەت بولۇش سۈپىتى بىلەن ئۇ يەردە «قۇتادغۇبىلىك» كە دائىر ماتېرىياللارنى ساقلاشقا ۋە يىغىشقا ئىنتايىن ئەھمىيەت بەرگەن. ۋېيىنا ئۇنىۋېرسىتېتى شەرقشۇناسلىق ئورنىنىڭ كۇتۇپخانىسىدا «قۇتادغۇبىلىك» نىڭ جۇڭگودا نەشر قىلىنغان خەنزۇچە، ئۇيغۇرچە نۇسخىلىرىنى ئۆز ئىچىگە ئالغان ئوخشىمىغان تىل-يېزىقتىكى تەرجىمە نۇسخىلىرى تولۇق ساقلىنىۋېتىپتۇ. لېكىن كىشىنى ئۈمىدسىزلەندۈرىدىغىنى شۇكى: ئۇ يەردە ھازىر «قۇتادغۇبىلىك» تەتقىقاتى بىلەن شۇغۇللىنىدىغان مەخسۇس ئادەملەر يوق ئىكەن. «قۇتادغۇبىلىك» پەقەت ئوتتۇرا ئاسىيادىكى تۈركىي تىللىق مىللەتلەرنىڭ تارىخىنى تەتقىق قىلىشتىكى پايدىلىنىش ماتېرىيالى دەپ ھېسابلىنىدىكەن. ئۇلار ئوسمان تۈركلىرى دەۋرىدىكى تارىخ ۋە مەدەنىيەتنى تەتقىق قىلىشقا بەكرەك ئەھمىيەت بېرىدىكەن. ئۇلار جۇڭگو ئۇيغۇرلىرىغا قارىتا چۈشەنچىگە ئىگە بولسىمۇ، بىراق چۈشەنچىسى بەك يۈزە ئىكەن. ئۇلار ئۇيغۇرلارنى تۈركىي تىلدا سۆزلىشىدىغان بىر مىللەت دەپلا قارايدىكەن، ئۇلارنىڭ ئۇيغۇرلارنىڭ ئۆزىگە خاس تارىخىغا، بولۇپمۇ ئۇيغۇرلارنىڭ تۈركىي تىلدا سۆزلىشىدىغان مىللەتلەرنىڭ مەدەنىيىتىگە قوشقان تەڭدىشى يوق تۆھپىسىگە بولغان تونۇشى يېتەرلىك ئەمەس ئىكەن. بۇ نۇقتا بىزنىڭ ئۇيغۇر مىللىتىنىڭ تارىخى ۋە مەدەنىيىتى جەھەتتە تاشقى تەشۋىقات خىزمىتىمىزنىڭ يېتەرلىك بولمايۋاتقانلىقىنى كۆرسىتىدۇ.

ۋېيىناغا بولغان سەپىرىمنىڭ ئەڭ زور ھاسىلاتى شۇ بولدىكى، مەن خامىر. پۈرگىلتالىغا دائىر ماتېرىياللارغا ئېرىشتىم. بۇ ماتېرىياللار دەسلەپكى مەزگىلدىكى «قۇتادغۇبىلىك» شۇناسلىق ئەھۋاللىرىنى تەتقىقات قىلىشتا بىزگە كۆپ ياردەم بېرىدۇ. ۋېيىنادا ئۇنىڭ نامى بىلەن ئاتالغان ئىلمىي فوند جەمئىيىتى بار ئىكەن. ئۇ جەمئىيەت شەرقتىن ئاۋستىرىيىگە ئۆگىنىش ۋە خىزمەت قىلىشقا كەلگەن مۇتەخەسسىس ئالىملارغا مەبلەغ جەھەتتىن ياردەم بېرىدىكەن. شۇنىڭ بىلەن بىرگە ئاۋستىرىيىلىكلەرنىڭ ئەرەب، پارس، تۈركىيە ۋە ئوتتۇرا ئاسىيادىكى مىللەتلەرنىڭ تىللىرىنى ۋە مەدەنىيىتىنى ئۆگىنىشىگە ياردەم بېرىدىكەن. ھەمدە پات-پات مەخسۇس تېما بويىچە لېكسىيە ۋە ئىلمىي دوكلات ئۇيۇشتۇرىدىكەن. ئاۋستىرىيىدە تۇرغان ۋاقتىمدا، مەن جەمئىيەتنىڭ تەكلىپىگە بىنائەن ئۇلارغا جۇڭگودىكى «قۇتادغۇبىلىك» تەتقىقاتى جەھەتتىكى ئەھۋاللارنى تونۇشتۇردۇم. ئۇلار خاتىرە ئۈچۈن ماڭا خامىر. پۈرگىلتالىنىڭ سىزما رەسىمىنى تەقدىم قىلدى.

رەيھان قادىر ماقالىسى
ياڭ شىنتىڭ تەرجىمىسى

“黑汗”朝名称考——“黑汗”、“喀喇汗”译名辨 …………………蒋其祥

《突厥与大词典》创作时期的历史文化背景 ………………热依汗·卡德尔

《突厥语大词典》中所辑录的乌古斯一突厥印章与连木沁谷口的古代石刻符号、印章之对比 ……………………………………………阿布都克尤木·霍加

论麻赫穆德·喀什噶里绘制的世界地图………………阿不都沙塔尔·纳赛尔

麻赫穆德·喀什噶里与东方文化人类学………………………玛丽娅·托合提

《福乐智慧》和《突厥语大词典》中的食疗…………………………夏雷鸣

浅谈《突厥语大词典》中的维吾尔饮食习俗………………娣丽达·买买提明

关于《突厥语大词典》及其手抄本…………艾尔肯·伊明尼牙孜·库吐鲁克

关于《突厥语大词典》一书的索引……………………………沙比特·肉孜

国外有关《突厥语大词典》研究情况综述 …………………库来西·塔依尔

《中国维吾尔历史文化研究论丛》第三辑（汉文）目录

领导同志在“中国《突厥语大词典》学术研讨会”上的讲话

1．赛福鼎·艾则孜同志在“中国《突厥语大词典》学术研讨会”开幕式上的书面发言

2．新疆维吾尔自治区党委宣传部部长吴敦夫同志在“中国《突厥语大词典》学术研讨会”开幕式上的讲话

3．中国维吾尔历史文化研究会会长玉素甫·穆罕默德同志在“中国《突厥语大词典》学术研讨会”开幕式上的讲话

4．新疆社会科学院院长王栓乾同志在“中国《突厥语大词典》学术研讨会”闭幕式上的讲话

目 录

《突厥语大词典》在语言研究领域的重要学术价值……………………陈宗振

《突厥语大词典》语言构形及构词附加成分研究………………………赵明鸣

浅析《突厥语大词典》和哈萨克语的名词格……………………………黄中祥

《突厥语大词典》和现代维吾尔语哈密土语中一些词的比较……………………………………………………………………………………茹克娅·乌斯曼

Aryu(阿尔乌、阿尔瑚)考辨 ……………………………………………… 李树辉

《突厥语大词典》的文学价值………………………………………………郎樱

论阿夫拉西雅布的历史根源及其在伊朗和突厥文学中的演变过程………………………………………………………………艾赛特·苏来曼

《突厥语大词典》中的　一词应指竖箜篌……………伊斯拉菲尔·玉素甫

序号	姓　名	性别	民族	工作单位	职务职称	电　话	邮政编码
15	艾来提江·A·卡力地尔	男	维吾尔	新疆师范大学历史系	讲师	4841601-2553(0) 4841601-2339(H)	830054
16	玛利亚木·买买吐尔逊	女	维吾尔	新疆师范大学中文系	讲师	4841601-2308(0) 4841601-2140(H)	830054
17	阿帕尔·肉孜	男	维吾尔	新疆师范大学中文系	副教授	4841601-2310(0) 4322132（H）	830053
18	华涛	男	汉族	南京大学中美中心	博士	6638897	210093
19	王欣	男	汉族	西北大学西北历史研究所	副教授	8302984	710069
20	艾尔肯·伊明尼牙孜	男	维吾尔	自治区少数民族古籍办公室	副编审	4520976（0） 2325633（H）	83000
21	穆合塔尔·马木提	男	维吾尔	新疆人民出版社维编部	科长	2826276（H）	830001
22	姑丽娜尔·吾布力	女	维吾尔	喀什师范学院中文系	副教授	2823474（H）	844000
23	努尔拉	男	维吾尔	喀什师范学院政史系	讲师	2825363（0） 4863130（H）	844000
24	阿布利木·克由木	男	维吾尔	新疆吐鲁番地区文物局	副局长 副研究员	8523638（0） 8564922（H）	838000
25	吾迈尔江·努日	男	维吾尔	和田地区师范学校	讲师	（0903） 2515332（0）	848000
26	茹克娅	女	维吾尔	哈密回城乡人民政府	秘书	2862753-5082(H)	839000
27							

新吸收的会员名单

序号	姓　名	性别	民族	工作单位	职务职称	电　话	邮政编码
1	齐清顺	男	汉族	新疆社科院	主编 研究员	3824452（0） 3837937（H）	830011
2	米扎尔·赛都拉	男	塔吉克	新疆社科院	副研究员	3837252（0） 3830510（H）	830011
3	艾依莱提·阿不都热合曼	男	维吾尔	新疆社科院	助理 研究员	3837166（0） 3820893（H）	830011
4	艾比布拉·阿不都萨拉木	男	维吾尔	新疆社科院	助理 研究员	3837252（0） 3810648（H）	830011
5	库来西·塔依尔	男	维吾尔	新疆社科院	助理 研究员	3837166（0） 3835015（H）	830011
6	沙比特·肉孜	男	维吾尔	新疆社科院	副研究员	2868067（H）	830011
7	贾秀慧	女	汉族	新疆社科院 历史所	助理 研究员	3838205（0） 3819657（H）	830011
8	李树辉	男	汉族	新疆社科院 历史所	副教授	3838205（0） 4593824（H）	830011
9	布海热	女	维吾尔	新疆大学人文 学院	副教授	2624917（0） （H）	830046
10	阿布都热依木·热合曼	男	维吾尔	新疆大学人文 学院中语系	讲师	2862753-2815(0) 2862753-5082(H)	830046
11	奇曼·乃吉米丁	女	维吾尔	新疆大学人文 学院历史系	副教授	2862753-2550(0) 2862753-2785(H)	830046
12	尤努斯江·艾力	男	维吾尔	新疆大学人文 学院历史系	副教授	2558592(0) (H)	830046
13	吾尔买提江	男	乌孜别 克	新大中亚文化 研究所	讲师	2862753-2818(0) 2555265（H）	830046
14	李雍	男	汉族	新疆大学 （退休）	副教授	2576957（H）	830046

维也纳之行最大的收获，是我找到了有关哈默尔·普尔戈什塔里的个人资料。这些资料对研究早期《福乐智慧》学方面的情况有许多帮助。在维也纳还有一个以哈默尔·普尔戈什塔里名字命名的学术基金会，专门资助从东方来奥地利学习工作的专家学者，同时为本国人学习阿拉伯、波斯、土耳其及中亚民族的语言和文化提供帮助，并经常举办专题讲座和学术报告。在奥期间，我也应邀向他们介绍了中国在《福乐智慧》研究方面的情况。他们向我赠送了哈默尔·普尔戈什塔里的画像以示纪念。

热依汗供稿

国外学术动态：

奥地利与维吾尔族的古典文学名著《福乐智慧》偶然结下了不解之缘。18 世纪末，奥地利的一位东方学家哈默尔·普尔戈什塔里偶然从土耳其伊斯坦布尔的一个经营旧书的书店发现了这部著作的手抄本，他把它带回奥地利，交给维也纳皇家图书馆收藏。这个被后来称为维也纳本的手抄本，是用回鹘文抄写而成。哈默尔·普尔戈什塔里的发现引发出了《福乐智慧》研究热潮，维也纳曾经成为众多东方学家趋之若鹜的地方，如卓别尔、万别里、拉德洛夫。作为研究《福乐智慧》的人员，我一直期待能有机会去维也纳，希望从那里在获得最新的研究成果的同时，一睹《福乐智慧》维也纳手抄本的原貌。

1999 年 9 月，我有幸前往奥地利维也纳大学东方学研究所进行为期一年的学术交流。作为重新发现《福乐智慧》的国家，他们对保存和收集有关《福乐智慧》的资料表现出了高度重视。维也纳大学东方学研究所的图书馆，收藏齐全了不同语种的《福乐智慧》译本，包括中国出版的汉文版和维吾尔文版本。但令人失望的是，那里现在已经没有人专门从事《福乐智慧》的研究，《福乐智慧》只是作为他们对中亚突厥民族历史研究中的一个参考资料。他们过多地注意奥斯曼土耳其时期的历史与文化的研究，对中国的维吾尔族虽有了解，但很肤浅，他们只是把维吾尔族作为一个突厥语民族，而对维吾尔族的独特历史，特别是维吾尔族对突厥语民族文化独一无二的贡献缺乏足够的认识（在这一点上也体现出我们对外宣传维吾尔民族历史与文化的工作做得非常不够）。

▲中央民族大学维哈柯语系米娜瓦尔·艾比布拉博士于2001年5月16—19日应邀参加了由土库曼斯坦教育部和外交部在阿士哈巴德市举办的“中亚和欧亚文化遗产国际学术大会”。在大会的开幕式和闭幕式上，米娜瓦尔·艾比布拉作为嘉宾在主席台就坐。会上，她宣读的题为《丝绸之路与撒拉族的东迁》的论文受到与会代表的赞扬。会后，各国与会代表参观了市容和名胜古迹，观看了土库曼国家歌舞团专门为他们举行的文艺演出。

吐尔逊·阿尤甫供稿

▲中国维吾尔历史文化研究会理事韩古丽女士随中央民族语文翻译局组织的民族语言考察团于2000年9月26日—10月23日访问了哈萨克斯坦、吉尔吉斯、俄罗斯、蒙古国。通过参观、座谈、接触各界朋友，对上述各国的历史文化、风俗习惯、宗教信仰及语言使用情况等有了进一步了解，增长了知识，增进了友谊。与此同时，还向上述各国宣传了我国经济发展，社会稳定，民族团结，人民安定的大好形势，并以翻译局为例，介绍了我国使用和翻译民族语言文字的情况，收到良好效果，为翻译局今后对外文化交流和发展打下了基础。

中国维吾尔历史文化研究会
办公室供稿

育事业的关心，当地政府在维吾尔人聚居的鱼池村建立了一所维吾尔小学。为广大维吾尔族学龄儿童提供了一个优雅舒适的学习环境，这对普及和发展少数民族教育无疑将起到积极的作用。

如今随着党中央各项方针政策的贯彻落实，鱼池村的经济也乘改革开放的春风蓬勃发展，维吾尔族群众的生活得到进一步提高。一位名叫刘来贵的维吾尔族长者，兴致勃勃的告诉笔者，他们的日子不仅有了改善，而且多有存款。每年农历二月十五日，族人都齐集在一起为先祖扫墓，告慰在天之灵。

拉钦供稿

二〇〇一年六月二十日

国外文化交流：

▲中国维吾尔历史文化研究会副会长郎樱教授受日本学术振兴会资助，于 2000 年 7 月 6 日至 9 月 5 日赴东京学艺大学进行了为期两个月的学术访问，研究项目为《日本埃努族英雄歌尤卡拉与中国北方民族叙事文学之比较》。访日期间，还应日本“民话之会”的邀请，在日本法政大学做了介绍新疆少数民族史诗的学术报告，受到好评。

中国维吾尔历史文化研究会

办公室供稿

渑池维吾尔人

河南省渑池县的维吾尔人，是宋末随蒙古大军从古称西域的新疆进入内地的，散居在豫西陕县、渑池、宜阳一带，以渑池为中心，主要居住在鱼池村。现这里的维吾尔族刘氏家族后裔共有百余户、800 余人，其中鱼池村就有 400 多人，占全村总人口的四分之一，成为河南省唯一的维吾尔人聚居地。

维吾尔族属阿尔泰语系民族之一，姓名是由以父名为姓附在本人名字之后组成。那么渑池县的维吾尔人何以都姓“刘”呢？据地方文史资料和知情者介绍，他们的迁徙虽与战乱有关，但“刘”姓并不是皇上赐给的。在他们迁入渑池之初，因与当地刘氏大族女子结为婚姻而随其姓刘。入乡随俗，久而久之便不再遵守以父名为姓的命名习惯，这便是渑池县维吾尔人姓“刘”的由来。

民国十七年（1928）年，在众人推举下，由族人刘曰白向当地政府申请要求承认其为维吾尔族之一支并载入地方志。由于国民党政府对少数民族采取的是不承认和歧视政策，不可能对这一问题给予重视将其列入议事日程。解放后，在共产党和人民政府的关怀下，这一历史遗留问题终于在 1956 年得到解决，被正式确认为维吾尔族之一支。从此，具有特殊身份的这一刘姓人马才真正被视为中华民族大家庭的一员，即渑池维吾尔族。

由于生活环境的变化和随着时间性的推移，他们逐渐不再使用原来的语言文字而采用了汉语文，这是很自然的事情。尽管如此，为了进一步体现党的各民族一律平等的原则和对少数民族教

吾尔民间禁忌研究》。

安尼瓦尔·赛买提的研究专长表现在维吾尔族民俗文化学、突厥语族民俗文化学、比较文学、维吾尔书法艺术和阿拉伯语等诸方面。近年来，他勤奋耕耘，共发表了论文 20 余篇，著作一部，书法作品百余篇。主要论文有：

⑴《维吾尔、阿拉伯笑话比较研究》载于《新疆师范大学学报》1992 年。

⑵《‘古兰经’与‘先知列传’》载于《新疆师范大学学报》1995 年第 2 期。

⑶《创世神话之比较研究》载于《新疆大学学报》1997 年第 4 期。

⑷《初探亚答（雨石）巫术》载于《新疆地方志》1997 年第 2 期。

⑸《世界各民族创世神话比较研究》载于《新疆社会科学论坛》1998 年。

⑹《论迷信的概念、形式及其特点》载于《图书论坛》2000 年第 1——2 期。

⑺《初探维吾尔民间禁忌》载于《新疆师范大学学报》2000 年第 3 期。

著作：

《阿拉伯语简明语法》新疆人民出版社，2000 年 11 月第 1 版。

以上三篇均为郎樱供稿

文化的调查与研究，已在国内外刊物上发表了多篇学术论文，其中通过对甘肃裕固族地区进行民俗文化实地调查后撰写的《裕固族“西至哈至”史诗探源》及《裕固族民俗文化调查研究》，在国外有关学术杂志上发表并得到同行们的好评。出版专著两部：《世界民族之林》（1995 年，维吾尔文），《维吾尔族麻扎文化研究》（2001 年，汉文）。1997 年 11 月赴土耳其参加了国际学术会议并宣读了论文。参加了土耳其社科院组织的《突厥语民族民间叙事诗的搜集、整理、翻译、出版》国际合作课题。此外 2000 年还承担了国家社会科学基金项目《维吾尔传统文化的保存、传承与新疆社会经济发展》。由于教学科研上的贡献多次获得光华奖学金和科研成果奖。1999 年 9 月荣获新疆“十大杰出青年”题名奖。

安尼瓦尔·赛买提

安尼瓦尔·赛买提，男，维吾尔族，生于 1971 年 7 月 16 日，新疆喀什地区伽师县人。1988 年考入新疆师范大学中文系维吾尔语言文学专业，1993 年毕业，留校执教。1995 年考入新疆大学中文系少数民族语言文学专业民俗学与民间文学方向硕士研究生，1998 年毕业，接着考入新疆大学中文系博士研究生，攻读中国少数民族语言文学专业民俗文化学方向，主攻维吾尔族和其他突厥语民族民俗文化，2001 年 7 月毕业。硕士学位毕业论文题目为《世界各民族创业神话比较研究》，博士学位论文题目为《维

民族文学中的“海米赛现象”比较研究》以及参加两项国家和省部级课题。

2000 年 4 月 5 日被评为新疆“十大杰出青年”光荣称号。现为新疆维吾尔古典文学与木卡姆研究学会理事，新疆吐鲁番学研究会理事，中国维吾尔历史文化研究会会员，中国民间文艺家协会会员，新疆作家协会会员。

热依拉·达吾提

热依拉·达吾提，女，维吾尔族，1966 年出生在乌鲁木齐一个教师家庭。1987 年毕业于新疆大学中文系，当年考入中文系少数民族语言文学专业，成为这个专业的第一批研究生。1990 年获硕士学位。后留中文系任教。由于教学效果显著，多次被评为系教学先进个人。在科研方面成绩显著，发表了十几篇论文。

1995 年 9 月考入北京师范大学中文系，师从我国著名民俗学家钟敬文先生，攻读博士研究生。1998 年 7 月完成博士论文《文化保持与融合—维吾尔族麻扎尔文化研究》，并通过答辩获得博士学位，成为目前新疆民俗学领域的第一位博士。

1998 年 7 月返回新疆大学，从事教学和科研工作。在教学工作中，十分注重知识的更新和学科的发展，为本系研究生及博士生开设了《中外民俗史》、《欧洲民俗学研究概况》等多部新课程。还为本科生讲授《民俗学概论》。

近 10 年来，热依拉主要从事维吾尔族传统文化、宗教民俗

艾赛提·苏来曼

艾赛提·苏来曼，男，维吾尔族，1969年4月1日出生于新疆哈密，1991年毕业于新疆大学中文系维吾尔语言文学专业，获学士学位。1994年毕业于新疆大学中文系少数民族语言文学专业攻读硕士研究生，获文学硕士学位。1994年7月至1996年7月在新疆大学中文系任教并从事科研工作。1996年9月考入中国社会科学院研究生院少数民族语言文学专业系，攻读博士研究生，师从郎樱教授，1999年7月获文学博士学位。现为新疆大学人文学院中文系副教授，硕士生导师。

艾赛提·苏来曼多年来专门从事维吾尔及突厥语民族文学，文化心理和民俗文化的研究，取得了比较显著的成绩。专著有四部：《被埋在塔克拉玛干的灵魂——维吾尔族文化心理研究》（新疆人民出版社2000年维文版，25万字），《维吾尔族图腾文化》（新疆人民出版社2001年维文版，20万字），《“海米赛现象”与维吾尔文学》（新疆大学出版社2001年汉文版，15万字），《纳瓦依研究》（新疆人民出版社2001年维文版，10万字），。此外，发表有《论维吾尔族文化及其心理特征》（日文），《纳瓦依“五卷诗”对维吾尔文学的影响》（汉文），《波斯与维吾尔文学交流史断想》（汉文），《英雄史诗〈玛纳斯〉中的父子冲突母题与古希腊俄底普斯型故事的比较》（汉文），《旧大陆狼图腾神话比较研究》（汉文），《死亡意识与维吾尔族文化心理潜层次》（维文），《维吾尔当代民俗小说创作的文化背景》（维文）等20多篇论文。主持2000年国家哲学社会科学基金项目《波斯文学与我国突厥语

纪起就生活在此地，这正好与撒拉族的民间传说相吻合，从而解决了确定撒拉族东迁起点中的一个未确定的问题。

米娜瓦尔·艾比布拉在维哈柯语言文学系多年从事教学工作，主要讲授维吾尔语方言学、突厥语概论、中亚概况、维吾尔语语法、俄语等课程。结合教学从事科研工作，在《民族语文》、《中央民族大学学报》、《语言与翻译》等刊物上发表《从动词与名词格的关系谈维语动词的分类》、《撒拉语与土库曼语的关系——兼论撒拉语发展简史》、《浅谈田野调查在民族语言学研究中的重要性》、《维语方言研究中要重视的几个问题》等多篇论文。参编《英俄汉维常用词词典》。1998 年到 1999 年在国家教委的支持下作为访问学者在土库曼斯坦世界语言学院进行教学与科研，并且受中国驻土库曼斯坦大使馆之托将土库曼 18 世纪最著名的诗人和思想家马赫图姆库里的诗集用近代土库曼文译成汉文，由人民文学出版社出版。土库曼斯坦总统尼亚佐夫为诗集的汉译本写了前言。2000 年 7 月江泽民主席访问土库曼斯坦时把此书作为国礼之一赠送给了尼亚佐夫总统。

米娜瓦尔·艾比布拉于 1991 年 11 月、2001 年 5 月两次应邀到阿士哈巴德参加了国际学术会议并宣读了论文。

中国维吾尔历史文化研究会

办公室供稿

《维吾尔人名使用固定姓氏和维吾尔人名汉字音译转写规则座谈会》在北京举行

2001 年 12 月 29 日下午，关于《维吾尔人名使用固定姓氏和维吾尔人名汉字音译转写规则座谈会》在新疆驻京办事处举行。此次座谈会是遵照新疆维吾尔自治区人民政府主席阿不来提·阿不都热西提的指示而专门召开的。来自中央民族大学、民族出版社、中央民族语文翻译局、中央人民广播电台民族语广播中心维吾尔语组、中国社会科学院民族研究所、《民族文学》杂志社、《民族画报》社、中国伊斯兰教协会、新疆驻京办事处等单位的专家学者共 25 人出席了座谈会。中国维吾尔历史文化研究会副会长塔瓦库勒、秘书长图鲁甫·巴拉提等也出席了座谈会。

会上，首先由新疆维吾尔自治区人民政府副主席、自治区人民政府维吾尔人名姓氏工作领导小组组长阿布都卡德尔·纳斯尔丁向与会者通报了有关维吾尔人名姓氏工作的进展情况。说明了召开此次座谈会的目的和要求以及对维吾尔人名的使用固定姓氏的重要性和必要性、现实意义和历史意义。他希望大家对维吾尔人名使用和译写、等问题提出意见和建议。

新疆维吾尔自治区语言文字工作委员会主任穆罕默德·艾力主持了座谈会。

与会者首先感谢新疆维吾尔自治区人民政府组织召开座谈会，专门征求和听取在京工作的维吾尔等专家学者的意见；其次对维吾尔人名姓氏工作以政府行为提上议事日程，并对已取得的

会长郎樱女士，新疆大学校长、教授阿扎提·苏力坦也代表各自单位发表了讲话。

12月8日上午，在新疆驻京办事处大礼堂进行大会发言，先后有15位专家学者做了精彩的发言，对纳瓦依作品的地域特色、语言特点、修辞手段、艺术风格、思想内涵等问题进行了分析和阐释。大会由新疆大学校长、教授阿扎提·苏力坦主持。下午，分两个小组进行讨论。专家学者在限定的十分钟时间内按序发言，宣读了各自论文的核心内容。

12月9日上午，研讨会闭幕式在新疆驻京办事处大礼堂举行。铁木尔·达瓦买提副委员长以新疆维吾尔古典文学和十二木卡姆研究学会主任身份致闭幕词。买买提·司马义主持闭幕式并做了总结发言。

参加这次研讨会的代表约70余人，会议收到学术论文52篇。

7日晚，中央电视台一频道的晚间新闻对研讨会的开幕式做了报道。新疆电视台派出记者组全程跟踪采访，采录了大量镜头，准备制作专题节目。

伊明·阿布拉　　供稿

《纪念艾里希尔·纳瓦依诞辰560周年全国学术研讨会》在京召开

纪念伟大的诗人、思想家艾里希尔·纳瓦依诞辰560周年全国学术研讨会于2001年12月7日至9日在首都北京举行。研讨会由新疆维吾尔自治区维吾尔古典文学和十二木卡姆研究学会与中国社会科学院少数民族文学研究所、新疆大学、中央民族大学、中国维吾尔历史文化研究会等单位联合举办。

12月7日下午，学术研讨会开幕式在北京人民大会堂新疆厅隆重举行。全国人大常委会副委员长王光英，全国人大常委会副委员长、新疆维吾尔古典文学和十二木卡姆研究学会主任铁木尔·达瓦买提，新疆维吾尔自治区人民政府副主席买买提明·扎克尔，新疆维吾尔自治区政协副主席玉素甫·艾沙，国际著名突厥学家、中央民族大学教授耿世民和来自北京、新疆各界的专家学者约200多人出席了开幕式。

研讨会开幕式由新疆维吾尔古典文学和十二木卡姆研究学会常务代理理事长买买提·司马义主持。铁木尔·达瓦买提副委员长致开幕词。买买提明·扎克尔副主席代表新疆维吾尔自治区党委和人民政府讲话，对研讨会的成功召开表示热烈祝贺。王光英副委员长也做了简短的即席发言。耿世民教授介绍了国外举办纪念纳瓦依活动的有关情况，对维吾尔历史文化进行全面、系统研究的重要性和必要性阐述了自己的观点，还对纳瓦依的族属等问题发表了自己的看法，赢得了来宾的热烈掌声。中国社会科学院民族文学研究所所长、研究员、中国维吾尔历史文化研究会副

和《中国维吾尔历史文化研究文献题录》已经出版发行，《维吾尔通史》也已基本脱稿，即将交民族出版社出版。

蔡冠深先生是我研究会的名誉会长，也是我们多年的老朋友。为了支持帮助我会开展学术活动和出版有关书籍，这次又捐赠了 10 万元。我们一定不辜负蔡先生的期望，专款专用，用这笔珍贵的资金出好每年一辑的《中国维吾尔历史文化研究论丛》，每年一期的《中国维吾尔历史文化研究通讯》、开好两年一次的《维吾尔历史文化研究学术研讨会》。目前，我们已编辑出版了维汉文版的《中国维吾尔历史文化研究论丛》各两辑，《中国维吾尔历史文化研究通讯》三期，成功地召开了两届学术研讨会，产生了很好的社会影响。第三辑的《论丛》和第四期的《通讯》正在编辑之中，争取下半年出版。第三届学术研讨会已初步定于明年的八月底，在新疆的著名古城——喀什召开。欢迎蔡冠深先生届时能光临研讨会，再次去新疆看看。

我研究会成立已经六年了。六年来，在指导单位—中华人民共和国民政部、在挂靠单位—中国社科院以及在新疆维吾尔自治区的领导下，在各兄弟单位的关怀、帮助下，在各位会长、秘书长的努力下，我们做了一些工作，取得了一定的成绩，产生了很好的、广泛的社会影响。但对维吾尔悠久灿烂历史文化的挖掘、整理和研究等方面的工作还很多，还需要大家更加倍地努力工作。同时，也热切地希望蔡冠深先生继续关注、指导和支持我们的工作。

最后，让我再次对蔡先生的义举表示衷心的感谢！

谢谢大家！

中国维吾尔历史文化研究会秘书长图鲁甫·巴拉提

在《蔡冠深先生为中国维吾尔历史文化研究会捐资仪式》

上的讲话

二〇〇一年六月二十一日

尊敬的蔡冠深先生，阿依木大姐：

先生们，女士们：

今天，是我研究会大喜的日子——香港新华集团总裁蔡冠深先生为我研究会捐赠人民币 10 万元。在这里，我代表研究会向蔡冠深先生表示衷心的感谢！

蔡冠深先生是香港实业界著名的企业家，他经营的新华集团又是一个集海产食品、地产建筑、基础建设、金融财务、高新科技等行业于一身的多元化跨国公司，其经营范围遍布香港、澳门、内地及北美、澳洲、东南亚等十多个国家和地区。蔡冠深先生非常热爱祖国，十分热心公益事业。二十多年来，他在国内不少地方创办学校，以建立教育奖励基金或基金会、捐款等形式对祖国的科教事业倾注了深厚的感情和无数的心血，做出了突出的贡献。他的感人事迹受到了党和国家领导、有关部门的高度赞誉。

与此同时，蔡冠深先生还非常热爱中华民族的历史和文化，对新疆，对维吾尔族的历史和文化具有特殊感情和浓厚的兴趣。他为了支持维吾尔历史和文化的研究，在我研究会成立初期就先后捐赠了 70 万元人民币，为我研究会的发展壮大立下了汗马功劳。可以说，如果没有蔡冠深的鼎力相助，就没有我会蓬勃发展的今天。在蔡冠深先生的赞助下，《中国民间歌曲集成·新疆卷》

导并和同志们一起于1995年3月12日在北京创办成立中国维吾尔历史文化研究会以来，蔡冠深先生对我们研究会是十分关心和支持的。不仅如此，多年来，蔡先生在致力于促进祖国经济繁荣的同时，不忘国家和人民，为科教兴国出了大力。他曾多次为祖国的科学文化教育事业捐款，为受灾地区捐资。他的爱国精神和高尚情操，受到党和人民的赞誉，激励着我们研究会的同志们努力工作。

同志们，朋友们：中国维吾尔历史文化研究会成立6年多了。我们在党的领导和社会各界的支持下，为弘扬民族文化，增进民族之间的了解，加强民族团结，促进祖国统一作出了积极的贡献。我相信：在新的世纪里，在同志们的共同努力下，有象蔡冠深先生这样的企业家和各界人士的大力支持和帮助，我们一定会更好地履行研究会的章程，进一步做好研究会的工作，开创中国维吾尔历史文化研究会的新局面。

最后，祝蔡冠深先生身体健康，事业发达。祝与会的朋友们工作顺利，合家幸福！

谢谢蔡先生！谢谢大家！

会等慷慨解囊、出钱、出资，对祖国的科教事业倾注了大量心血和深厚的感情，做出了突出贡献，受到了党和国家领导人的接见和有关部门的高度称赞。

蔡冠深先生是中国维吾尔历史文化研究会的名誉会长，从研究会的成立到现在，一直关注着研究会的发展和壮大，前后捐款70万元，这次又捐赠了10万元。这一善举，对研究会来说既是一次资金上的帮助，又是一次精神上的鼓舞。我们相信，研究会的同志们一定会更加努力的工作，把研究会的各项工作做得更好，为中国维吾尔历史文化研究会提供更有效的服务。

捐款仪式在热烈、欢乐的气氛中圆满结束。

赛福鼎·艾则孜的夫人阿依木大姐在《蔡冠深先生为中国维吾尔历史文化研究会捐款仪式》上的讲话

二〇〇一年六月二十一日

尊敬的蔡冠深先生，尊敬的各位来宾，同志们，朋友们：

赛福鼎和我非常高兴地接到中国维吾尔历史文化研究会为蔡冠深先生举办捐款仪式的邀请。由于赛老住在医院，不能到会祝贺，特让我代表他对蔡先生的捐款义举表示感谢！并向到会的同志们致以亲切的问候。

蔡冠深先生是全国政协委员、香港新华集团总裁，是一位热衷于祖国科学文化事业的企业家，是我们的老朋友。自从赛老倡

主　编：图鲁甫·巴拉提

副主编：吐尔逊·阿尤甫　　楊新亭

中国维吾尔历史文化研究会会刊

目录

1.《蔡冠深先生为中国维吾尔历史文化研究会捐款仪式》在京举行……………………………………………………（3）

2. 赛福鼎·艾则孜的夫人阿依木大姐在《蔡冠深先生为中国维吾尔历史文化研究会捐款仪式》上的讲话……………………………………………………（4）

3. 中国维吾尔历史文化研究会秘书长图鲁甫·巴拉提在《蔡冠深先生为中国维吾尔历史文化研究会捐款仪式》上的讲话……………………………………………………（6）

4.《纪念艾里希尔·纳瓦依诞辰560周年全国学术研讨会》在北京举行……………………………………………………（8）

5.《维吾尔人名使用固定姓氏和维吾尔人名汉字音译转写规则座谈会》在北京举行……………………………………（10）

6. 加深和拓宽《突厥语大词典》的研究……………………（11）

7. 为“中国《突厥语大词典》学术研讨会”提交的论文提要选登（12篇）……………………………………………（14）

8. 获维吾尔语言文学博士学位研究生简介

(1)米娜瓦尔·艾比布拉简介……………………………（34）

(2)艾赛提·苏来曼简介……………………………………（36）

阿依木大姐在捐赠仪式上代表研究会向蔡冠深先生赠送纪念品

蔡冠深先生在捐赠仪式上讲话

蔡冠深先生与研究会副会长、秘书长等合影

秘书长图鲁甫·巴拉提代表研究会接受捐赠

图鲁甫·巴拉提在捐赠仪式上代表研究会致谢

中国维吾尔历史文化研究通讯

第四期

中国维吾尔历史文化研究会主办

北京 · 2001